

Sosyal Bilimler Akademi Dergisi

The Journal of
Social Sciences
Academy



Yıl / Year: 2024

May / Mayıs

Cilt / Volume: 7

Sayı / Issue: 1

E-ISSN: 2636-7599

sosyalbilimlerakademidergisi@gmail.com

EDİTÖR

Doç. Dr. Ali Ülvi ÖZBEY (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

SEKRETERYA

Öğr. Gör. İskender HAKAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mesut ASLAN – İşletme (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa TORUSDAĞ – İktisat (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER – Ekonometri (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer TAYLAN – Kamu Yönetimi (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkakim TUĞLUK – Edebiyat (Iğdır Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZKAN – İlahiyat (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah CENGİZ – Tarih (Dicle Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Ali COŞKUN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Khaliq AHMAD (International Islamic University of Malaysia)
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer KARA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tologon Omoshev (The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Prof. Dr. Olga Nosova (University of Kharkov Institute Banking Affairs) (Ukraine)
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli (Azerbaijan State University of Economics)
Prof. Dr. Velieva Naila Tofik (Azerbaijan State University of Economics)
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN (Batman Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Gökhan DALYAN (Adıyaman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ainur Nogayeva (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Prof. Dr. Rovshan Aliyev (Bakü State University)
Doç. Dr. Aliye Fatma MATARACI (International University of Sarajevo)
Doç. Dr. Selvira Draganović (International University of Sarajevo)
Doç. Dr. Mariya Kochkorbaeva The Kyrgyz Union Cooperatives University of Economy and Enterprise)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Samir HAMİDOV (Azerbaycan Devlet Diller Üniversitesi)
Doç. Dr. Tarana Khalilova (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Qurbanov Nüsrət (Azerbaijan State University of Economics)
Doç. Dr. Valida Mehdiyeva (Azerbaijan State University of Economics)

- Doç. Dr. Yunus Emre AVCI (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulhakim TUĞLUK (Iğdır Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ (Bartın Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim ŞENGÜN (Dicle Üniversitesi)
Doç. Dr. Zakir ELÇİÇEK Dicle (Üniversitesi)
Doç. Dr. M.Ali TÜRKMENOĞLU (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hakan HEMŞİNLİ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Yusuf GÜNGÖR (Iğdır Üniversitesi)
Dr Öğr. Üyesi Mehmet Emin KURT (Dicle Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan TURGUT (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emir Feridun ÇALIŞKAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Mehmet Sadık ÇOBAN (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Şahin Akberov (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Ogtay Guliyev (Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Agil Mammadov(Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Elşen Mammadov(Azerbaijan State University of Economics)
Dr. Matanat Amrahova(Azerbaijan State University of Economics)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Doç. Dr. Erkan AFŞAR – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Güven YARIMBATMAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. İbrahim KEKEVİ – İnönü Üniversitesi
Dr. Fatma KOÇ – Bir Kuruma Bağlı Değildir
Doç. Dr. Gökçe CEREV – Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan UZUN – Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan CEREYAN – Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif Gizem KARAOĞLU KİRENLİ
Dr. Davut TEKİN – Milli Eğitim Bakanlığı
Dr. Fidan ORHAN – Diyanet İşleri Başkanlığı

INDEX BİLGİSİ

ASOS
indeks



ALEVLER İÇİNDE REFAH!!!

Değerli okurlar,

Gazze’de devam eden zulmün dokuzuncu ayındayız...

İnsanoğlu dokuz ay sancılı ve sıkıntılı birtakım süreçlerden geçerek şu dünya memleketine gelmektedir. Dokuz aylık sıkıntılı süreçlerden sonra nispeten refaha ermek üzere dünyaya gelen insanoğlu için bu refah, REFAH’taki canlara çok görüldü.

Evleri, yurtları bombalandığı için REFAH sığınma kamplarındaki çadırlardaki insanlar zalim ve kahrolası İsrail’in bombardımanları sonucu yakıldı. Çocuklar ve onları korumaya çalışan anne, babalar burada feci bir şekilde yanarak can verdiler.

Ahret yurdunun tarlası olan dünyada Filistin’li kardeşlerimiz Cennet bahçeleri için en güzel erzaklarını zalime karşı direnerek ve bu uğurda şehit olarak tedarik etmiş bulundular. *Ama ne yazık ki günümüz Müslüman alemi belki de tek kurtuluş vesilesi olan bu imtihandan **başarısız** oldular.*

Bu duygu ve düşüncelerle öz yurtlarında şehit olan kardeşlerimizi rahmet, minnet ve bin türlü mahcubiyetle anıyoruz.. Dileriz elinden dua ve boykottan başka bir şey gelmeyen biz Müslümanları affederler. Aynı şekilde dileriz elinde bu zulme dur deme fırsatı ve gücü olanlardan da hesabını sonuna kadar sorarlar...

Kalbimiz ve kendi çapımızdaki direnişimizle sizinleyiz Gazze, Refah ve Filistin....

Sevgili okurlarımız,

Sosyal Bilimler Akademi Dergisinin 2024 Mayıs sayısı için dergimize gönderilen çalışmalardan yalnızca 5 adedini gerekli editör ve hakem süreçlerinden olumlu geçmesi sebebiyle yayımlamış bulunuyoruz.

Bu vesile ile çalışmalarını sayımızda yer alan kıymetli yazarlarımızı tebrik ederiz. Çalışmaları değerlendiren editör kurulu ve hakem heyetimize de çok teşekkür ederiz.

Kasım sayısında görüşmek üzere diyoruz...

Editörler

İbrahim ÇEMBERLİTAŞ - Ali Ütvi ÖZBEY

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mecnun Tarık YILMAZ

Araştırma Makalesi / Research Article

**ALBAZİN KARAKOLU VE DOĞU SİBİRYA'DA RUS-MANÇU NÜFUZ
MÜCADELESİ (1665-1689)**

THE ALBAZINSKY MILITARY OUTPOST AND THE RUSSIAN-MANCHU STRUGGLE FOR
INFLUENCE IN EASTERN SIBERIA (1665-1689)

1-13

Mustafa MORAL, Kadir GÜLER

Araştırma Makalesi / Research Article

**BÂKÎ DİVANI'NDAKİ MUSİKİ ALETLERİ
MUSİCAL INSTRUMENTS AT BÂKÎ DİVAN**

14-25

Muhammet Necip İLBAY

Araştırma Makalesi / Research Article

HZ. PEYGAMBER'İN İFTİRA CEZASI UYGULADIĞI SAHABİLER

COMPANIONS WHO WERE PUNISHED FOR SLAMMING BY THE PROPHET

26-43

Nurten Ebru ÖZDEMİR, Elif AKYİĞİT ALBAYRAK, Mümtaz KORKUTAN

Derleme / Review

**TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: SAĞLIK VE SOSYAL YAŞAM KOŞULLARI
BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME**

**CHILD LABOR IN TURKEY: AN EVALUATION IN THE CONTEXT OF HEALTH
AND SOCIAL LIFE CONDITIONS**

44-66

Abdullah YILDIRIM

Kitap İncelemesi / Book Review

**İSİ, HASAN: TANTRİK TÜRK BUDİZMİ METİNLERİNDE BUDİST ŞAHSİYET VE
VARLIKLAR, TEMATİK VE DİLSEL İNCELEME**

**İSİ, HASAN: TANTRIK BUDDHIST PERSONS AND BEINGS IN TURKISH BUDDHISM
TEXTS, THEMATIC AND LINGUISTIC STUDY**

67-71

ALBAZİN KARAKOLU VE DOĞU SİBİRYA'DA RUS-MANÇU NÜFUZ MÜCADELESİ (1665-1689)

THE ALBAZINSKY MILITARY OUTPOST AND THE RUSSIAN-MANCHU STRUGGLE FOR INFLUENCE IN EASTERN SIBERIA (1665-1689)

Mecnun Tarık YILMAZ ¹

Öz

Sibirya'da gelişen birtakım olaylar neticesinde N. R. Çernigovskiy tarafından 1665 yılında Amur Nehri'nin yanı başında inşa edilen Albazin Karakolu, Rusların bölgeden önemli bir biçimde ekonomik gelir elde etmelerine vesile olmuştur. Öte yandan bu durum, Mançuların ekonomisine büyük bir darbeyi beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda ise Doğu Sibirya'da 1685 yılında iki taraf arasında mücadeleler başlamıştır. Bu mücadeleler, 1689 yılına kadar devam etmiştir.

Bu çalışmada, Rusların Doğu Sibirya'daki Amur Nehri'nin yanında inşa ettikleri Albazin Karakolunun kuruluş ve gelişim süreci hakkında arkeolojik açıdan bilgiler sunulacaktır. İlaveten karakolun kurulmasının ardından Doğu Sibirya'da Ruslar ile Mançular arasında ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkan nüfuz mücadelesi anlatılacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada kaynak olarak esas itibariyle V. İ. Truhin ve Y. A. Bagrin tarafından karakolun yapısal durumuna ait çizilen planlar ve S. L. Tihvinskiy'nin editörlüğünde yayınlanan Rus-Mançu ilişkilerine dair arşiv kayıtları kullanılacaktır. Ayrıca bu kaynaklarda verilen bilgiler, A. R. Artemev, G. B. Krasnoştanov, G. M. Melihov, Y. L. Besprozvannih başta olmak üzere çeşitli araştırmacıların konu üzerine vermiş oldukları bilgilerle desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Amur Nehri, Çing Hanedanı, Mançular, Nerçinsk Antlaşması, Kozaklar.

Jel Kodu: F54.

Abstract

The Albazinsky military outpost, which was built by N. R. Chernigovsky in 1665 on the banks of the Amur River as a result of some events unfolding in Siberia, helped the Russians to receive important economic income from the region. On the other hand, this event dealt a big blow to the economy of the Manchus. As a result, struggles began between the two sides in 1685 in Eastern Siberia. These struggles continued until 1689.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, mecnun.1925@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2002-235X.

In this study will be presented archaeological informations about the establishment process and development of the Albazinsky military outpost, which was built built by the Russians on the banks of the Amur River in Eastern Siberia. In addition, the struggle for influence between the Russians and the Manchus in Eastern Siberia due to economic reasons after the establishment of the military outpost will be explained. For these purposes, the plans of the structural situation of the military outpost drawn by V. I. Trukhin and Y. A. Bagrin and the archive records on the Russian-Manchu relations published under the editorship of S. L. Tihvinskiy will be used as sources in the study. Moreover, the information given in these sources will be supported by information given by various researchers on this topic, especially A. R. Artemyev, G. B. Krasnoshtanov, G. M. Melikhov, Yu. L. Besprozvannykh.

Key Words: Amur River, Qing Dynasty, Manchus, Treaty of Nerchinsk, Cossacks.

Jel Code: F54.

GİRİŞ

Sibirya toprakları; Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Uzak Doğu Sibirya olmak üzere üç ana coğrafi bölgeye ayrılmaktadır. Bu coğrafi bölgelerden Batı Sibirya, Ural Dağları'ndan başlayıp Yenisey Nehri'ne kadar olan toprakları; Doğu Sibirya, Yenisey Nehri'nden başlayıp Pasifik kıyı şeridi dağlarına² kadar olan toprakları; Uzak Doğu Sibirya, Pasifik Okyanusu'nun kıyılarındaki toprakları kapsamaktadır (Topsakal, 2017: 28). Sibirya toprakları, yer aldığı konum itibariyle kışları soğuktur, dolayısıyla tarım için elverişli değildir. Ancak sincap, geyik, kunduz başta olmak üzere çeşitli hayvanlara ev sahipliği yapmaktadır (Topsakal, 2011, 1867-1868) ki bu sebepten dolayı Sibirya'da yaşayan toplulukların yaşam şekilleri ve ekonomik hayatları, tarımsal faaliyetlerden ziyade genel itibariyle hayvancılık ve avcılık çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle kürk üretimi, Sibirya'da yaşayan topluluklar arasında yaygın bir şekilde sürdürülmüştür. Nitekim bu durumu XI. yüzyıldan itibaren fark eden Ruslar, Sibirya'ya belirli periyotlar halinde seferler düzenleyerek bölgedeki Samoyedler ve Komiler başta olmak üzere çeşitli toplulukları kürk yoluyla vergiye bağlamaya çalışmışlardır. Bu seferler, Ruslar açısından bazen başarılı, bazen de başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır (Topsakal, 2017: 88-91).

Öte yandan 1582 yılından itibaren Kozak³ Atamanı Yermak Timofeyeviç⁴ ve onun idaresindeki Kozaklar tarafından başlatılan ve 1586 yılından itibaren merkezî Rus kuvvetleri

² Diğer adı, Doğu Sibirya Dağlık Bölgesidir.

³ Kozaklar, XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Güney Rus bozkırlarında ortaya çıkan ve adını Kuman-Kıpçak menşeli "kazak" kelimesinden alan etnik topluluktur. 1444 yılında Moskova ile ilk kez askerî açıdan ittifak kurmuşlardır. 1550'lerden itibaren ise Moskova'nın himayesi altına girerek paralı askerlik hizmeti sunmaya başlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (M. T. Yılmaz, Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibirya Seferi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 11-15).

⁴ Yermak Timofeyeviç, Sibirya'da madencilikle uğraşan Stroganov ailesinin işletmelerini korumak amacıyla 1582 yılında emri altındaki Kozaklarla Çusova Nehri'ne gelmiştir. 1 Eylül 1582 tarihinde Stroganov ailesi tarafından Sibir Tatarları ile savaşması için görevlendirilmiştir. 26 Ekim 1582 tarihinde Sibir Hanlığı'nın

tarafından devam ettirilen Sibirya'nın ele geçirilme süreci sırasında Batı Sibirya'da çeşitli şehirler, karakollar, yurtlar, köyler, bucaklar kurulmuştur. Bu sayede bölgedeki etkinliğini arttıran Ruslar, kısa süre içerisinde Batı Sibirya'daki istisnasız tüm toplulukları kürk yoluyla vergiye bağlama imkânı elde etmişlerdir. Ancak Batı Sibirya'da elde ettikleri gelire yetinmeyen Ruslar, bir süre sonra Doğu Sibirya'ya doğru ilerlemeye başlamışlardır.

Çalışmada, Rusların Doğu Sibirya'daki Amur Nehri'nin yanında inşa ettikleri Albazin Karakolunun kuruluş ve gelişim süreci hakkında arkeolojik açıdan bilgiler sunulacaktır. İlaveten karakolun kurulmasının ardından Doğu Sibirya'da Ruslar ile Mançular⁵ arasında ekonomik nedenlerden dolayı ortaya çıkan nüfuz mücadelesi anlatılacaktır. Bu amaçlar doğrultusunda, çalışmada kaynak olarak esas itibarıyla V. İ. Truhin ve Y. A. Bagrin tarafından karakolun yapısal durumuna ait çizilen planlar ve S. L. Tihvinskiy'nin editörlüğünde yayınlanan Rus-Mançu ilişkilerine dair arşiv kayıtları kullanılacaktır. Ayrıca bu kaynaklarda verilen bilgiler, A. R. Artemev, G. B. Krasnoştanov, G. M. Melihov, Y. L. Besprozvannih başta olmak üzere çeşitli araştırmacıların konu üzerine vermiş oldukları bilgilerle desteklenecektir.

1. Albazin Karakolunun Kuruluşu ve Doğu Sibirya'da Ruslar ile Mançular Arasında Nüfuz Mücadelesinin Başlaması

Yerofey Pavloviç Habarov ve onun emrindeki Kozaklar tarafından 1650 yılının Eylül ayında Amur Nehri'nin yukarı kısımlarına düzenlenen seferler sonucunda Daur⁶ Beyi Albaza'ya ait şehir ele geçirilmiştir. Kış mevsimini şehirde atlatan Rus kuvvetleri, 1651 yılında şehri yakarak bölgeden ayrılmışlardır (Artemev, 1999: 37). Bu olayın ardından Ruslar, bölgede uzun bir süre boyunca bulunmamışlardır.

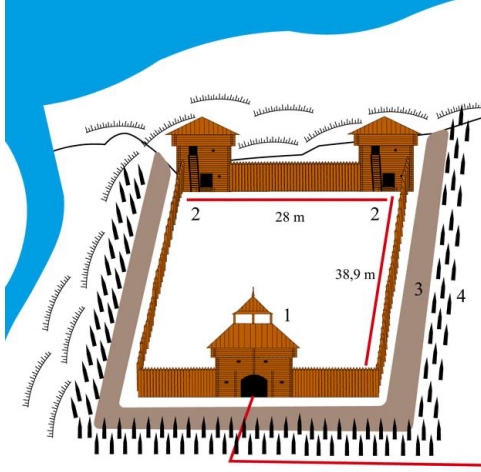
Diğer taraftan 1665 yılından itibaren Sibirya'da gerçekleşen birtakım hadiseler, Rusların tekrar bölgede bulunmalarına vesile olmuştur. Öyle ki bahsi geçen yılda Kirenga Nehri civarında İlimsk Askerî Valisi Lavrentiy Avdeeviç Obuhov'u öldüren Nikifor Romanoviç Çernigovski, yanına aldığı 84 kişilik Kozak grubuyla eskiden Albaza'ya ait olan şehrin bulunduğu yere kaçmış ve burada Albazin Karakolunu inşa etmiştir (Artemev, 1999: 37). Kaynaklarda verilen bilgilere göre karakol, 38,9x28 metre ölçülerinde dikdörtgen bir formdadır. Etrafı dikey biçimde birbirine sıkıca tutturulmuş

başkenti İsker'i ele geçirmeyi başarmıştır. 5 Ağustos 1584 tarihinde ise Sibir Tatarları tarafından Vagay Nehri'nde pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İlyas Topsakal ve Mecnun Tarık Yılmaz, Bağımsızlığa Adanmış Bir Hayat: Küçüm Han, *Tarih Dergisi*, 75, 2021, s. 26-28).

⁵ Mançular, günümüzde Çin'in kuzey doğusunda yaşamaktadırlar. 1636 yılında Çin'de Çing (Tsin) Hanedanı'nı kurmuşlardır. Çin'deki hâkimiyetleri 1912 yılına kadar sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (German Valentinoviç Dzibel, "Mançjuri", 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://bigenc.ru/c/man-chzhury-d838b6> adresinden alındı).

⁶ Daurlar, günümüzde Çin'in kuzeyinde yaşayan Moğol kökenli bir topluluktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aleksandr Mihayloviç Rešetov, "Dauri", 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/1941850> adresinden alındı).

ucu sivri ahşap çitler (tın) ile çevrelenmiştir. Güvenliği arttırmak amacıyla karakolun Amur Nehri'ne bakan tarafında 2 tane, onların tam karşı tarafında ise 1 tane kule kurulmuştur (Truhin ve Bagrin, 2019: 391-392). Yine güvenlik amacıyla 1669-1670 yıllarında karakolun etrafına hendek (rov) kazılmış, 1670-1672 yılları arasında da karakolun etrafına ahşap kazıklar (nadolbı) çakılmıştır (Krasnoştanov, 2008: 157-159, 180-182).



Plan 1: 1665-1681 Yılları Arasında Albazin Karakolu

1- Geçiş Kapısına Sahip Olan Kule; 2- Geniş Kapısına Sahip Olmayan Kuleler; 3- Hendek; 4- Ahşap Kazıklar

Kaynak: Vladimir İliç Truhin ve Yegor Andreeviç Bagrin, Albazinskiy Ostrog v 1665/1666-1689 gg.: Fortifikatsiya i Zaşitniki-Opıt İstoriçeskoy Rekonstruksii. *İstoriya Voennogo Dela: İssledovaniya i İstoçniki*, 10, 2019, s. 391.

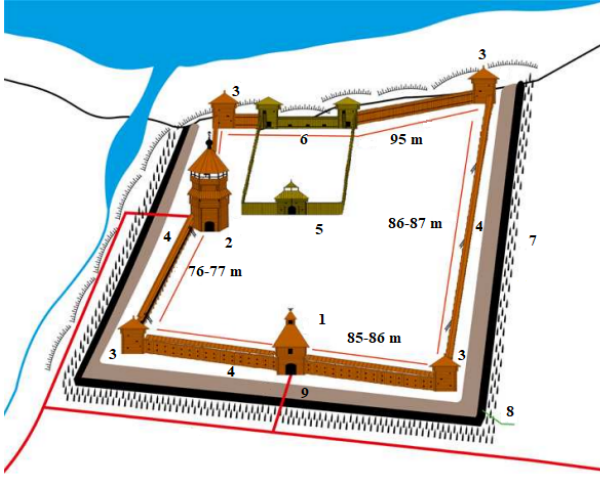
N. R. Çernigovskiy, karakolun inşa edilme süreciyle paralel olarak bölgedeki yerli halkı kısa süre içerisinde kürk yoluyla vergiye bağlamayı başarmıştır. Ancak vergiyi kendisi için kullanmamış, elde ettiği vergi gelirini Nerçinsk şehri üzerinden merkeze, yani Moskova'ya, göndermiştir. Nitekim bölgeden elde edilen vergi geliri, N. R. Çernigovskiy'nin işlemiş olduğu cinayet suçunun 1672 yılında Çar Aleksey Mihayloviç (1645-1676) tarafından affedilmesine yardımcı olmuştur (Artemev, 1999: 37).

Öte yandan Rusların bölgeye gelerek etrafta bulunan toplulukları birer birer vergiye bağlamaları, Mançuların zaman içerisinde ekonomik yönden zarara uğramalarına neden olmuştur. Bu durum üzerine bir de Daur ve Evenki⁷ Beyleri Gantimur, Tuydohun, Baoday ve Ven-du'nun gönüllü olarak Rus hâkimiyetini kabul etmeleri, Mançuların Ruslara karşı agresif bir tavır almasını beraberinde

⁷ Evenkiler, günümüzde Rusya ve Çin'in kuzey-doğusunda yaşayan Tunguz-Mançu kökenli bir topluluktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Vladimir Nikolayeviç Davidov - Anna Anatolyevna Sirina, "Evenki" 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/5610682> adresinden alındı).

getirmiştir. Bu suretle Mançular tarafından Albazin Karakoluna kuşatma hazırlıkları başlatılmıştır (Melihov, 1974: 67, 96).

Ruslar ise bu durum karşısında hem karakolun tahkimat yapılarını güçlendirmeye hem de karakoldaki askerî kuvvetlerin sayılarını arttırmaya çalışmışlardır. Böylece Ruslar, 1681-1684 yılları arasında eski karakolun etrafına yeni bir karakol inşa etmişlerdir ki 1684 yılında karakola yeni atanan Askerî Vali Aleksey Larionoviç Tolbuzin, karakolda yapılan değişiklikler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Askerî valinin verdiği bilgilere göre geleneksel bir biçimde ahşaptan inşa edilen yeni karakolun batı duvarının uzunluğu 95 metre, doğu duvarının uzunluğu 85-86 metre, güney duvarının uzunluğu 76-77 metre, kuzey duvarının uzunluğu ise 86-87 metredir. Duvarların yüksekliği 5 metre civarındadır. Kuzey, güney ve doğu duvarları 2 metre yüksekliğinde ek duvarlar ile desteklenmiştir. Top atışı gerçekleştirebilmek için eski karakolun Amur Nehri'ne bakan duvarına boşluklar açılmıştır. Ayrıca karakolun güvenliğini daha da arttırmak amacıyla 6 tane yeni kule kurulmuştur. Yine güvenlik amacıyla karakolun etrafına yaklaşık 6 metre genişliğinde ve 3 metre derinliğinde hendek kazılmış, hendeğin etrafına da topraklar yığılarak tümsek (val) oluşturulmuş ve ahşap kazıklar çakılmıştır. Ayrıca dönem itibarıyla karakolda 200 kişilik askerî kuvvet ve 3 tane savaş topu konuşlandırılmıştır (Truhin ve Bagrin, 2019: 395-401).



Plan 2. 1681-1684 Yılları Arasında Albazin Karakolu

1- Geçiş Kapısına Sahip Olan Doğu Kulesi; 2- Geçiş Kapısına Sahip Olan Güney Kulesi; 3- Geçiş Kapısına Sahip Olmayan Kuleler; 4- Destek Duvarları; 5- Eski Karakol; 6- Top Atışı Gerçekleştirebilmek İçin Açılan Boşluklar; 7- Ahşap Kazıklar; 8- Tümsek; 9- Hendek

Kaynak: Vladimir İliç Truhin ve Yegor Andreeviç Bagrin, Albazinskiy Ostrog v 1665/1666-1689 gg.: Fortifikatsiya i Zaşitniki-Opit İstoriçeskoj Rekonstruksii. *İstoriya Voennogo Dela: İssledovaniya i İstoçniki*, 10, 2019, s. 396.

Ancak Ruslar tarafından karakolda gerçekleştirilen bu güçlendirme çalışmaları, Mançuların karakolu kuşatmasına engel olmamıştır. Nitekim Mançular, 10 Haziran 1685 tarihinde karakola yaklaşmışlar ve karakola herhangi bir saldırı gerçekleştirmeden önce “*İmparatorumuzun insan sevgisi*

sınırsızdır, kan dökülmesine yüreği razı gelmez. Bu sebepten dolayı daha önceki sınırlarınıza geri çekilmenizi emrediyoruz.” şeklinde Ruslara uyarılarda bulunmuşlardır. Rusların yapılan uyarıları dikkate almamaları üzerine ise Mançular, 16 Haziran 1685 tarihinde karakola saldırmışlardır (Tihvinskiy, 1972: 638). Mançular, başlangıçta dikkat dağıtmak amacıyla karakolun kuzey-batı tarafına kuşatma kalkanları ve okçular ile yaklaşmışlardır. Bu sırada karakolun kuzey ve güney taraflarına küçük ve orta kalibrelerdeki çeşitli toplar ile ateş etmeye başlamışlardır. Esas darbeyi, büyük kalibrelerdeki topların yardımıyla karakolun doğu tarafına, yani geçiş kapısına sahip kulenin olduğu kısma vurmuşlardır. Karakolun güney tarafındaki diğer geçiş kapısına sahip kuleyi, alevli ok atan makineler ile yakmışlardır. Ayrıca ortaya çıkan bu karmaşadan yararlanarak karakolun güney-doğu tarafına yaya birlikleri sevk etmişlerdir. Bu sıralarda Ruslar, özellikle ateşli silahlar karşısında herhangi bir mukavemet gösterememişlerdir. Rus tarafından yaklaşık 100 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu mücadelenin sonucunda Albazin Askerî Valisi A. L. Tolbuzin, Mançulara teslim olmuş ve kalan askerler ile birlikte Nerçinsk şehrine gitmiştir. Karakol ise Rus askerî kuvvetlerinin bölgeden tamamen ayrılmasının ardından Mançular tarafından ateşe verilmiştir (RGADA, F. 214, Op. 3, St. 973, LL. 166-173, 198-201; RGADA, F. 1142, Op. 1, D. 35, LL. 1-25).



Görsel 1: Mançuların 1685 Yılında Albazin Karakolunu Kuşatması

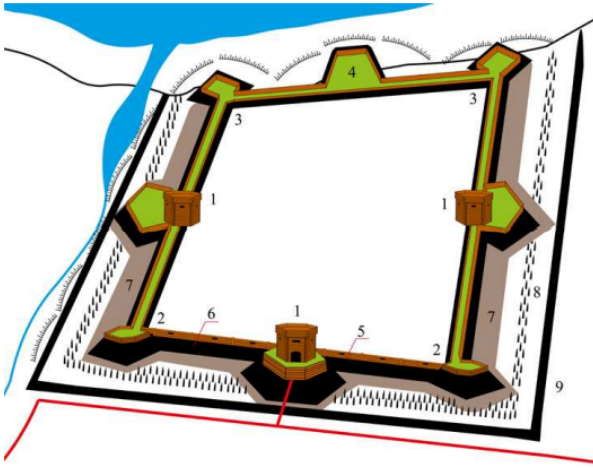
Kaynak: “Podvigi Albazina: Est Li Buduşee u Drevney Stolitsı Priamurya”. 25 Ağustos 2023 tarihinde <https://ampravda.ru/2021/02/24/0102164.html> adresinden alındı.

2. Doğu Sibirya’da Ruslar ile Mançular Arasında Nüfuz Mücadelesinin Şiddetlenmesi ve Nerçinsk Antlaşması

Albazin kuşatmasından sonra hayatta kalan Rus askerî kuvvetleri, 12 Temmuz 1685 tarihinde Baykal Gölü’nün yanında yer alan Nerçinsk şehrine ulaşmışlardır. Nerçinsk Askerî Valisi İvan Estafeviç Vlasov, bölgede inceleme yapmak amacıyla 70 kişilik Kozak grubunu Albazin Karakolunun küllerinin olduğu yere göndermiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Mançuların bölgeden ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu durum üzerine Nerçinsk Askerî Valisi İ. E. Vlasov, Teğmen (poruçnik) Afanisiy İvanoviç Beyton ve Albazin’in eski Askerî Valisi A. L. Tolbuzin’e karakolun tekrar inşa edilmesi

yönünde emir vermiştir. Böylece bölgeye ilk olarak 198 kişilik atlı Kozak grubu ile Teğmen A. İ. Beyton, daha sonra da 514 kişilik karışık Rus askerî kuvveti ve 155 tane köylü ile Askerî Vali A. L. Tolbuzin ulaşmıştır. Nitekim karakol, tüm bu kişilerin çabaları sonucunda 1686 yılında tekrar inşa edilmiştir (Besprozvannıh, 1986: 66-67).

Kaynaklarda, yeniden inşa edilen karakolun kapladığı alana ilişkin herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Buna karşın karakolun duvarlarının geleneksel olarak sadece ahşaptan inşa edilmek yerine, yığma toprak ve kil kullanılarak oluşturulduğu bilinmektedir. Duvarların yüksekliği 3 metre, genişliği ise 8 metre civarındadır. Karakolun kuleleri, geleneksel üsluba uygun bir biçimde tasarlanmış olup doğu, kuzey ve güneyde yer almaktadır. Ayrıca karakolun hem köşe kısımlarında hem ahşap kulelerin ön kısımlarında hem de ahşap kulelerin olmadığı batı kısmında güvenliğin daha da artırılması amacıyla dörtgen, altıgen ve yamuk forma sahip toplam 8 tane burç inşa edilmiştir. Eskiden olduğu gibi karakolun etrafına hendek kazılmış, ucu sivri ahşap kazıklar çakılmış ve topraklar yığılarak tümsek oluşturulmuştur. Bununla birlikte dönem itibariyle karakolda toplam 8 tane savaş topu, 3 tane kule tüfeği ve 1 tane havan bulunmaktadır (Truhin ve Bagrin, 2019: 410-411).



Plan 3. 1686-1689 Yılları Arasında Albazin Karakolu

1- Kuleler; 2- Altıgen Formdaki Burç; 3- Dörtgen Formdaki Burç; 4- Yamuk Formdaki Burç; 5- Ahşap İskeletin Üzeri Kil ile Sıvanmış Duvar; 6- Toprak Duvar; 7- Hendek; 8- Ahşap Kazıklar; 9- Tümsek

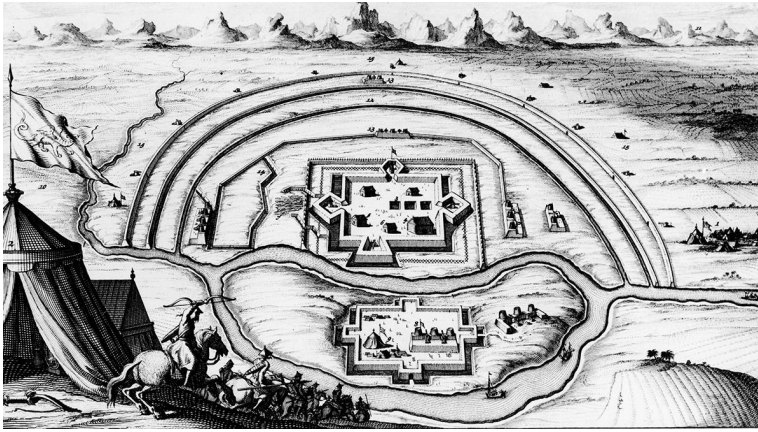
Kaynak: Vladimir İliç Truhin ve Yegor Andreeviç Bagrin, Albazinskiy Ostrog v 1665/1666-1689 gg.: Fortifikatsiya i Zaşitniki-Optit İstorişeskoj Rekonstruksii. *İstoriya Voennogo Dela: İssledovaniya i İstoçniki*, 10, 2019, s. 412.

Öte yandan Mançu kuvvetleri, Ruslar tarafından bölgede gerçekleştirilen imar faaliyetlerini uzaktan takip etmişlerdir. Karakolun tamamlanmasının ardından ise durumu Pekin'e bildirmişlerdir. Aynı zamanda küçük birlikler hâlinde zaman zaman karakolun çevresinde bulunan Rus köylerine baskınlar yaparak bazı köylüleri öldürmüşler, bazılarını da esir almışlardır. Bu durum karşısında Teğmen A. İ. Beyton, "gezici muhafız birlikleri" oluşturarak Mançuların saldırılarına karşı önlem almaya çalışmıştır. Nitekim bu önlemin başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1686 yılının

Şubat ayında A. İ. Beyton ve emri altındaki 300 kişilik Kozak grubu, Kumara (Huma) Nehri'nin yakınlarında yaklaşık 40 kişilik Mançu kuvvetini mağlup etmiş ve birkaç kişiyi de esir almayı başarmıştır. Ayrıca esir alınan Mançulardan, Albazin Karakoluna karşı yakın zamanda gerçekleştirilmesi planlanan sefere dair detayların gün yüzüne çıkması sağlanmıştır (Çjunhua, 2017: 60-61).

Bu olay üzerinden çok süre geçmeden, 17 Nisan 1686 tarihinde, Mançu İmparatoru Kansi (1661-1722), Kumandan Lantan'ı huzuruna çağırarak Albazin Karakoluna karşı sefer için hazırlıkların başlatılmasını emretmiştir. Ayrıca geçen seferki gibi karakolun tamamen yıkılmaması konusunda uyarıda bulunmuştur. İmparator'un bu uyarıyı yaparken esas düşüncesi, ileriki zamanlarda Baykal Gölü'nün yanında yer alan Nerçinsk şehrine karşı yapacakları saldırılarda karakolu üs olarak kullanmak istemesidir. Tüm bu emirler doğrultusunda Kumandan Lantan, 2.100 kişilik bir ordu toplamış ve gemiler vasıtasıyla Amur Nehri boyunca harekete geçmiştir (Çjunhua, 2017: 61)⁸.

Aynı yılın temmuz ayında Albazin Karakolu, yeni bir Mançu kuşatması altında kalmıştır. Mançular, karakola yaklaşık 400 metre yaklaşmışlar ve karakolu dört bir taraftan çevrelemek koşuluyla yerden yaklaşık 12 metre yükseklikte top atışı yapmaya müsait boşlukları bulunan toprak tümsekler oluşturmuşlardır. Tümseklerin etrafına 2 tanesi küçük, 15 tanesi ise büyük kalibreli olmak üzere toplam 17 tane top yerleştirmişlerdir. Buna ek olarak, karakolun üç tarafına da ayrı ayrı küçük kamplar kurmuşlardır. Ayrıca karakolun batısında yer alan adada topraktan bir yapı inşa etmişlerdir. Bu yapı, Mançuların esas askerî kampı vazifesini görmüştür. Böylece bölgede savaş düzenini tamamlayan Mançular, gece-gündüz demeden karakola top atışı gerçekleştirmişlerdir (Tihvinskiy, 1972: 105).



Görsel 2. Mançuların 1686 Yılında Albazin Karakolunu Kuşatması

Kaynak: Nicolaas Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam: Boekverkooper op de Nieuwen-dyk, 1785, s. 79.

⁸ Karakolu kuşatması için gönderilen Mançu kuvvetlerinin sayısı, daha sonra artmış ve toplam 6.500 kişi olmuştur. Bkz. (Aleksandr Rudolfoviç Artemev, Albazinskiy Ostrog. *Taltsi: Naučno Populyarniy İllyustrirovanniy Jurnal*, 2(6), 1999, s. 38).

Kuşatmanın beşinci gününde yaralanan Askerî Vali A. L. Tolbuzin, kısa süre içerisinde hayatını kaybetmiştir. Ancak pes etmemekte kararlı olan Rus kuvvetleri, Teğmen A. İ. Beyton'un komutası altında karakolu savunmaya devam etmişlerdir (Besprozvannih, 1986: 70). Bu durum karşısında 4 Eylül 1686 tarihinde Mançu İmparatoru tarafından Rus Çarları I. Petro (1682-1725) ve V. İvan (1682-1696)'a, her iki tarafın da ortak noktada buluşması amacıyla "...Rus kuvvetlerinin Albazin ve Nerçinsk'ten çekilmesini ve belirlenen bir noktada her iki tarafın da ihlâl etmeyeceği bir sınır oluşturulmasını talep ediyoruz..." (Tihvinskiy, 1972: 645) şeklindeki cümleleri içeren mektup gönderilmiştir.

Öte yandan kaynaklar, imparator tarafından gönderilen mektup Moskova'ya ulaşana kadar, bölgedeki durumdan yaklaşık 10 ay önceden haberdar olan Rus çarlarının 1685 yılının Aralık ayında N. Venyukov ve İ. Favorov başkanlığında ayrı bir elçilik heyetine zaten Pekin'e gitmesi için emir verdiğini belirtmektedirler. Keza mektubun içeriğine bakıldığında, Rus-Mançu ilişkilerinin tekrar düzenli bir zemine oturtulabilmesinin amaçlandığı ve Mançu kuvvetlerinin bölgedeki Rus karakollarını taciz etmekten vazgeçmesinin talep edildiği görülmektedir (Bantış-Kamenskiy, 1882: 40-42). Ayrıca yine kaynaklarda, Rus çarları tarafından gönderilen mektup Pekin'e ulaşana kadar, 20 Ocak 1686 tarihinde Fyodor Alekseeviç Golovin başkanlığında ayrı bir elçilik heyetinin daha Pekin'e gönderildiği belirtilmektedir (Tihvinskiy, 1972: 60).

Bununla birlikte iki tarafın da birbirlerine gönderdikleri mektuplar büyük bir ihtimalle yerlerine ulaşmamış, dolayısıyla da cevaplanmamış olacak ki kuşatma hız kesmeden devam etmiştir. Nitekim iki taraf arasında savaş devam ederken, 2 Ekim 1686 tarihinde Mançu Kumandanı Sabsu, savaşın seyrine ilişkin Pekin'e şu şekilde haber göndermiştir:

"Biz sadık tebaanız olarak yüksek emirlerinizi eksiksiz bir şekilde yerine getiriyoruz. Şu anda kampın etrafına hendekler kazdık ve topraklar yığarak tümsekler oluşturduk. Her yerde koruma noktaları tertip ettik. Şehrin batı tarafında yer alan nehrin karşı kıyısında bir müfreze konuşlandırdık. Nehrin akıntısının şiddetli olması nedeniyle gemilerimizi nehrin doğu veya batı tarafına bırakmadık. Öte yandan nehrin donması halinde Rusların karşı tarafa geçmesinden ya da Nerçinsk şehrinden bölgeye takviye kuvvet gönderilmesinden korkuyoruz. Bu sebepten dolayı nehrin her iki yakasına da askerlerimizi dağıttık. İlaveten Albazin Karakolundan yaklaşık 3-3,5 km uzaklıkta, nehrin üst kısımlarında, gemilerimizi bırakabileceğimiz körfezler bulunmaktadır. Nerçinsk şehrinden bölgeye gönderilebilecek ve teknelerimize saldırabilecek Rus kuvvetleri ihtimaline karşı buraya özel bir birlik yerleştirdik." (Tihvinskiy, 1972: 645)

Diğer taraftan 31 Ekim 1686 tarihinde N. Venyukov ve İ. Favorov başkanlığındaki Rus elçilik heyeti Pekin'e ulaşmıştır. İmparator ve Rus elçilik heyeti arasında yürütülen görüşmeler neticesinde, Mançu kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen kuşatmanın bir süreliğine durdurulması ve karakoldaki

Rus halkına yiyecek bulmak için etrafta avlanmalarına fırsat verilmesi kararlaştırılmıştır (Tihvinskiy, 1972: 110, 647). Karakolun Askerî Valisi A. İ. Beyton'a bu haberi ulaştırmak için Rus elçilik heyeti ile birlikte gelen Kozaklardan İ. Şarapov ve P. Buşkov görevlendirilmiştir. Haberi kısa süre içerisinde öğrenen A. İ. Beyton, daha sonra aynı haberi Mançuların kumandanına iletmiştir. 19 Aralık 1686 tarihinde Mançu kuvvetleri, Rusların avlanmalarına ve su ihtiyaçlarını karşılamalarına sadece Amur Nehri civarı ile sınırlı olmak üzere izin vermiştir. Ancak bu durumu fırsat bilen Askerî Vali A. İ. Beyton, Nerçinsk şehrine karakoldaki mevcut durumun haberini vermek için M. Çaplin'i göndermiştir. M. Çaplin'in belirttiği üzere karakoldaki mevcut asker sayısı 150'dir. Buna ek olarak karakolda 30 tane nöbetçi ve 15 tane de genç bulunmaktadır. Ayrıca karakolun silah envanterinde; bir tane alay topu, 326 kilogram barut ve biraz da hammadde cinsinden (svinets) kurşun dışında başka bir şey kalmamıştır (Tihvinskiy, 1972: 119).

Bununla birlikte Mançu kuvvetleri arasında da durumun parlak olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Zira Mançu kuvvetleri arasında iklimsel koşullar nedeniyle çok sayıda hastanın olduğunu öğrenen imparator, 10 Şubat 1687 tarihinde bölgeye iki doktor göndermiştir. Ayrıca bu doktorların bölgedeki Rus kuvvetlerine de yardımcı olmalarını tembihlemiştir (Tihvinskiy, 1972: 647). Buna karşın Mançular tarafından Rus kuvvetlerine sunulan sağlık yardımı teklifi, Askerî Vali A. İ. Beyton tarafından kabul edilmemiştir. Öyle ki Tarihçi A. L. Prozvannıh, vaktiyle Rus kuvvetlerinin ormanda ilaç toplamak için Mançulardan izin istediğini, izin verildiğini, fakat Mançuların bu askerleri ormanda yakalayarak kementle sürüklediğini belirtmektedir. Dolayısıyla Rusların Mançulara güvenemeyeceklerini dile getirmektedir (Besprozvannıh, 1986: 77).

Öte yandan Mançular, 19 Aralık 1686 tarihinden beri karakola karşı herhangi bir saldırıda bulunmasalar da bölgede durmaya devam etmişlerdir. 30 Ağustos 1687 tarihinde ise kamplarını terk ederek Zeya Nehri'ne kadar çekilmişlerdir (Tihvinskiy, 1972: 173-174). Bununla birlikte iki taraf arasındaki barış görüşmeleri, ancak 9 Ağustos 1689 tarihinde başlayabilmiştir. İlk görüşme, Nerçinsk şehrinin yakınlarındaki Şilka Nehri'nin kıyısında gerçekleşmiştir. Mançular, kendi sınırlarından Baykal Gölü'ne kadar olan bütün toprakların kendilerine ait olduğunu belirtmişlerdir. Bu düşüncelerini kendi tarihleri ile temellendirmişlerdir. Ruslar ise Amur Nehri'nin iki ülke arasında sınır olarak kabul edilmesini, nehrin sol tarafında kalan toprakların Ruslara, sağ tarafında kalan toprakların ise Mançulara ait olmasını teklif etmişlerdir (Tihvinskiy, 1972: 493). Bu görüşmeden netice alınamaması üzerine, 13 Ağustos 1689 tarihinde ikinci kez buluşulmuştur. Görüşme sırasında Rus tarafı, Zeya Nehri'ne kadar olan bölgenin kendilerine verilmesini teklif ederken, Mançular ise ancak Şilka ve Onon Nehirleri'nin sol kıyılarında Rusların bulunabileceklerini belirtmişlerdir (Tihvinskiy, 1972: 505-509). Nitekim ikinci görüşmenin ardından Mançular, Nerçinsk şehri civarında bulunan Buryatları Ruslara karşı kışkırtmışlardır. Ayrıca 21 Ağustos 1689 tarihinde Nerçinsk şehrinin etrafında yer alan dağlara yaklaşık 3.000 kişilik askerî kuvvet konuşlandırmışlardır (Besprozvannıh, 1986: 84-85). Tüm bu şartlar altında 27 Ağustos 1689 tarihinde iki taraf arasında üçüncü görüşmeler

başlamıştır. Bu görüşmeler sonucunda ise Nerçinsk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın şartları şunlardır (Russko-Kitayskie Otnoşeniya 1689-1916, Ofitsialnie Dokumentı, 1958: 9-10):

“1- Gorbitsa Nehri, iki taraf arasında ana sınır olacaktır. Uda Nehri'nden Taş Dağlara kadar olan bölgenin kaderi, iki taraf arasında yeniden tartışılmak üzere daha sonraki bir zamana ertelenecektir.

2- Argun Nehri'nin sağ kıyısında kalan Ruslara ait yapılar, nehrin sol kıyısına taşınacaktır.

3- Albazin Karakolu yıkılacaktır.⁹ Karakolda ikamet eden Ruslar, antlaşmada kendileri için sınır olarak kabul edilen topraklara gidecektir.

4- Antlaşma imzalandığı vakte kadar taraf değiştirmiş olan kaçaklar, kendi ülkelerine iade edilecektir.

5- İki ülkenin vatandaşları, yanında “seyahat izin belgesi” olmak koşuluyla karşı ülkenin sınırları içerisinde ticaret gerçekleştirebileceklerdir.

6- Keyfi olarak sınırı geçen kişiler, kendi ülkelerine geri gönderilecektir. Bu tür olaylar, savaş için bahane gösterilmeyecek ve diplomasi yoluyla çözüme kavuşturulacaktır.”

Netice itibariyle antlaşmayı değerlendirdiğimizde, Rusların Sibiryadaki ilerleyişinin dönem itibariyle durduğunu, dolayısıyla da Doğu Sibiryadaki nüfuz mücadelesini Mançuların kazandığını görmekteyiz. Bununla birlikte antlaşma, her ne kadar Ruslar açısından siyasî bağlamda hezimetle sonuçlansa da ekonomik bağlamda fayda getirmiş, esas itibariyle ekonomik amaçlar doğrultusunda bölgedeki ilerleyişini sürdüren Rusların, antlaşmanın beşinci maddesi doğrultusunda kürkler başta olmak üzere ipek, altın, gümüş ve çay gibi Çin pazarlarındaki çeşitli emtialara ulaşabilmelerine imkân tanımıştır (Perdue, 2013: 373-391).

SONUÇ

N. R. Çernigovskiy tarafından 1665 yılında Amur Nehri'nin yanı başında inşa edilen Albazin Karakolu, Rusların bölgedeki toplulukları kısa süre içerisinde kürk yoluyla vergiye bağlamalarına ve bu sayede ciddi miktarlarda ekonomik kazanç elde etmelerine vesile olmuştur. Öte yandan bu durum, Mançuların bölgedeki ekonomik çıkarlarını zedelemiştir. Böylece 1685 yılında Mançular tarafından Albazin Karakoluna ilk kuşatma gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu kuşatmada, karakolun geleneksel yapı tekniklerine göre tasarlanmış olması, karakoldaki mevcut askerî araç-gereçlerin ve askerî kuvvetlerin sayıca yetersiz olması, Rusların kısa süre içerisinde Mançular karşısında bozguna uğramalarına neden olmuştur. Kuşatma sonucunda Ruslar bölgeyi terk ederek Nerçinsk'e çekilmişlerdir. Karakol ise Mançular tarafından yıkılmıştır.

⁹ Başlangıçta karakolun yıkılmaması için emir veren imparatorun daha sonra neden fikrinin değiştiğine ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

Diğer taraftan bölgede ekonomik kazanç elde etme amacından vazgeçmeyen Ruslar, aynı yıl içerisinde karakolu tekrar inşa etmişlerdir. Ancak Rusların bu hamlesi, Mançuların bölgedeki askerî saldırganlığının artmasına ve karakolun, Mançular tarafından 1686 yılında yeniden kuşatılmasına sebep olmuştur. Nitekim karakolun geleneksel yapı tekniklerinden vazgeçilerek, Mançuların sahip olduğu askerî savaş araç-gereçlerinin yıkım gücüne göre tasarlanmış olması, karakoldaki mevcut askerî araç-gereçlerin ve askerî kuvvetlerin geçen seferki kuşatmaya oranla sayıca daha fazla olması, kuşatmanın uzamasına ve Mançuların kesin bir netice elde edememelerine neden olmuştur. Buna karşın istedikleri sonucu askerî mücadele yoluyla elde edemeyen Mançular, sergiledikleri diplomasi sayesinde masa başında kazançlı çıkmışlardır. Netice itibariyle iki taraf arasında imzalanan Nerçinsk Antlaşması ile Rusların bölgedeki varlığına son verilmiştir. Ancak antlaşma, Rusların bölgedeki ekonomik çıkarlarını korumaya devam etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnik Aktov (RGADA), F. 214, Op. 3, St. 973, LL. 166-173, 198-201.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Drevnik Aktov (RGADA), F. 1142, Op. 1, D. 35, LL. 1-25.

2- Yayınlanmış Ana Kaynaklar

Bantiş-Kamenskiy, Nikolay Nikolayeviç (1882). *Diplomatiçeskoe Sobranie Del Mejdu Rossiyskim i - Kitayskim Gosudarstvami s 1619 po 1792 God.* Kazan: Tipografiya İmperatorskogo Universiteta.

Russko-Kitayskie Otnoşeniya 1689-1916. (1972). *Ofitsialnie Dokumenti.* 2. Tom. Moskva: İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.

Tihvinskiy, Sergey Leonidoviç (red.) (1972). *Russko-Kitayskie Otnoşeniya v XVII Veke (1686-1691).* Moskva: Nauka.

3- Kitaplar

Besprozvannih, Yegor Leonidoviç (1986). *Priamure v Sisteme Russko-Kitayskih Otnoşeniy XVII Seredina XIX v.* Habarovsk: Habarovskoe Knijnoe İzdatelstvo.

Krasnoştanov, G. B. (2008). *Nikifor Romanov Çernigovskiy: Dokumentalnoe Povestvovanie.* İrkutsk: Reprintsentr.

Melihov Georgiç Vasilyeviç (1974). *Mançjuri na Severo-Vostoke (XVII v.).* Moskva: Nauka.

Topsakal, İlyas (2017). *Sibirya Tarihi.* İstanbul: Ötüken.

Witsen, Nicolaas (1785). *Noord en Oost Tartarye.* Amsterdam: Boekverkooper op de Nieuwen-dyk.

4- Makaleler

Artemev, Aleksandr Rudolfoviç (1999). Albazinskiy Ostrog. *Taltsı: Nauçno Populyarniy İllyustrirovanniy Jurnal*, 2(6), 37-42.

Perdue, Peter (2013). Nature and Power: China and the Wider World. *Social Science History*, 37(3), 373-391.

Topsakal, İlyas ve Yılmaz, Mecnun Tarık (2021). Bağımsızlığa Adanmış Bir Hayat: Küçüm Han. *Tarih Dergisi*, 75, 17-31.

Topsakal, İlyas (2011). Türk Tarihi Açısından Sibirya’nın Kısa Tarihi (Başlangıçtan XVI. Yüzyıla Kadar). *Turkish Studies*, 6(1), 1863-1883.

Truhin, Vladimir İliç ve Bagrin, Yegor Andreeviç (2019). Albazinskiy Ostrog v 1665/1666-1689 gg.: Fortifikatsiya i Zaşitniki-Opıt İstoriçeskoy Rekonstruksii. *İstoriya Voennogo Dela: İssledovaniya i İstoçniki*, 10, 385-431.

5- Tezler

Çjunhua, Tyan (2017). *Russko-Kitayskie Otnoşeniya v XVII Veke (Problemi Pogranıçnogo Razmejevaniya)*. Magisterskaya Dissertatsiya, Sankt-Peterburskiy Gosudarstvenniy Universitet, Magisterskaya Dissertatsiya, Sankt-Peterburg.

Yılmaz, Mecnun Tarık (2020). *Yermak Timofeyeviç ve Kazakların Sibirya Seferi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

6- İnternet Kaynakları

“Podvigi Albazina: Est Li Buduşee u Drevney Stolitsı Priamurya”. 25 Ağustos 2023 tarihinde <https://ampravda.ru/2021/02/24/0102164.html> adresinden alındı.

Davidov, Vladimir Nikolayeviç – Sirina, Anna Anatolyevna. “Evenki”. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/5610682> adresinden alındı.

Dzibel, German Valentinoviç. “Mançjuri”. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://bigenc.ru/c/man-chzhury-d838b6> adresinden alındı.

Reşetov, Aleksandr Mihayloviç. “Daurı”. 10 Temmuz 2023 tarihinde <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/1941850> adresinden alındı.

BÂKÎ DİVANI'NDAKİ MUSİKİ ALETLERİ MUSICAL INSTRUMENTS AT BÂKÎ DİVAN

Mustafa MORAL¹

Kadir GÜLER²

Öz

Divan şiirinde musiki ve musiki unsurları, kaleme alınan metinlerde sıklıkla sözü edilen mefhumları oluşturur. Şairler, çeşitli vesilelerle musiki ve unsurlarından yararlanmışlar, ilgili şiirlerinde bu unsurları kullanmışlardır. Buna göre divan şairi nezdinde musiki; makamları, aletleri ve terimleriyle birlikte çok verimli bir alanı teşkil etmiştir. Şair, böylesi bir sahadan seçtiği ibarelerle birlikte şiirdeki anlamı güçlendirip, çeşitli hayallerin oluşumuna olanak sağlamış ve şiirini zenginleştirmiştir. Bu yönüyle musiki divan şairi nazarında adeta bir ilham kaynağına dönüşür. Bundan ötürü de divanlarda çok sayıda musiki unsuruna rastlamak mümkündür. Bu unsurları çeşitli kullanım yönleriyle divanına yerleştiren şairlerden biri de “sultânü’ş-şuarâ” olarak bilinen Bâkî’dir. Bâkî, musiki aletlerini çeşitli hayal ve biçimlerle beraber ilgili şiirlerine adeta nakşetmiştir. Çalışmamızda, Bâkî Divanı’nda tespit ettiğimiz 17 musiki aletin, çeşitli kullanım biçimleriyle beraber ilgili beyitlerin çehresini şekillendirme noktasında önemli bir rol oynadığı görülmüştür.

Anahtar Kelime: Bâkî, Şiir, Edebiyat, Musiki, Divan, Alet

Abstract

In Divan poetry, music and musical elements form the concepts that are often mentioned in the texts written. Poets have used music and its elements on various occasions and have used these elements in their related poems. According to this, music has constituted a very fruitful field for the divan poet with its authorities, instruments and terms. Together with the phrases he chose from such a field, the poet strengthened the meaning in the poem, enabled the formation of various dreams and enriched his poetry. In this aspect, music turns into a source of inspiration in the eyes of the divan poet. Because of this, it is possible to come across a large number of musical elements on the divans. One of the poets who placed these elements in his divan in various ways of use is Baki, known as “sultanü’ş-şuara”. Baki has almost embroidered his musical instruments into his related poems along with various dreams and forms. In our study, it has been seen that the 17 musical instruments we identified in the Baki Divan, along with various forms of use, play an important role in shaping the face of the relevant couplets.

Key Words: Bâkî, Music, Instrument, Poetry, Literature, Divan

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mustafamoraal@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8447-5251

² Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kadriguler23@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5450-3688

GİRİŞ

Osmanlı dönemi cemiyet hayatında şiir ve musikinin birbirlerine olan yakınlığı bilinen bir gerçektir. Buna göre şairler musikiden ilham almış ve musiki ıstılahlarını kullanarak yeni yeni mazmunlar oluşturmuşlardır. Musikişinaslar ise şairlerin şiirlerinden istifade etmek suretiyle, besteleyecekleri yeni güfteler meydana getirmişlerdir. Karşılıklı gelişen bu ve benzeri durumlar, musiki ile şiirin tabii ve zaruri kaynaşmasına olanak sağlamış ve her iki ayrı sanat da birbirinden istifade etmiştir (Levend, 2018: 241).

Musiki; muhtelif makamları, aletleri ve terimleriyle beraber divan şairinin müracaat ettiği bir alanı teşkil eder (Pala, 2020: 337). Divanlarda musiki terimleri, beste ve çalgıları tevriye ve tenasüp sanatlarını yapmak amacıyla sıklıkla kullanılmıştır (Kaplan, 2002: 52). Şairlerin mesnevî nazım şekliyle kaleme aldıkları birçok eserde yer yer musiki alet ve terimlerinden bahsettikleri görülür. Şemseddin'in (ö. 919/1513) *Dehmurg*'u, Nâbî'nin (ö. 1124/1712) *Hayriyye*'si, Sünbülzâde Vehbî'nin (ö. 1809) *Lutfiyye*'si bu tür mesnevîlere örnek olarak gösterilebilir. Yine sâkînâmeler ve özel manzumelerde de musiki ıstılahlarıyla karşılaşmak kaçınılmazdır (Pala, 2020: 337).

Çalışmamızın konusunu teşkil eden musiki aletlerinin divan şiirindeki türleri; mızraplı, yaylı, nefesli, vurmali ve tuşlu olmak üzere beşe ayrılır. Buna göre divanlarda yer alan çeşitli musiki aletlerine mızraplı çalgılardan “saz”, “ud”, “kopuz”, “berbat”, “çeng”, “tar”, “şeştar”, “kanun”, “tanbur”, “tanbure”, “yelteme”, “santur”, “cünbüş”, “çögür”, “ikitelli”; yaylı çalgılardan “rebap”, “keman”, “kemançe”, “murabba”, “keman”; nefesli çalgılardan “ney”, “surna”, “musikar”, “boru”, “nefir”, “sur”, “kaval”; vurmali çalgılardan “çegân”, “çarh”, “çâr-pare”, “def”, “daire”, “düblek”, “kudüm”, “kûs”, “makara”, “nakkare”, “tabl”; tuşlu çalgılardan “erganun” örnek gösterilebilir (Bilgin, 2020: 527-528). Divanlarda geçen bu musiki aletleri yapıları, şekilleriyle, seslerinin özellikleriyle, musikideki yerleri ve isimlerinin sözlük anlamları itibarıyla şairlere ilham kaynağı olmuş ve çok değişik suretlerde çeşitli hayallerde istifade edilen unsur olmuştur (Sefercioğlu, 1999: 654). Bu sayede de ilgili metinlerde esas konuya şiirsel veya felsefi düşünce temeli oturtulmuş, tasvir canlı tutulmuş ve ifade tarzı zenginleştirilmiştir (Sihikhiyeva, 2018: 341).

Sonuç itibarıyla musiki ve musiki unsurları, divanların vazgeçilmez öğeleri konumundadır. Şairler, şiirdeki hayalin oluşumunda, sanatlı söyleyişe olanak sağlamasıyla, ifade ve anlam biçiminin şekillenmesinde musiki aleti, terimi, makamı vb. unsurları ilgili metinlerinde kullanmışlar ve böylelikle musiki klasik şiirin vazgeçilmez mefhum ve mazmunları arasına girmiştir. Bu sebeple, hemen her divan şairinin şiirlerinde bahsi geçen musiki unsurlarını görmek mümkündür.

1. Bâkî Divanı'ndaki Musiki Aletleri

Bâkî Divanı'nda 17 farklı musiki aleti/enstrümanı tespit edilmiştir. Divandaki ilgili musiki aletlerini; *çan*, *çeng*, *çingırak*, *def*, *kanun*, *kemançe*, *kös*, *musikar*, *nakkare*, *nefir*, *ney*, *rebap*, *saz*,

şeşhâne, tabl, tambur ve ud oluşturur. Bâkî (ö. 1008/1600), ilgili musiki aletlerini çeşitli tasavvurlarla şiirlerinde kullanmıştır.

1. 1. Çan (Ceres)

Tunç vs. gibi unsurlardan mamul olan çan (ceres); içinde asılı duran tokmağın sallanıp kenarına vurmasıyla ses çıkarır. Çan, benzeri olan çingırağın büyüğüdür (Sami, 2019: 197). Eski dönemlerdeki içtimâî hayatta önemli bir yer tutan kervan, ceresle ilgili tasavvurların oluşumuna sebebiyet vermiştir. Şairler bu ses vasıtasıyla muhtelif imajlar ortaya koymuşlardır. Bu imajlardan birini ise ceresin çıkardığı ses ile âşığın ah ve figanlarının benzerliği oluşturur (Pala, 2020: 89).

Bâkî Divanı'ndaki ilgili beyitlerde çanın ilk kullanım şeklini, âşığın figanına teşbihi oluşturur (G. 41/3, 179/5). Buna göre âşığın gönlü tıpkı bir “ceres” misali durmadan sevgilisini yâd etmektedir:

Dil **ceres** gibi Hicâz-ı kuyun

Yâd idüp turmadın eyler feryâd

G. 41/3 (Küçük, 2019: 126)

Çanın divandaki ikinci kullanım yönü ise ifade etme ve duyguları tercüme etmedeki noksanlığıyla ilgilidir. Bu zafiyet hâli ise onun çıkardığı sesin terennüme geçememesi ve anlık bir ses çıkarmaya muktedir olmasıyla ilgilidir. Bundan ötürüdür ki ilgili beyitlerde “dilin titrek” ve “dilin ucundan inlemesi”yle (G. 210/2) tasavvur edilmiştir:

Güftâre kâdir olsa eger çalmasa dili

Takrîr iderdi derd-i derûnum sana **ceres**

G. 209/3 (Küçük, 2019: 228)

1.2. Çeng

Kanuna benzeyen fakat dik tutularak çalındığından ve bu nedenle de Harp'ı andıran bir tür çalgı aleti olan çeng, mızraplı çalgılar arasındadır (Çalka, 2008: 183). Çanağı torbaya benzeyen çengin boynu ise uzun ve eğri bir formdadır (Pala, 2020: 100). Çengin büyük bir çalgı aleti olması yanında, çok eski zamanlardan beri kullanılagelmesi onu “pîr” yapmıştır (Özden, 2022: 388).

Bâkî Divanı'nda sözü en çok edilen (22) musiki aleti olan çeng, üç farklı tasavvur yönüyle mevzubahis edilmiştir. Buna göre çengin bir işret unsuru oluşu (G. 71/7, 86/4, 87/1, 193/2, 204/1, 279/5, 365/5, 489/5), çıkardığı sesin âşığın gamlı figanı ile benzerlik kurması (K. 1/20; G. 82/1, 196/4, 264/4, 365/5, 493/1; Far. Şiir. 18/1) ve şekil yönünde âşığın boyuyla benzerliği (G. 87/1, 121/2, 142/5, 204/1, 239/5, 263/1) divandaki kullanımları oluşturmuştur.

Âşığın içinde bulunduğu işret meclisi, çeng ve neyden ayrı düşünülemeyen bir mahaldir:

Giceler ‘ayş u safâ-yı **çeng** ü nây olmaz ‘aceb

Subh-dem Bâkî derûn-ı dilden istigfârî gör

G. 71/7 (Küçük, 2019: 144)

Âşığın içinde bulunduğu gamlı hâl ve figanları, çengin çıkardığı nağmelerle eşdeğerdir:

Nâlerâ der-**çeng**-i gam peyveste ber-gerdûn kunem

Yâ Rab ez-dest-i gam-i hicrân çe sâzem çun kunem

Far. Şiir. 18/1 (Küçük, 2019: 472)

Klasik şiirde âşık, sevgilinin derdiyle iki büklüm olmuş ve boynunu eğmiş bir vaziyettedir. Bu suretle de onun boyu (kad) hilâle dönmüş, düâtâ (iki büklüm) ve hamîde (eğrilmiş) olarak tasavvur edilir. Bununla beraber yine âşığın boyu, bazen dal (ـ) harfi, bazen lâm (ل), bazen keman (yay) ve bazen de çeng olur. Âşığın feryadı çengden çıkan şiddetli nağmeleri andırır. Böylece âşık boy denen sazını çalmış olur (Pala, 2020: 75). Divan şiirindeki âşık hakkında geliştirilen bu tasavvur, Bâkî'nin deyimiyile şu şekildedir:

Kaddümi **çeng** eşkümi rûd eyledün

Cismüm âteş cânımı ‘ûd eyledün

G. 263/1 (Küçük, 2019: 262)

1.3. Çıngırak (Zeng)

Çanın küçüğü olan çıngırak; hayvanatın boynuna takılarak, hizmetçileri celp için tahrik ederek ve küçük kuzulara, kedilere takılması suretiyle muhtelif şekillerde kullanılmıştır (Sami, 2019: 213). Bâkî Divanı'nda çıngırak (*zeng*) bir kez kullanılmış olup, kullanım yönünü ise âşığın figanıyla benzerliği oluşturmuştur. Buna göre çıngırağın çıkardığı ses (çın çın), âşığın aşkından sebep çıkardığı figanlardan başka bir şey değildir. Çıngıraktan çıkan ses (figan) öylesine güçlüdür ki tüm gökyüzü bu sesle yankılanmıştır:

Figânum ile felek çın çın ötdi ey Bâkî

Berîd-i âhuma gûy-ı sipihr **zeng** oldı

G. 489/7 (Küçük, 2019: 404)

1. 4. Def (Deffâl, Def, Deffâf)

Zilli veya pullu bir çembere gerilmiş, daire biçimindeki deri olan tef (def), klasik şiirde ekseriyetle âşığın gönlünü veya sevgilinin yüzünü temsil etmesiyle öne çıkar. Buna göre gönle “def” denilmesinin nedeni, âşığın çektiği acılara tempo tutması veya ahenk oluşturmasıyla ilgiliyken; yüz

oluşu ise yuvarlaklığı nedeniyledir (Pala, 2020: 109). Bâkî Divanı'nda bir musiki aleti olarak “def” in kullanımı üç biçimdedir. Buna göre defin şekil özelliği onun gökyüzü unsurlarıyla ilişki kurmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki def, yuvarlaklığı hasebiyle ilgili beyitlerde (K. 1/5, 20/6; G. 86/4; 228/5) “güneş” ve “ay” ile benzerlik kurmuştur:

Elinde mutrıb-ı çarhun ya kurs-ı meh **def**dür

Kenâresi görünür pûlnun misâl-i hilâl

K. 20/6 (Küçük, 2019: 49)

Defin ikincil kullanım yönünü ise âşık ile benzerliği oluşturmuştur. Öyle ki her ikisi de içinde buldukları aşk hâletinden sinelerini döverler:

Kadeh kan ağlayup **def** sîne döger ney figân eyler

Meger derd ü gam-ı ‘aşka olupdur mübtelâ meclis

G. 208/4 (Küçük, 2019: 228)

Defin divandaki üçüncül kullanımı, yine şekil özellikleriyle ilgilidir. Buna göre defin “kulak” ve bu suretle de “işitmek” ile ilişki kurduğu görülür. Bundan dolayı da ilgili beyitlerde (G. 209/2, 522/2), meclisteki her şeyi büyük bir merakla dinlemesi ve konuşulan her şeye kulak verişiyle tasavvur edildiği görülür:

Gûş eyle râzı perde-i sâz u terânedden

Her yana tut kulagunı meclisde **def** gibi

G. 522/2 (Küçük, 2019: 424)

1.5. Kanun

Kanun, ilgili metinlerde bir musiki aleti olması yanında Sultan Selim’in övgüsünde kural, düzen, yasa anlamına gelecek bir biçimde tevriyeli olarak da kullanılmıştır (Özden, 2022: 389). Bir musiki aleti olan “kanun” un Bâkî Divanı'ndaki kullanımı da bu minval üzere, tevriyeli biçimde gelişmiştir (G. 142/5, 538/2). Buna göre âşığın çeşitli hususlarının musiki aletleriyle benzerliği yönünde tasavvur edilen aşağıdaki beyitte kanun, ney ve çeng gibi musiki aletleriyle tenasüp sanatı oluşturacak bir biçimde tevriyeli olarak kullanıldığı görülür. Şair veyahut âşık maşukuna seslenmek suretiyle; aşkının bir tezahürü konumunda olan iniltisini neye ve iki büklüm olan boyunun da çenge dönüştüğünü ifade etmiştir. Dolayısıyla aşkın hükümdarı konumunda olan (*pâdişeh*) sevgilinin ağzından çıkan her söz “yasa ve kural” anlamında olan kanun durumundadır. Kanun, beyitte geçen ney ve çeng ibarelerinin kullanımıyla birlikte bir musiki enstrümanına işaret ettiğinde ise sevgilinin ağzından çıkan her sözün kanunun nağmesiyle eşdeğerde olduğu anlaşılır:

Ehl-i ‘aşkun nâlesin ney kâmetin çeng eyledün

Pâdişehsin itdüğün şimden girü **kânûn** olur

G. 142/5 (Küçük, 2019: 190)

1.6. Kemançe

Kemana benzer küçük bir çalgı aleti olan kemançe, diz üzerinde yayla çalınan bir musiki enstrümanıdır (Devellioğlu, 2015: 582). Kemançenin dış görünüşü itibarıyla küçük, ince ve uzun bir musiki aleti oluşu, âşığın bedeniyle yakın bir ilişki kurmasına sebebiyet vermiştir. Nitekim klasik şiirde âşık, aşkın beraberinde getirdiği dertler ve sevgilinin cevri ü cefasıyla bîtap düşmüş, çaresiz ve zayıf bir görünüm arz eder:

Kemânçe şekline girdüm elinde mutrib-i ‘aşkun

Keş-â-keşden halâs olmaz dahı sînem rebâb-âsâ

G. 2/4 (Küçük, 2019: 103)

1.7. Kös (Kûs)

Tokmakla vurularak çalınan ve hükümdarlık alâmetlerinden olan kösler savaş esnasında ordunun hareketini düzenlemesi, savaş alanında askerleri coşturması ve düşmanları top gürültüsünü andıran sesiyle yıldırıp ürkütmesiyle meşhurdur. Bunun yanında kösler; elçilerin kabul merasimleri esnasında, şehzadelerin doğum, sünnet ve düğün törenlerinde, bayram günü ve gecelerinde çeşitli vesilelerle de vurulmuştur (Sanal, 2002: 271).

Bâkî Divanı’nda kös, çıkardığı sesin gücü ve çeşitli haberlerin öncüsü oluşuyla ele alınmıştır. Buna göre kösün çıkardığı ses öylesine güçlü ve kudretlidir ki tüm mevcudat adeta bu sesle yankılanmıştır:

Sît u sadâ-yı ‘aşkun ile toldı kâ’inât

Âfâkı tutdı velvele-i **kûs**-ı şöhretün

G. 280/2 (Küçük, 2019: 273)

Getirilen bir müjdenin öncesinde çalınan kös ise adeta müjdenin habercisi konumunda şu şekilde ifade edilmiştir:

Nevbet ol Şâh-ı cevân-baht-ı cihânundur diyü

Çaldılar eflâkdan **kûs**-ı beşâret subh-dem

M. 3-I/6 (Küçük, 2019: 86)

Çıkardığı sesle âlemleri yerinden oynatan ve güzel haberlerin öncüsü veya nişanesi konumunda olan kös, aynı zamanda “ölüm”e de nişane oluşturur:

Âhır çalındı **kûs**-ı rahîl itdün irtihâl

Evvel konagun oldu cinân bûstânları

M. 1-VI/7 (Küçük, 2019: 79)

1.8. Musikar (Mûsikâr)

Çeşitli boyutlardaki kamış parçalarından teşekkül eden musikar, aynı zamanda Kaknûs kuşu olarak da bilinen efsanevi bir kuşun da ismidir. Efsaneye göre bu kuşun gagasında bulunan deliklere rüzgâr vurdukça sesler ve nağmelerin çıktığı söylenmiştir (Onay, 2021: 273).

Bâkî Divanı'nda ilgili musiki enstrümanın iki yönde tasavvur edildiği görülür. Buna göre klasik şiirde âşığın fiziki hususlarından birini, onun zayıflığı oluşturur. Aşığın vuslat iştihakı ve derdinden mütevellit bedeni zayıflar, bîtap düşer. Klasik şiirde âşığın böylesi bir dış görünüşü, onun çeşitli musiki aletleriyle benzerlik kurmasına sebebiyet vermiştir. Bâkî'nin tasavvurunda bu enstrümanlardan birini “musikar” oluşturur. Buna göre ilgili musiki aletin ince kamış parçalarından sıralı bir biçimde teşekkül eden biçimi, âşığın zayıflığından peyda olan kemikleriyle (*üstühân*) benzerlik kurmasını sağlamıştır. Bu benzerlik öylesine had safhadadır ki âşığı görmek isteyen kimsenin “musikar”ı görmesi kâfi olacaktır:

Ten-i zârumda pehlûm üstühânı sayılır bir bir

Beni seyr itmeyen ahbâb **mûsikârı** görsünler

G. 55/4 (Küçük, 2019: 134)

Bâkî Divanı'ndaki bir diğer “musikar” kullanımı, onun bezm unsurlarından oluşuyla ilgilidir. Buna göre âşığın biricik mahalini teşkil eden bezm veya işret meclisinde, göğün mutrip ve elindeki sazında musikar olduğuna dair geliştirilen tasavvur şu şekilde ifade edilmiştir:

Mevsim-i 'ayş u tarabdur şeb-i 'îd irdi diyü

Mutrîb-ı çarh eline aldı meger **mûsikâr**

K. 25/5 (Küçük, 2019: 66)

1.9. Nakkare (Nekâre)

Sözlükte, “vurmak” anlamındaki *nakr* kökünden türeyen nakkare, yüzüne deri gerilmesi suretiyle yapılan küçük bir çift davul olup “zahme” veya “tokmak” adı verilen ahşap çubuklarla çalınır (Karakaya, 2006: 326). Bâkî Divanı'nda bir musiki aleti olarak nakkare, gücü ve kudretiyle öne çıkmıştır. Buna göre nakkarenin çıkardığı ses, baştan başa âlemi kuşatmış ve yeri göğü inletmiş (K. 14/16) şekliyle tasavvur edilmiştir:

Nebet-i iştihârumuz bâm-ı felekde çalınur

Gulgule saldı 'âleme velvele-i **nekâremüz**

G. 202/3 (Küçük, 2019: 224)

1.10. Nefir

Boynuzdan yapılan boru olan nefir, savaşta veya baskın zamanlarında halkı haberdar etmek için kullanılmıştır. İki arşın uzunluğunda olan nefir aynı zamanda mehter çalgılarından biridir. Bununla beraber ilgili metinlerde bazı dervişlerin boyunlarına astıkları boynuzlara ve İsrail'in üfureceği sura nefir denildiği görülür (Pala, 2020: 355).

Bâkî Divanı'nda nefirin kullanım yönü sesindeki güç ile ilgilidir. Öyle ki ilgili beytin tasavvurunda nefir ve kôs (*kûs*) ün çıkardığı ses, âlemi titretmeye yetecek ve yeryüzünde de zelzele oluşumuna sebebiyet verecek güçtedir:

Lerze viridi 'âleme saldı zemîne zelzele
Gulgul-i kûs u **nefir**-i sît-i 'âlem-gîr-i 'aşk
G. 236/5 (Küçük, 2019: 246)

1.11. Ney (Nây)

Ham maddesi kamış olan ney (nây), nefesli çalgılardandır. Özellikle Mevlevîler arasında çok rağbet gören bir musiki aletidir. Sesi yanık ve lâhûtîdir. Rivayete göre Hz. Muhammed, ilâhî aşkın sırrını Hz. Ali'ye söylemiş ve bu sırrın yükü altında ezilen Hz. Ali, Medine dışında kör bir kuyuya bu sırrı anlatmıştır. Bu sırrı duyan kuyu ise coşup köpürmüştü ve taşmıştır. Bu taşma esnasında etrafa yayılan suyun kenarlarında kamışlar yetişmiş ve oralarda bulunan bir çoban da bu kamışlardan birini kesip çeşitli yerlerinden delerek üflemeye başlamıştır. Bunun üzerine çıkan ses, kalplere coşku ve heyecan verip ilâhî sırrı anlatır olmuştur. O günden sonra ney bir ilham kaynağı olmuştur (Pala, 2020: 358).

Bâkî, ilgili şiirlerinde bir musiki aleti olan neyi (*nây*) iki farklı yönde tasavvur etmiştir. Buna göre birinci ve aynı zamanda neyin kullanımını yönünde ekseri kısmı oluşturan tasavvur, ney ve âşık arasındaki ilişkidir. Buna göre neyin çıkardığı ses ile âşığın figanları ve iniltisi arasında bir bağ vardır (K. 1/20; M. 1-IV/7; G. 70/3, 81/3, 87/1, 142/5, 208/4, 209/2, 358/6). Âşık, nasıl ki aşk derdinden ötürü ah u figan ediyorsa, aynı şey ney içinde geçerlidir. Onun nağmesi ayrılığın, gurbetin ve sevgiliden ayrı düşmenin sadâsıdır. Nitekim o da aslı vatani olan sazistandan koparılıp “garip” sıfatını almıştır. Dolayısıyla da figan etmekte ve bu yönüyle de âşık ile benzer bir tavır sergilemektedir:

Ey dil bu demde sensin olan bana hem-nefes
Gel **nây** gibi inleyelüm bârî zâr zâr
M. 1-IV/7 (Küçük, 2019: 78)

Divanda yer alan âşık ve ney arasındaki ilgiye ait bir diğer hususu da âşığın yüzü ve neyin rengi arasındaki benzerlik oluşturur. Buna göre aşk derdinden ötürü bitkin düşen âşığın yüzünün solgunlaşması ve sararması (*zerd*), ney aletinin rengiyle benzerlik gösterir:

Hâl-i zâr-ı Bâkî-i bî-dilden istersen nişân
Kâmet-i çeng-i dü-tâya rûy-ı zerd-i **nây**a bak
G. 239/5 (Küçük, 2019: 248)

Bâkî Divanı'ndaki neyin ikinci tasavvur yönünü ise işret unsurlarından olması oluşturur (G. 71/7, 279/5, 358/6, 388/3). Buna göre şair aşağıdaki mahlas beytinde, işret tertibinde yer alması gereken unsurlardan birini de âşığın iniltilerinin timsali olan neyi belirlemiş gözükmektedir. Böylesi bir bezm ortamı ise âşığın nazarında muteberdir:

Bâkiye 'işret ü 'ayş itmege hecründe yiter
Nâle **ney** göz yaşı mey fikr-i visâlün gül-şen
G. 358/6 (Küçük, 2019: 322)

1.12. Rebap

Rebap, kemençe ve kemanın atalarından sayılmıştır. Buna göre rebabın, eski İran musikisinden eski Arap musikisine geçtiği ve bütün yakın doğu ve akdeniz coğrafyasına yayıldığı düşünülmektedir. Rebap, kemençe gibi dize dayayarak yayla çalınır. Rebabın nağmesi ise yerine göre şen veya hazin bir ses çıkarabilir (Öztuna, 2000: 381).

Bâkî Divanı'nda rebap öylesine iniltileri ve ahları terennüm eder ki âşık ah u figana başladığında rebaba ihtiyaç kalmaz. Nitekim iki terennümün de birbirinden bir farkı yoktur. Dolayısıyla ikisi de “dert”in membaı mahiyetindedir:

Bezm-i belâda nâle vü âhunla Bâkiyâ
Müstagnîyüz terâne-i çeng ü **rebâbdan**
G. 365/5 (Küçük, 2019: 365)

Âşık nezdinde makbul olan sesin “rebap” nağmesi olduğu vurgulanan aşağıdaki beyitte “padişah kösü”ne karşı, âşıklığın ve aşkın tercümesini yapan rebabın tercih edildiği görülür. Nitekim padişah kösü; iktidarın, gücün, azametinin, debdebenin vb. gibi hususların alametyken rebap ise âşığın bizatihi kendi dilidir:

Hôş gelür ana **rebâb** âvâzesi gavgâsı yok
Pâdişâh-ı 'aşk olanlar kûs-ı hâkân istemez
G. 206/4 (Küçük, 2019: 227)

1.13. Saz (Sâz)

Sözlük anlamı itibarıyla “çalgı; silah; at takımı; sıra, düzen; kuvvet, kudret; öğrenme; ustalık; hile; eş, benzer; menfaat; ve bir çeşit bitki” anlamına gelen saz, klasik şiirde herhangi bir musiki aletini ifade edecek şekilde kullanılmıştır (Sefercioğlu, 1999: 660). Bir musiki aleti olarak Bâkî Divanı'nda toplamda 13 kez kullanılan saz ibaresinin, herhangi bir musiki aleti yerine ve bir bezm unsuru (G. 477/1) olmasıyla ilgili kullanıldığı görülür:

Çeng çün nâleme dem-**sâz** oldu
Sâzlar içre ser-efrâz oldu
G. 493/1 (Küçük, 2019: 407)

1.14. Şeşhâne

Şeşhâne, çalgı tasnifinde “telli (vurmali) çalgılar” içinde yer almaktadır. Şeşhâne, kopuzdan daha seçkin ve küçük olup gövdesine balık derisi geçirilmiş, perdesiz ve altı kılılı olarak tarif edilir (Tüfekçioğlu, 2021: 2488).

İçinde bulunulan zamana bir şikayet bahsinde olan aşağıdaki beyitte, devrin fenalığı ve bozulmuşluğu bir musiki aleti olan “şeş-hâne”ye de yansımıştır. Öyle ki şeş-hâne böyle bir ortamda artık nağmesini icra edememekte ve ahengi de sağlayamamaktadır. Bu tasavvurla birlikte zamanın fenalığının, bir musiki aletine yansımaları mevzubahistir:

Şeş-hâne-i zamâne degül çünkü sâz-kâr

Bezm-i cihâna kılma nazar iltifât ile

G. 418/4 (Küçük, 2019: 358)

1.15. Tabl

Bâkî Divanı’nda bir çalgı aleti olarak davulun (*tabl*) güçlü sesiyle birlikte yeri göğü inlediği ve bu sayede de cenk meydanını bir bayram havasına bürümesiyle ele alındığı görülür. Bu yönüyle ilgili çalgı aletinin gücü, kudreti ve azameti öne çıkarılmıştır:

Çalındı kûslar **tabl** u nekâre saldı âvâze

Düğün bayram idi gûya guzâta ceng meydânı

K. 14/6 (Küçük, 2019: 34)

1.16. Tambur (Tanbûr)

Tambur, İran ve eski Arap musikilerinde revaç kazanmış ve Türkler tarafından geliştirilip bugünkü şeklini almıştır. Tambur, mızraplı sazların en güzeli ve en zarifî olarak kabul edilmiştir. Tambur, -perde bağları dolayısıyla- tek sesli Türk musikisinin adeta piyanosu konumundadır (Öztuna, 2000: 465-467).

Divanda iki yerde (G. 125/2, 484/4) rastlanan “tambur” bir bezm ortamında tasavvur edilmiş ve musiki aleti olmasının yanı sıra âşığın iniltileriyle benzerlik kurmuştur. Öyle ki aşağıdaki beyitte sevgiliye duyulan hasretten ötürü âşığın şah damarı, tıpkı tambur teli gibi atmakta, şairin ifadesiyle inlemektedir. Bu suretle tambur telinin çıkardığı ses veya titreşim ile âşığın şah damarının atışı arasında bir ilgi kurulmuştur:

Bezm-i hecründe müjen nişteri mızrâbından

Reg-i cân nâle kılur niteki târ-ı **tanbûr**

G. 125/2 (Küçük, 2019: 178)

1.17. Ud (Ûd)

Telli musiki aletlerinden olan ud, XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı sarayında büyük rağbet görmüş, XVII. yüzyıla gelindiğinde ise itibarını kaybetmiştir (Karakaya, 2012: 40). Bâkî Divanı'nda ud, âşık ile alaka kurar. Buna göre ud ve âşık, iki arkadaş misali birbirlerine benzerler:

Nagme-i nâleme dem-sâz geçinmezdi benüm

Mutribâ "ûdun eger uymasa iller sözine

G. 463/3 (Küçük, 2019: 386)

Âşığın içinde bulunduğu aşk hâlinin bir sonucu olan iniltileri ve bu iniltilerin beyitte, bir musiki aleti olan "ûd" ile hem-dem oluşuna dair geliştirilen tasavvur, bahsi geçen musiki aletin çıkardığı nağmenin, iniltiyle veya ah u figanla benzerliği ve aynı işlevsellik dairesinde tahayyül edilişiyle ilgilidir.

SONUÇ

Divan şairinin muhtelif hayal ve mazmunlarına konu olan musiki aletleri/enstrümanları, klasik şiirin önemli temsilcilerinden biri olan Bâkî tarafından da çeşitli şiirlerinde mevzubahis edilmiştir. Bâkî Divanı'nda toplamda 17 musiki aletin ismi zikredilmiştir. Bu musiki aletlerinin kullanım yoğunluğu ise sırasıyla şu şekildedir: Çeng (22), ney (19), saz (13), def (7), kös (7), çan (4), musikar (4), rebap (4), kanun (2), nakkare (2), tabl (2), tambur (2), ud (2), çingirak (1), kemançe (1), nefir (1), şeş-hâne (1). Bâkî'nin ilgili musiki enstrümanlarını ekseriyetle iki şekilde tasavvur ettiği müşahede edilir. Bunlardan birinci tasavvuru, musiki aleti ve âşık arasındaki ilişki oluşturur. Buna göre bahsi geçen musiki aleti, âşığın çeşitli hususlarına dair "benzetilen" konumundadır. Bundan ötürü de âşıktaki bulunan çeşitli vasıflar, musiki aletin çeşitli hususlarıyla yadsınamayacak bir yakınlık arz eder. Buna göre sözü edilen musiki aletin çıkardığı ses ve şekli, âşığın şu hususlarıyla benzerlik kurmuştur: Figan, feryat, boy, sîne, yüz, âh, inilti, zayıf ve bîtap düşmüş beden. Bâkî Divanı'nda geçen musiki aletlerinin ikincil kullanım yönünü ise işret meclisindeki unsurlardan birini teşkil etmesi oluşturur. Buna göre ilgili musiki aletleri, klasik şiirin değişmez mahallerinden biri olan bezm âleminin vazgeçilmez öğelerindedir. Bu suretle âşık, kendinden izler taşıyan ve sevgilisini hatırlatan musiki aletleriyle bir ünsiyet kurmuştur. Bâkî Divanı'ndaki musiki enstrümanlarının bu iki tasavvuru dışında, şekil yönünden gök cisimleri ve kulak ile ilişkilendirilişiyle (*def*); sevgilinin sözüyle (*kanun*); çeşitli haberlerin öncüsü oluşuyla (*kös*); çıkardıkları sesin gücüyle (*kös*, *nakkare*, *nefir*, *tabl*), olumsuz yönleriyle (*çingirak*) ele alındıkları da müşahede edilir. Bunun yanında bazı musiki aletlerinin kullanım şekilleri ve yönleri, devrin sosyal hayatına ışık tutar bir mahiyettedir (*kös*, *nakkare*, *nefir*, *tabl*). Bununla beraber Bâkî Divanı'nda çeşitli anlatım biçimleri ve yönleriyle beyitlere konu olan musiki aletleri, ilgili beyitlerde özellikle tenasüp sanatının oluşumunu sağlamıştır. Hülasa, Bâkî Divanı'nda yer alan musiki aletleri bahsi geçtiği beyitlerin tasvirini zenginleştirmiş ve ifade edilmek istenen tasavvurun somutlaştırılmasında bir vasıtaya dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Bilgin, E. (2020). Divan Şiirinde Geçen Musiki İstılahlarına Dair Genel Bir Tasnif Denemesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60(2), 517-537.
- Çalka, M. S. (2008). Nev'î Divânı'nda Mûsikî Terimleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(2), 179-193.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydan Yayıncılık.
- Kaplan, M. (2002). Divan Şiirinde Musiki. *Köprü*, (79), 52-60.
- Karakaya, F. (2006). Nakkâre. *TDVİA*, C. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 326.
- Karakaya, F. (2012). Ud. *TDVİA*, C. 42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39-41.
- Küçük, S. (2019). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (2018). *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Onay, A. T. (2021). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. Cemal Kurnaz (haz.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Özden, Sevda (2022). Şeyh Galip Divanı'nda Musiki. *Mevlevilik, Mevlana ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler*, Kaçar Mücahit vd. (ed.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 371-406.
- Öztuna, Y. (2000). *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- Pala, İ. (2020). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sami, Ş. (2019). *Kamus-ı Türkî*. Paşa Yavuzarslan (haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sanal, H. (2002). Kös. *TDVİA*, C. 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 270-272.
- Sefercioğlu, N. (1999). Dîvan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı. *Osmanlı Ansiklopedisi*, 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 649-668.
- Sihikhiyeva, S. (2018). Klasik Türk Edebiyatında Musikiye İlişkin Terimler: Nesimi Şiiri Örneği. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]*, 1(1), 338-366.
- Tüfekçioğlu, S. (2021). Gelibolulu Mustafa Ali'nin Mevaidü'n-Nefais adlı eserinde Türk çalgıları. *Rast Müzikoloji Dergisi*, 9(1), 2479-2495.

HZ. PEYGAMBER'İN İFTİRA CEZASI UYGULADIĞI SAHABİLER

COMPANIONS WHO WERE PUNISHED FOR SLAMMING BY THE PROPHET

Muhammet Necip İLBAY¹

Öz

Hz. Peygamber, nübüvveti döneminde sadece Mekke'de sıkıntılara maruz kalmayıp nübüvvet vazifesinin devam ettiği her zaman çeşitli zorluklarla karşı karşıya gelmiştir. Bu sıkıntılardan birisi de şüphesiz ki ifk hadisesi olarak bilinen Hz. Aişe özelinde Hz. Peygamber'in ailesine dil uzatılması olayıdır.

Beni Müstalik Gazvesi dönüşü gerdanlığını aramak için ordudan geride kalan Hz. Aişe'yi Safvân b. Muattal görmüş ve hızlı bir şekilde orduya yetiştirmiştir. Ancak bu ikisinin orduya yetişme anını gören münafıklar bu durumu fırsat bilip nifak hareketlerine başlamışlardır. Hz. Aişe'ye ve Safvân b. Muattal'a çirkin bir iftirada bulunup bu iftiranın Medine'de yayılmasını sağlamışlardır.

İftiranın açığa çıkarılması ile ilgili nazil olan ayetler olayı aydınlatmış, münafıkların yalan balonu sönmüştür. Ancak bu iftiranın yayılmasına karışan üç samimi Müslüman namuslu bir bayana zina isnad etmek suçundan cezalandırılmıştır. Haddi Kazf diye isimlendirilen bu ceza Hz. Peygamber'in emriyle uygulanmıştır.

Bu çalışmada giriş bölümünde Beni Müstalik Gazvesi dönüşü münafıkların ortalığı karıştırma çabalarına değinilmiştir. Bu çabalardan biri de Hz. Aişe'ye atılan iftiradır. Çalışmada Hz. Aişe'ye atılan bu iftiranın yayılması sonucu Hz. Peygamber'in konu ile ilgili ayetler nazil olmadan önceki tutumu ile Hz. Aişe'nin kendisine atılan iftiradan haberdar olması ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca konuyu aydınlatan ayetlerden sonra iftira olayına katılan üç sahabîye verilen cezadan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İfk hadisesi, Hz. Aişe, Safvân b. Muattal, Beni Müstalik Gazvesi.

Abstract

Hz. The Prophet not only faced difficulties in Mecca during his prophethood period, but also faced various difficulties whenever his prophetic duty continued. One of these problems is undoubtedly the Prophet Muhammad, known as the ifk incident. In the case of Aisha, Hz. It is a case of criticizing the Prophet's family.

Hz. who stayed behind from the army to search for his necklace after the Battle of Bani Mustalik. Aisha by Safvân b. He saw Muattal and quickly brought him into the army. However, the hypocrites, who saw the moment when these two joined the army, took this opportunity and started to act of discord. Hz. To Aisha and Safvân b. They made an ugly slander against Muattal and spread this slander in Medina.

¹Doktora Öğrencisi, MEB, necipilbay@gmail.com, [ORCID: 0009-0006-5627-7932](https://orcid.org/0009-0006-5627-7932)

Gönderim Tarihi: 07.03.2024

Yayına Kabul Tarihi: 19.05.2024

Yayın Tarihi: 31.05.2024

The verses that were revealed about exposing the slander shed light on the incident, and the hypocrites' bubble of lies was deflated. However, three sincere Muslims who were involved in spreading this slander were punished for accusing a chaste woman of adultery. This punishment, called Haddi Kazf, was imposed on Hz. It was implemented by the order of the Prophet.

In the introduction part of this study, the efforts of the hypocrites to create chaos after the Battle of Beni Müstalik were mentioned. One of these efforts was Hz. It is a slander against Aisha. In the study Hz. Aisha result of the spread of this slander against Aisha, Hz. The Prophet's attitude before the verses on the subject were revealed. Aisha's awareness of the slander against her was discussed. Also in the study after the verses that shed light on the subject, the punishment given to the three companions who participated in the slander incident is mentioned.

KeyWords:Ifk incident, Hz. Aisha, Safvân b. Muattal, Beni Müstalik Campaign.

GİRİŞ

Hz. Peygamber'in hayatının her anı bizler için örneklik teşkil etmektedir. İfk hadisesinde de bu durum aynıdır. İfk hadisesine zemin hazırlayan olayları bilmek ifk hadisesini ve onun sonuçlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu yüzden Beni Mustalik gazvesinden başlayarak ifk olayına bakma, hadiselerin daha iyi idrak edilmesine zemin hazırlayacaktır.

Hicretin 5. yılı (Belazuri, 1996, s. 1/341; İbn İshak, 1978, s. 263; İbn Sa'd, 2015, s. 2/259; İbn Seyyidünnas, 1993, s. 4/356) Şa'ban ayında Hz. Peygamber (s.a.s) Beni Mustalik Gazvesi'ne çıkmıştır. (İbn Kayyim, 2019, s. 25; Belâzuri, 1996, s. 1/341; İbn Sa'd, 2015, s. 2/59.) Müreysi kuyusunun kenarında olduğu için bu gazveye Müreysi Gazvesi de denmektedir. (Belâzuri, 1996, s. 1/341; Gazali, t.y., s. 14) Hz. Peygamber gittiği seferlere eşlerinden birini götürmeyi kendine adet edinmiştir. Götürme şekli de genellikle kura çekimi ile yapılmıştır. Bu gazaya da eşlerinden Hz. Aişe'yi (r. anha) götürmüştür. (İbn Hişam, 1955, s. 2/295; Vâkıdî, 1989, s. 426; Buhari, Meğazi, 4141; Müslim, Tevbe, 2770; Beyhaki, 2003, s. 47; İbnü'l-Esir, 1997, s. 20)

Beni Müstalik Gazvesi Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır. Beni Müstalik kabilesinden on kişi öldürülmüş geriye kalanları esir alınmıştır. (İbn Kesir, 1997, s. 25; Gazali, t.y., s. 289.) Müslümanlardan da bir kişi şehid olmuştur.(Gazali, t.y., s. 289; İbn Hişam, 1955, s. 2/295; İbn Kayyim, 2016, s. 364; İbn Kesir, 1997, s. 6/183)

Beni Müstalik Gazvesi dönüşü ordu mola verdiği Ensar'dan Sinan el-Cüheniy adlı bir sahabî ile Muhacir'den Cahcah b. Said adlı bir sahabînin kuyudan su çekerken ipleri birbirine takılmış ve aralarında tartışma başlamıştır. Daha sonra bu tartışma fiili sataşmaya geçip muhacirden olan Cahcah, Sinan'a el darbesiyle bir defa vurmıştır. Sinan yüksek sesle ensar topluluğunu çağırması bunun üzerine Cahcah da yüksek sesle muhacirleri çağırmıştır. Bu seslenmeler üzerine oraya toplananlar birbirilerine saldırmak üzereyken Ensar'dan ve Muhacir'den bazıları araya girerek ortamı yatıştırmış ve olası büyük bir kavganın önüne geçmişlerdir. (Taberi, 1967, s. 2/605;Suruç, 2005, s. 2/209.) Bu gazvenin kazanılmasına kesin gözüyle baktıkları için ganimet alma ümidiyle bu sefere

katılan çok sayıda münafık olmuştur. (İbn Sa'd, 2015, s. 2/60; İbn Kayyim, 2016, s. 365.) Bu duruma şahitlik eden münafıklar olayı fırsata çevirmek isteyip Medineli sahabîleri muhacirlere karşı kışkırtmaya başlamıştır. Özellikle Abdullah b. Übey b. Selül başta kendi münafık arkadaşları olmak üzere ensarı etkilemeye çalışmıştır. İbn Selül kendi arkadaşlarının yanında sinirli bir şekilde şu sözleri sarf etmiştir: 'Şu Müslümanlar memleketimize gelerek bize karşı üstünlük taşıyor ve övünüyorlar. Vallahi bizlerle şu Kureyşli deve çobanlarının durumu tıpkı şu atasözünü andırıyor: Köpeğini besle, seni yesin. Ama Allah'a and olsun ki, Medine'ye döndüğümüz takdirde güçlü olanlar zelil olanları oradan çıkarıp sürgün edecektir.' Sonra yanındaki arkadaşlarına hitaben: 'Başınıza ne iş açtınız? Onları kendi beldenize yerleştirdiniz. Mallarımızı onlarla paylaştınız. Vallahi eğer elinizdeki malları onlardan alıyorsanız sizi evlerinize geri döndürmezler!' Zeyd b. Erkam adlı genç sahabî de o ortamda bulunmaktaydı ve konuşulanları duymuştu. Duyduklarını aynı şekliyle Hz. Peygamber'e ulaştırmıştı. Daha sonra Hz. Peygamber'in konuşmalarını duyduğunu öğrenen Abdullah b. Selül, huzura gelerek kendisini aklamaya çalışmıştır. Yalan yere yeminler ederek bu sözleri sarf etmediğini söylemiştir. (Taberi, 1967, s. 2/605-606; Ebu Zehra, 2018, s. 3/284-285)

Bu olayı duyan Müslümanların da morali bozulmuştur. Hz. Peygamber olayın daha kötüye gitmemesi ve ordudakilerin zihinlerini bu fitneyle uğraşmaması için istirahatlarını yarıda kesmelerini ve yola devam etmelerini söylemiştir. Hz. Peygamber bu talimatıyla ordunun yorgunluktan bitap düşmesini sağlayıp bu kavganın oluşturduğu olumsuz havayı gazveye katılanları yorarak unutturmaya çalışmıştır. (İbn Hişam, 1955, s. 2/292; Ebu Zehra, 2018, s. 3/285.) Ordu Medine'ye dönerken Münafikun süresi nazil olmuş (Sallabi, 2019, s. 2/259) ve Zeyd b. Erkam'ın Hz. Peygamber'e söylediklerini tasdik etmiştir. (İbn Kayyim, 2016, s. 3/314.) Abdullah b. Übey b. Selül'ün kazanılacak bir gazvede dedikodu çıkarıp ordunun moralini bozma teşebbüslerinden ilki, netice olarak boşa çıkmıştır.

Ordu yola devam edip Medine'ye doğru yol alırken gece vakti Medine'ye yakın bir yerde küçük bir mola için durmuştur. (İbn Hişam, 1955, s. 2/298; Taberi, t.y., s. 19/125) Bu molada Hz. Aişe kendisine tahsis edilen devenin üzerindeki hevdecinden inip tuvalet ihtiyacını gidermiştir. Hacetini giderip devenin olduğu yere geldiğinde boynuna astığı, annesi tarafından kendisine düğünde hediye edilen gerdanlığın kendisinde olmadığını fark edip tekrar hacet yerine dönmüştür. Gerdanlığı aramak için biraz zaman harcamıştır. Kendisi hevdeçte olmayınca ordu hareket etmez rahatlığıyla oyalanmaktan geri durmayan Hz. Aişe devesine doğru geldiğinde ne deveyi ne de orduyu görmüştür. Zira ordu yola çıkmış ve Hz. Aişe'nin hafifliğinden olsa gerek devesi ve hevdeciyle ilgilenen görevliler yokluğunu fark etmemişlerdir. Hz. Aişe orduyu göremeyince ordunun kendisinin eksikliğini fark edip geri gelmesini ümit ederek olduğu yerde çarşafına bürünüp oturmuş daha sonra aynı yerde uykuya dalmıştır. (İbn Hişam, 1955, s. 2/298; Buhari, Meğazi:1414; Vâkıdî, 1989, s. 2/427-428; Berzenci, 2007, s. 2/25; İbn Kayyim, 2019, s. 25; Vahidi, t.y., s. 329.)

Hız. Peygamber'in savaşta uyguladığı kurallardan bir tanesi de ordunun arkasında bir görevli bırakıp ordu mensuplarının düşürdüğü veya unuttuğu eşyaları toplayıp arkalarından bir sonraki mola yerinde kendilerine ulaştırmasıydı. Safvân b. Muattal bu iş için görevlendirilmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; İbn Seyyidünnas, 1993, s. 14) Safvân b. Muattal gece karanlığında bir insan karartısı görünce yaklaşmış ve bu karartıyı tanımıştır. Hicab ayetleri nazil olmadan önce Hz. Aişe'yi görmüş olduğu için onu hemen tanımış ve durumu anlamıştır. Safvân b. Muattal Hz. Aişe'yi görünce **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** 'Şüphesiz Allah'tan geldik ve yine O'na döneceğiz.' (el-Bakara, 156.) ayetini okumuş ve bunun dışında başka bir kelam etmemiştir. (İbn Hişam, 1995 s. 2/298; Buhari, Meğazi: 1414; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/428-429; Berzenci, 2007, s. 2/25; İbn Kayyim el-Cevziyye, 2019, s. 25; Taberani, 1994, s. 25; İbn Seyyidünnas, 1993, s. 2/133.) Asr-ı Saadet'te bir Müslüman'ın başına musibet geldiğinde bu ayeti okuması ve herhangi bir hataya düşmemesi istenmiştir. Bu ayeti okuma ve sabretme davranışının kâmil bir Müslüman özelliği olduğu vurgulanmıştır. (İlbay, 2019, s. 116) Hz. Aişe bu ayetin okunmasıyla uyanmış ve çarşafıyla yüzünü kapatmıştır. Safvân b. Muattal devesini Hz. Aişe'nin oturabileceği şekilde oturtmuş ve kendisi devenin yularını tutarak arkasına bile bakmadan hızlı bir şekilde orduya yetişmek üzere yürümüştür. (Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/429; Gazali, t.y., s. 293.) Safvân b. Muattal orduya bir sonraki mola yeri olan Nahruzzahira'ya (İbn Kayyim, 2016, s. 366) güneş doğduktan sonra varmıştır. (Vâkıdî, 1989, s. 2/429) Başka rivayetlerde güneşin tepede olduğu vakitte, yani öğle vaktinde yetiştiği zikredilmektedir. (Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Taberi, 2007, s. 25; İbn Kayyim, 2019, s. 25; İbn Seyyidünnas, 1993, s. 2/134) Bu iki rivayet de bize şunu göstermektedir ki Safvân b. Muattal ile Hz. Aişe'nin orduya yetişmesi insanların birbirilerini rahatça görebilecekleri kadar aydınlık bir vakitte olmuştur. Safvân b. Muattal'ın da Hz. Aişe'yi gece karanlığında gördüğü yukarıda ifade edilmişti. Bu durumda Hz. Aişe'nin ordudan ayrı kalma müddetinin yarım gün olabileceği kanısını oluşturmuştur.

Safvân b. Muattal ve ipini çektiği devenin üstünde bulunan Hz. Aişe orduya vardığı esnada Abdullah b. Übey onları görmüş ve yanındakilere gördüklerinin kim olduğunu sormuştur. Yanındakiler de deveyi çekenin Safvân b. Muattal, devenin üstündekinin de Hz. Aişe olduğunu söylemişlerdir. İbn Übey aynı gazvede ilk teşebbüsünde başarısız kaldığı kötü propaganda yayma işine tekrar yeltenmiş ve hemen oracıkta çirkin iftirasını zikretmiştir. (İbn Kayyim, 2016, s. 366)

İFK HADİSESİ (HZ. AİŞE'YE ATILAN İFTİRA)

Yukarıda anlatılanlar İfk hadisesinden önce vuku bulan olaylardır. Bu bölümde ise İfk'in kelime anlamına değinilip yayılması ve Hz. Peygamber'in tutumu ele alınacaktır.

İfk, kelime anlamı olarak iftira, en kötü ve en çirkin yalan anlamına gelmektedir. (İsfahani, 2010, s. 86; Fayda, 2000, s. 21/507) Nur süresinde de iki defa zikredilmiştir. (en-Nur: 11. ve 12. ayetlerde geçmektedir.) İfk hadisesi ise yukarıda da bahsi geçtiği üzere Beni Müstalik Gazvesi dönüşü

Abdullah b. Übey tarafından başlatılan ve yayılmasında öncülüğünü bazı sahabîlerin üstlendiği, Hz. Aişe annemize atılan çirkin iftira olayına denmektedir.(Fayda, 2000, s. 21/507)

1.1. İFTİRANIN YAYILMASI

Amaçları, kazanma olasılığı yüksek olan bir gazveye katılıp hem yüklü miktarda ganimet elde etmek hem de bu arada Müslümanlar arasında nifak tohumu ekmek olan münafıklar grubu ve bunların elebaşı olarak bilinen Abdullah b. Übey b. Selül ilk nifak denemesinde başarısız olsa da ikinci denemesinde görünürde başarılı olmuştu. Ordu zaten Medine'ye yakınlaşmış ve son molada İbn Selül'ün başlattığı ve yanındakilerin de dillendirdiği iftira çok kısa bir zamanda Medine'de duyulmuştur.

İftiranın hızlı bir şekilde yayılması hem gazveye katılan münafıkların sayısının çokluğuna hem de iftira zamanının gazvenin son saatlerine yani Medine'ye yaklaşıldığı bir vakitte olmasına bağlanabilir. Nitekim gazve dönüşü Hz. Aişe ve Saffan b. Muattal hakkında söylenenler hemen hemen Medine'deki bütün hanelerde konuşmaya başlanmıştı. Toplum, olumlu düşünenler olumsuz düşünenler ve herhangi bir fikir belirtmeyip öylece bekleyenler olarak farklı gruplara ayrılmıştır. Toplumun bu iftirayı ne kadar gündemine aldığını görmek için Ebu Eyyüb el-Ensari ve eşi arasında geçen şu diyalog bir gösterge olarak kabul edilebilir. Ümmü Eyyüb eşi Ebu Eyyüb'a: 'Aişe hakkında söylenenleri duydu mu?' demiştir. Kocası Ebu Eyyüb da duyduğunu söyleyip hemen oracıkta bunun bir iftira olduğunu söylemiştir. Ardından şöyle bir soru ile konuyu kendileri üzerinden anlamlandırmaya çalışmıştır: 'Sen olsan böyle bir fiili yapar mıydın?' eşinin cevabı gecikmeden gelmiştir: 'Hayır, Allah'a yemin ederim ki böyle bir şey yapmazdım' demiştir. Bu cevaptan hemen sonra Ebu Eyyüb el-Ensari de: 'Aişe senden daha hayırlıdır,'(İbn Hişam, 1955, s. 2/302) şeklinde cevap vererek olayın çok net bir şekilde idrak edilmesini sağlamıştır. Başka bir rivayette Ebu Eyyüb el-Ensari'nin hanımı da ona aynı şekilde: 'sen Safvân'ın yerinde olsaydın Hz. Muhammed'in (s.a.s.) eşine o kötülüğü yapar mıydın?' şeklinde sormuştur. Ebu Eyyüb da kesin ve net bir dille kesinlikle yapmayacağını ifade etmiştir. Ebu Eyyüb el-Ensari'nin eşi Ümmü Eyyüb el-Ensari de hüsnü zan yapıp Safvân'ın da kendi eşinden daha iyi olduğunu dolayısıyla böyle bir günah işlemeyeceğini söylemiştir. (Aslantürk, 2004, s. 215-235)

Medine toplumunun gündemini meşgul eden bu iftira işte böyle hanelerin içinde konuşulur olmuştur. Ancak Ebu Eyyüb el-Ensari ve eşi Ümmü Eyyüb gibi düşünenler kendilerinin yapmayacakları bir fiilin Hz. Aişe tarafından yapılabilir olmasını kesinlikle reddetmişlerdir. Kaynaklar daha sonra nazil olacak olan: '*O iftirayı işittiğinizde erkek-kadın bütün müminlerin, kendileri hakkında hüsnü zan besleyerek, özelelerine leke kondurmaya yanaşmayarak 'Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi?* (en-Nur: 24/12.) mealindeki ayette Ebu Eyyüb el-Ensari'nin bu davranışının örnek gösterildiğini belirtmektedir. (Vâkıdî, 1989, s. 2/434;Sabuni, 1997, s. 36.)

Münafıkların hedefleri aslında sadece Safvân b. Muattal ve Hz. Aişe olmamıştır. Bu olayda asıl hedef Hz. Peygamber'in itibarının toplum nezdinde zedelenmesi ve Hz. Ebubekir ile aralarının bozulması olmuştur. (Fayda, 2000, s. 21/508)

1.2. HZ. PEYGAMBER'İN İFK HADİSESİ KARŞISINDAKİ TUTUMU

Hz. Peygamber ailesi hakkında yayılan bu iftira karşısında bir insan olması hasebiyle bu duruma çok üzülmüş ve tepkileri de bu minvalde olmuştur. (Fayda, 2000, s. 21/508) Hz. Aişe sefer dönüşü hasta olduğu için bu konuyu henüz kendisine açmamış ve herhangi bir soru sormamıştır. Ancak hasta olan Hz. Aişe'ye sair vakitlerden daha az uğramıştır. (Fayda, 2000, s. 21/508)

Aklında halkın eşi hakkında konuştukları olan ve bu konuda ilahi bir açıklama gelmediği için üzüntülü hali devam eden (Umeri, 1988, s. 14). Hz. Peygamber konuyu bazı yakınlarıyla istişare etme yoluna başvurmuştur.

İlkin Hz. Aişe'ye rakip olarak bilinen Zeyneb bt. Cahş'a bu meseleyi sormuştur. Zeyneb bt. Cahş kuması olan gençliği bakımından da rakibi kabul edilen Hz. Aişe hakkında en ufak olumsuz bir tabir kullanmamış ve onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini söyleyerek (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/430; İbn Hacer, 2011, s. 565.) masumiyetine olan inancını ikrar etmiştir.

Usame b. Zeyd ve Hz. Ali'ye de danışan Hz. Peygamber, Hz. Usame'den de olumlu bir karşılık almıştır. Usame b. Zeyd, Hz. Aişe hakkında en ufak bir yanlış söylemediği gibi hayırdan başka bir şey bilmediğini söylemiştir. Hz. Peygamber daha sonra Hz. Ali'ye görüşünü sormuştur. Hz. Ali, olumlu ya da olumsuz herhangi bir görüş belirtmeden Hz. Peygamber'e Allah tarafından eş sınırı konulmadığını, gerekirse başka eşler alabileceğini hatırlatmıştır. Hz. Ali bu düşüncelerinden sonra konunun iyice anlaşılması için Hz. Aişe'nin hizmetçisi Berire adlı kadının da fikrinin alınmasını önermiştir. Hz. Peygamber Berire adlı cariyeyi çağırıp onunla da bu konuyu konuşmuştur. Berire de Hz. Aişe hakkında olumsuz yönde bir beyanda bulunmamıştır. Hizmetçi Berire düşüncelerini söylerken Hz. Aişe'nin evinde hamurunu yoğururken uyuya kalan ve yoğurduğu hamuru keçiye yediren genç bir kadın olduğunu da ifade etmiştir. (İbn Hişam, 1955, s. 2/301; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/430; Berzenci, 2007, s. 2/25; İbn Hibban, t.y., s. 45; Taberani, 1994, s. 23/57.) Hizmetçinin bu düşüncelerini söylemesinden, Hz. Aişe hakkındaki saf ve iyi düşüncelerini pekiştirmek istediği anlaşılmaktadır.

Bu istişarelerden sonra biraz rahatlayan ve yakınlarından güç alan (Kutup, t.y., s. 10/394.) Hz. Peygamber bir de mescidinde bu konuyu açmış ancak konuya farklı açıdan yaklaşmıştır. Eşi hakkında konuşulanların kendisini rahatsız ettiğini ifade ederek: 'Ailem hakkında iftiralar atan ve beni üzen bu şahsa karşı kim bana yardım edecek?' diye soru sormuştur. Bu sorusundan sonra hem eşi Hz. Aişe için hem de Safvân b. Muattal için hayırdan başka bir şey bilmediğini, onların iyi kimseler olduğunu yemin ifadesi kullanarak yüksek sesle dile getirmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Beyhaki, 2003, s. 10/25; İbn Kayyim, 2019, s. 3/306; Vahidi, t.y., s. 331) Mescitte bulunan Useyd b. Hudayr kendisinin Hz.

Peygamber'e yardım etmeye hazır olduğunu ve onu üzen şahsın kendi kabilelerinden olması halinde hemen öldürebileceğini, onu üzen kişinin kardeşleri olan Hazrec kabilesinden olması durumunda ise Hz. Peygamber'in emrini (ne emrettiyse onu) yerine getirebileceğini söylemiştir. Useyd b. Hudayr'ın bu konuşmaları mescitte bulunan Sa'd b. Ubade'yi kızdırmıştır. Sa'd b. Ubade bir an kabilecilik duygusuna kapılmış ve Useyd b. Hudayr'a çıkmıştır. Useyd b. Hudayr'ın yalan söylediğini ve kendi kabilesinden kimseyi öldüremeyeceğini iddia etmiştir. Bu karşılıklı konuşmalardan sonra ortam gerilmiştir. (İbn Hişam, 1955, s. 2/300; Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770.) Hatta durum daha da kötüye giderek neredeyse Hz. Peygamber'in huzurunda birbirilerine saldıracak seviyeye gelmiştir. Hz. Peygamber bu durum karşısında kendi gündemini bir kenara bırakarak mescitte bulunan sahabeyi yatıştırmış ve sakinleştirmiştir. (Buhari, Meğazi: 4141; İbn Hibban, t.y., s. 1/277-278) İfk hadisesinden sonra Hz. Peygamber'in tarafları birbirilerinin evlerinde yemek ikram ettirerek barıştırdığı rivayet edilmiştir.(Vâkîdî, 1989, s. 2/435) Mescitte geçen bu konuşmalardan dolayı olay burada da çözülemeyince Hz. Peygamber ilahi vahyin gelmesini beklemiştir.

1.3. HZ. AİŞE'NİN KENDİSİNE ATILAN İFTİRADAN HABERDAR OLMASI

Medine'de bütün bu olanlardan haberi olmayan Hz. Aişe hastalığıyla uğraşmakta ve Hz. Peygamber'in kendisinin yanına az uğramasına ve uğrayınca da eski samimi tavırlarının olmamasına anlam vermeye çalışmıştır. (Taberani, 1984, s. 3/332; Vâkîdî, 1989, s. 2/429) Hz. Aişe ne Medineli halkın kendisi hakkında konuştuğunu duymuş ne Hz. Peygamber'in kendisi hakkında yakınlarına istişareler yaptığını duymuş ne de mescitteki olaydan haberdar olmuştur. Rivayetlere göre Hz. Aişe kendisine atılan iftirayı yirmi küsur gün sonra duymuştur. (İbn Hişam, 1955, s. 2/298)

Medine'de yaşayan kadınlar o dönemde ortalama günde bir defa olmak üzere genellikle gece vakti tuvalet ihtiyacını karşılamak için şehrin dış tarafına doğru giderlermiş. Hz. Aişe hastalığının iyileşme evresinde babasının teyzesi olan Ümmü Mıstah ile şehrin dışına doğru yola çıkmıştır. Yolda Ümmü Mıstah'ın elbisesi kendi ayağına takılıp tökezleyince oğlu Mıstah hakkında ağır bir bedduada bulunmuştur. Hz. Aişe bunu duyunca Bedir Gazvesi'ne katılmış oğlu hakkında niçin böyle konuştuğunu sormuştur. Ümmü Mıstah Hz. Aişe'nin kendisi hakkında konuşulanları duyup duymadığını sormuş ve Hz. Aişe'nin duymadığını anlamıştır. Daha sonra olayı kendisine anlatmıştır. (İbn Hişam, 1955, s. 2/298; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkîdî, 1989, s. 2/429; Berzenci, 2007, s. 2/25; Taberani, 1994, s.23/56; İbn Kesir, 1997, s. 2/80; İbn Seyyidünnas, 1993, s. 2/134.) Hz. Aişe olayı duyunca Hz. Peygamber'in kendisine niçin soğuk davrandığını anlamıştır. Olayı öğrenen Hz. Aişe çok üzülmüş ve tekrar hastalanmıştır. Aslında tam iyileşmediği hastalığı nüksetmiştir. Hz. Aişe eve gelince Hz. Peygamber'den annesinin evine gitmek için izin istemiş ve kendisine izin verilmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Berzenci, 2007, s. 2/25); İbn Seyyidünnas, 1993, s. 2/134.)

Hız. Aişe baba evine gidince kendisi hakkında söylenenleri bir de annesinden dinlemek istemiştir. Annesi de olan biteni baştan anlatmıştır. (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/429; Taberani, 1994, s. 23/56; İbn Kesir, 1997, s. 2/80)

Hız. Aişe olan biteni annesinden de dinleyince psikolojik olarak daha da kötü bir duruma düşmüş ve sabaha kadar gözüne uyku girmeden ağlamış sonunda gözyaşlarının kurduğunu fark etmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/430.) Öyle ki Hız. Aişe ağlayınca annesi ve babası da kendisiyle beraber ağlamıştır. O esnada evlerinde bulunan ensardan olan bir kadın da onunla birlikte ağlamak için izin istemiş Hız. Aişe izin verince o da kendisiyle beraber ağlamıştır. (Taberani, 1994, s.23/59; Vahıdı, t.y., s. 331; İbn Kesir, 1997, s. 2/80.) Kızlarının bu durumu Hız. Ebubekir ve eşini de derinden etkilemiştir. Öyle ki, Hız. Ebubekir Allah'a dua etmedikleri ve ibadet etmedikleri cahiliye döneminde bile kendilerine (ailesine) böyle şeylerin söylenmediği halde şimdi Müslümanların bu tür söylemlerine sitem etmiştir. (Vakıdı, 1989, s. 2/433.)

1.4. OLAYI AYDINLATAN AYETLERİN NAZİL OLMASI

Hız. Aişe, kendisine atılan iftiranın üzüntüsü had safhaya ulaşmış bir şekilde babasının evinde birkaç gün geçirmiştir. Babasının ve annesinin yanında olduğu bir vakitte Hız. Peygamber eve gelmiş ve Hız. Aişe'nin yanında oturmuştur. Hız. Peygamber olayın Hız. Aişe tarafından duyulduğunu ve artık herkesin atılan bu iftiradan haberdar olduğunu bildiği için uzatmadan direkt konuya girmiştir. Hız. Peygamber bu olay hakkında kendisinin kulağına gelenleri özetle anlatmış ve asıl meseleye gelmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/432; Beyhaki, 2003, s. 10/258; Taberani, 1994, s. 45).

Aslında Hız. Peygamber'in hanımı hakkında en ufak bir şüphesi olmamış hatta mescitte bulunanlara eşi ve Safvân b. Muattal hakkında iyi sözler sarf etmiştir. Ancak burada olumlu ya da olumsuz bir değerlendirme yapmadan Hız. Aişe'ye şunları söylemiştir: 'Eğer o günahı işlediysen Allah'a tevbe et. Şüphesiz Allah tevbeleri kabul eder.' (Nisaburi, 1990, s. 4/271; Vahıdı, t.y., s. 331.) Hız. Aişe kendisine hiçbir şey sormadan böyle bir cümle kullanılmasıyla donup kalmış ve ilkin cevap verememiştir. Anne ve babasına bakarak onların Hız. Peygamber'e cevap vermesini istemiştir. Hız. Ebubekir ve hanımı ne diyeceklerini bilemediklerini ifade ederek cevap hakkını Hız. Aişe'ye bırakmışlardır. (Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/432; Taberi, t.y., s. 19/14; İbn Hibban, t.y., s. 1/278; Taberani, 1994, s.23/59; Vahıdı, t.y., s. 331; Suruç, 2005, s. 2/232-233.) Hız. Aişe gözyaşlarının bile kurduğunu fark ederek soğukkanlılıkla şunları söylemiştir: 'Allah'a yemin ederim ki sizler bu iftirayı duymuşsunuz ve bu söylenenler sizin kalbinizde yer edinmiş. Şimdi Allah bildiği halde ben yapmadım desem sizler bana inanmayacaksınız. Yine Allah bildiği halde ben yapmadığım bir şeyi yaptım diyerek sizlere iftira atarsam sizler beni tasdik edeceksiniz. O halde ben de Yusuf'un (a.s) babasının dediği gibi bana güzel bir sabırla beklemek düşer. Allah söylediklerinize karşı en iyi yardım edendir.' Hız. Aişe bu konuşmayı yaptıktan sonra tekrar yatağına uzanıp beklemiştir. (Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/432-433; Taberi, t.y., s.

19/126; İbn Hibban, t.y., s. 1/278-279; Taberani, 1994, s.23/59.) Kendisinden emin olduğu için Yüce Allah tarafından elçisine bir uyarı geleceğini tahmin etmektedir. Birazdan beklediği olmuş ve Hz. Peygamber'i bir titreme hali tutmuştur. Yanında bulunanlar, Hz. Peygamber'e vahiy geldiğini anlamıştır. Hz. Aişe kendisi için Hz. Peygamber'in rüyasında iken durumun açıklanması ile aklanmayı beklerken vahiy gelmesi onu bile şaşırtmıştır. (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/433; Taberani, 1994, s.23/59; Vahıdî, t.y., s. 331.) Nitekim Yüce Allah, Resulü Muhammed Aleyhisselam'a vahiy yoluyla durumu izah etmiştir. (Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/434; Taberani, 1994, s. 23/59) Hz. Aişe vahiy geldiği esnada Hz. Peygamber'e bir yastık verdiğini (Gazali, t.y., s. 295.) ve yine o esnada anne babasının kızları hakkında olumsuz bir şekilde ayetler inme ihtimaline karşı aşırı heyecanlı olduklarını ifade etmektedir. Kendisinin ise gayet rahat bir şekilde beklediğini belirtmiştir. (İbn Kesir, 1997, s. 2/81; Suruç, 2005, s. 2/233-234.) O esnada şu ayetler nazil olmuştur:

سَمِعَ إِنْ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَبْرٌ لَّكُم لِكُلِّ أَمْرٍ مِّنْهُمْ مَا أَهْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ١١ لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ ١٢ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ فَاتَلَّوْنَاكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمْ الْكَاذِبُونَ ١٣ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ لَمَسَّكُمْ فِي مَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ١٤ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِالسِّنِّينَ وَالسِّنِّينَ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ١٥ وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ ١٦ يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ١٧ وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ١٨ إِنْ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفُحْشَةُ فِي الَّذِينَ ءَامَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُظَلِّمُ الْوَسْوَاسَاتِ لَأَسْفَلُونَ ١٩ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ٢٠

Ayetlerin meali şöyledir: 11- O ağır iftirayı atanlar muhakkak ki içinizden bir gruptur. Bu olayı kendiniz için şer sanmayın. Aksine bu olay sizin için hayırdır. Onlardan herkese, günah olarak ne işlemişse onun karşılığı vardır. Onlardan elebaşılık yapıp günahın büyüğünü taşıyan o kişiye ise büyük bir azap vardır. 12- Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın bütün müminlerin, kendileri hakkında hüsn-ü zanda bulunarak 'Bu apaçık bir iftiradır,' demeleri gerekmez miydi? 13- Onların bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahit getiremediler, öyle ise onlar Allah katında yalancılardan ta kendileridir. 14- Eğer dünyada ve ahirette Allah'ın lütfü ve merhameti üzerinizde olmasaydı içine daldığınız bu iftiradan dolayı size kesinlikle büyük bir azap isabet ederdi. 15- Hani bu iftirayı dilden dile aktarıyordunuz. Hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığımız bu söylentiye ağızlarınızda geveleyip duruyordunuz. Bunun önemsiz bir şey olduğunu sanıyordunuz. Hâlbuki o, Allah katında büyük bir suçtu. 16- Onu duyduğunuzda 'Bu konuda konuşmak bize yakışmaz. Hâşâ Allah'a! Bu çok büyük bir iftiradır,' demeli değil miydiniz? 17- Eğer mümin iseniz Allah size öğüt veriyor ki bir daha böyle bir hataya asla düşmeyesiniz. 18- Allah, ayetlerinizi size ayrıntılı bir şekilde açıklıyor. Allah, işin iç yüzünü bilir ve o hikmet sahibidir. 19- Müminler arasında çirkin şeylerin yayılmasını isteyen kimseler için hem dünyada hem de ahirette çetin bir azap vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz. 20- Eğer Allah'ın sizin üstünüzde lütfü ve merhameti olmasaydı, eğer Allah çok şefkatli ve merhametli olmasaydı acaba haliniz ne olurdu? (en-Nur: 24/11-20.)

Hız. Peygamber bu ayetlerden sonra eşi Hz. Aişe'ye müjdeyi vermiştir. Beraatinin Yüce Allah (c.c.) tarafından beyan edildiğini söylemiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Berzenci, 2007, s. 2/202; İbn Hibban, t.y., s. 1/279; Taberani, 1994, s. 23/59.) Hz. Aişe'nin annesi ona kalkıp Hz. Peygamber'in yanına gitmesini ve ona teşekkür etmesini söylemiştir. Hz. Aişe annesinin dediğini yapmayıp ben ancak Allah'a hamd ve şükür ederim, zira ayet nazil ederek beni temize çıkaran odur, şeklinde cevap vermiştir. (Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Taberi, t.y., s. 19/126; İbn Hibban, t.y., s. 1/279; Vahidi, t.y., s. 331.) Hz. Ebubekir kızı Aişe'ye 'sen bu sözü Resulullah Aleyhisselam'a mı söylüyorsun' diyerek ona kızmış Hz. Aişe de 'evet' diye yanıt vermiştir. (İbn Kayyim 2019, s. 3/308; Köksal, t.y., s. 12/82.) Hz. Peygamber bu evde bulunanlara müjdeyi verdikten sonra mescide gidip minberde inen ayetleri halka okumuş ve eşi Aişe'nin kötü bir iş yapmadığını ilan etmiştir. (Vâkîdî, 1989, s. 2/434.) Hz. Ebubekir ise kızı Aişe'nin alnından öpmüştür. (Suruç, 2005, s. 2/234.) Nihayet Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir ailesi için yaklaşık bir ay boyunca çekilen çile bitmiştir.

İFTİRAYI YAYANLAR VE İFTİRA HADİSESİNE KATILAN SAHABİLERE KAZF CEZASININ UYGULANMASI

Lugat anlamı herhangi bir şeyi atmak manasına gelen kazf, (İsfahani, 2010, s.831) literatürde had cezasını yani sopa ile vurulma cezasını gerektiren suçlardan biri anlamına gelmektedir. Kur'an'ın deyimiyile muhsan olan bir şahsa dört şahit getirmeden zina ithamında bulunmak veya bir kişinin nesebini reddetme suçuna kazf denir. Yani zina etmemiş birine zina ithamında bulunan ve bunu ispatlayamayan kişiye verilen cezanın özel bir adıdır. Kazfın olabilmesi için zina ithamı, itham edilen kişinin muhsan olması ve bu ithamın bilinçli ve kasıtlı olması gerekmektedir. (Aktan, 2022, s. 25/148-149.)

Hız. Peygamberin hem kendi eşine hem de kendisi hakkında hayırdan başka bir şey bilmediği Safvân b. Muattal'a atılan bu iftiranın aydınlatılması üzerine kazf cezasını uyguladığı görülmektedir. İfk hadisesinde kazfın uygulandığı kişiler ve cezanın uygulanma yöntemi aşağıda izah edilmiştir.

2.1. İFTİRAYI YAYANLAR

2.1.1. İftirayı Başlatanlar

İftirayı Beni Müstalik Gazvesi dönüşü Medine'ye yakın bir mola yerinde Abdullah b. Übey b. Selül'ün başlattığı bilinmektedir. Bunu yaparken özellikle güvendiği arkadaşlarının yanında konuşmayı tercih etmiştir. (İbn Kayyim 2016, s. 3/307.) Güvendiği arkadaşlarının da kendisi gibi münafıklar olduğu ve onun gibi aşikâr bir şekilde değil sinsice ve somut delil bırakmadan iftirayı yaydıkları bilinmektedir. (İbn Kayyim, 2019, s. 3/307; Kutup, t.y., s. 10/395.) Durum böyle olunca Hz. Aişe'ye atılan iftira Medine içinde hızlı bir şekilde yayılmış ve dilden dile dolaşmıştır.

Ayette zikredilen onların büyüğü (elebaşı) kelimesinin Abdullah b. Übey b. Selül için kullanıldığı belirtilmiştir. Bu olayı başlatan olayın elebaşı için büyük bir azabın olduğu da açıkça ifade edilmiştir. (İbn Hişam, 1955, s. 2/303.)

2.1.2. İftirayı Yayanlar Arasında Yer Alan Sahabiler

Hz. Peygamber'e bağlılıklarından ve inançlarından şüphe olmayan üç sahabînin de bu iftirayı yaymada ön plana çıktıkları kaynaklarda zikredilmektedir. Bu sahabîlerin Hz. Peygamber'e yakınlıkları ve bağlılıklarını daha iyi anlamak için onlar hakkında kısaca bahsetmek gerekmektedir.

2.1.2.1. Mistah b. Üsase

Asıl adı Avf olup Mistah onun lakabıdır.(İbnü'l-Esir, 1994, s. 47) Yetim olarak büyümüştür. Annesi Selma Hz. Ebubekir'in teyzesi kızıdır. Mistah, annesi ve kız kardeşi ile birlikte erken dönemde Müslüman olmuş ve daha sonra Medine'ye de erken bir vakitte hicret etmişlerdir. Genel olarak geçim sıkıntısı çekmişlerdir. Mistah b. Üsase başta Bedir Savaşı olmak üzere Hz. Peygamber'in katıldığı diğer bütün savaşlara da iştirak etmiştir. (İbn Abdülberr 1992, s. 4/1472; Algül, 2020, s. 30/188.)

Mistah geçim sıkıntısı yaşadığı için Hz. Ebubekir ona düzenli olarak yardımda bulunmaktaydı. Ancak kızına atılan iftirayı yaydığı için Hz. Ebubekir kendisine kızıp yardımı kesmiştir. Daha sonra yine Nur süresinden ayetler nazil olunca bu konuya da değinilmiş, lütuf ve kerem sahibi kişilerin yakınlarına, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere yardım yapmayacaklarına dair yemin etmemeleri gerektiği ifade edilmiştir. Affedip geçiştirmeleri istenmiş bu durumda Allah'ın da kendilerini affedecekleri müjdelenmiştir. Hz. Ebubekir kendisini muhatap alan bu ayetlerden sonra yardımı kesmeyeceğini ve aynı şekilde yardım etmeye düzenli devam edeceğini belirtmiştir. (İbn Hişam, 1955, s. 2/303; Müslim, Tevbe: 2770; Taberi, t.y., s. 19/126; İbn Hibban, t.y., s. 1/279; Taberani, 1994, s. 23/74; İbn Abdülberr 1992, s. 4/1472; Süyûtî, 2016, s. 375; İbn Kesir, 1997, s. 2/81; Sabuni, 1997, s. 36)

Mistah b. Üsase ömrünün sonuna kadar İslam dini için gazvelere katılmış ve gerekli görevleri almaktan çekinmemiştir. (Algül, 2020, s. 30/188.)

2.1.2.2. Hassan b. Sabit

Asıl adı Ebü'l-Velid Hassan b. Sabit b. El-Münzir el-Hazreci el-Ensari olan Hassan b. Sabit aslen Medineli olup Hz. Peygamber'den yedi sekiz yıl önce doğmuştur. Hazrec kabilesinin Neccaroğulları kolundan olup, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in annesi de Neccaroğullarından olduğu için, Hz. Peygamber ile anne tarafından akraba sayılmaktadır. (İbnü'l-Esir, 1994, s. 2/6; Elmalı, 1997, s. 16/399)

Babası gibi şair olan Hassan b. Sabit cahiliye döneminde de Müslüman olduktan sonra da hem savaşlarda hem de panayırlarda şiirler okumuş, yapılan şiir yarışmalarına katılmıştır. Kaynaklar şiirden para kazandığını da belirtmektedir. (İbnü'l-Esir, 1994, s. 2/6; Elmalı, 1997, s. 16/399-400.)

Hassan b. Sabit ikinci akabe biatinde Müslüman olmuş bundan sonraki hayatını Hz. Peygamber'in yanında geçirmiş ve şiirlerini onun için yazmıştır. Öyle ki kendisine Resülullah'ın şairi denmiştir. (İbn Abdülberr, 1992, s. 1/341; İbnü'l-Esir, 1994, s. 2/6) Hz. Peygamber'e eziyet eden

Kureyşlilere hicvedici şiirler yazıp onları yermiştir. Bunları yaparken de Hz. Peygamber'in talimatıyla Hz. Ebubekir'in neseb ilminden faydalanmıştır. (İbn Abdülberr, 1992, s. 1/341.) Yine şiirlerini İslami davette de kullanmıştır. Esirlerini almak üzere Medine'ye gelen Temimoğullarından seksen kişilik heyetin Müslüman olmasına şiirleriyle vesile olmuştur. (İbn Sa'd, 2015, s. 1/282-283; Elmalı, 1997, s. 16/400.)

Hz. Peygamber Hassan b. Sabit'e ve sanatçı kişiliğine çok değer vermiş mescitte kendisine şiirlerini okuması için bir yer tahsis etmiştir. Bazı seferlere çıkarken şehirde bıraktığı bazı bayanları Hassan b. Sabit'in geniş olan evine bırakmış sefer dönüşü ona da ganimetten pay ayırmıştır. (Elmalı, 1997, s. 16/400.)

2.1.2.3. Hamne bt. Cahş

Hz. Peygamber'in halası Ümeyme'nin kızı olan Hamne bt. Cahş Mus'ab b. Umeyr ile evlenmiştir. Mus'ab b. Umeyr Uhud Savaşı'nda şehit olduktan sonra Hamne bt. Cahş Talha b. Ubeydullah ile evlenmiştir. (Belâzuri, 1996, s. 11/192; İbnü'l-Esir, 1994, s. 25; Aykaç, 1997, s. 15/497) Kız kardeşi Zeynep bt. Cahş Hz. Peygamber ile evli olduğu (İbn İshak, 1978, s. 262; İbnü'l-Esir, 1994, s. 25) için Hz. Peygamber'in baldızı olmuştur.

İfk hadisesine de Hz. Aişe'nin kuması olan Zeynep bt. Cahş'ın lehine olacağını düşündüğünden karışmıştır. (İbnü'l-Esir, 1994, s.7/71; Fayda, 2000, s. 21/508; Aykaç, 1997, s. 15/497. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi kardeşi Zeynep bt. Cahş kuması Aişe için en ufak bir olumsuzluk düşünmemiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkîdî, 1989, s. 2/430.)

2.2. ADI GEÇEN SAHABİLERE İFTİRA CEZASININ UYGULANMASI

Hayatının tamamı insanlığa en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in başından geçen bu olayda da uygulanabilir örneklik vardır. Nitekim bu olayı kişisel bir mesele haline getirmeyen ve ailesi hakkında dolaşan dedikoduların başlatıcısı ve taşıyıcıları hakkında nefesine göre ceza vermediği görülmektedir. Öncelikle olayın aydınlatılması için inen ayetleri halka okumuş ve olayın iç yüzünün bütün kesimler tarafından bilinmesini sağlamıştır. (Vâkîdî, 1989, s. 2/434.)

Nazil olan ayetlerde Müslümanların nasıl tavır takınması gerektiği hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Öncelikle böyle bir olayın yaşanmasının müminler açısından sonuç olarak şer değil de hayır olduğu belirtilmiştir. Daha sonra bu ifk olayında payı bulunanların gerekli cezaları alacakları ifade edilmiş yine bu olayı başlatanın ise azabının büyük olacağı açık bir dille ifade edilmiştir. Halkın genelinin muhatap alındığı bir ayette Müslümanlar hakkında hüsnü zanda bulunmaları gerektiği ifade edilmiştir. Dedikoduyu yayanların da iddialarını anlatırken dört şahit getirmeleri gerektiği aksi halde Allah katında yalancı olarak tanımlanacakları belirtilmiştir. İftirayı ağızlarından düşürmeyip dillendirenlerin aslında yaptıkları işleri küçük görmelerine de değinilip gerçekte Allah katında büyük ve çok çirkin bir günah olduğu ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bütün bunlara rağmen Yüce Allah'ın Müslümanlara olan rahmeti ve lütfunun büyük bir azabın önüne geçtiği beyan edilmiştir. Müminlerin

tekrar aynı hataya düşmemeleri için Allah (c.c.) tarafından öğüt verildiği ve ayetlerin tek tek açıklandığı hatırlatılmıştır. Bütün bunlardan sonra toplumda ahlaksızlığın ve hayâsızlığın yayılmasını isteyenler için Allah katında büyük bir azabın olduğu bildirilmiştir.

Hz. Peygamber bu ayetlerin halka okunmasından sonra iftirayı yayanlar için Nur süresinin dördüncü ayetinde açıkça belirtilen müeyyidenin uygulanmasını emretmiştir. Ayet şöyledir: **سَمَحَ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَنِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ سَجَى**
Meali: *Namuslu (muhsane) kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getirmeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fasık kimselerdir.* (en-Nur: 24/4.)

Ayette geçen muhsane kelimesi evli ya da bekâr olup da zina ile kesinlikle alakası olmayan iffetli kadınlara denir. (Elmalılı, 2012, s. 5/617.) Eğer böyle bir durum gerçekleşirse yani iyi ve namuslu kadınlara dört şahit getirmeden zina isnadında bulunulursa iddia sahibine seksen değnek vurulması ve artık şahitliklerinin kesin olarak kabul edilmemesi belirtilmiştir. Ayetin sonunda bu işi yapanların fasıklardan olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ancak bir sonraki ayette tevbe edip ıslah olanların istisna olduğu, Yüce Allah'ın tevbe edenlere karşı bağışlayıcı ve merhametli olduğu hatırlatılmıştır. Bu iki ayetten anlaşılan namuslu bir bayana mesnetsiz bir şekilde iftira atanlara iki somut müeyyide uygulanmasıdır. Birincisi seksen değnek vurulması ikincisi ise bundan sonra şahitliklerinin kabul edilmemesidir. Üçüncü müeyyide ise biraz soyut ve göreceli yani deyişkendir. Yani iftira atanların fasıklardan sayılmasının bir sonraki ayette istisnası açıklanmıştır. Tevbe etme ve ıslah olma. Eğer kişi tevbe eder ve kendini düzeltirse daha sonra somut bir şekilde artık bu iftira amelinde bulunmazsa fasıklardan sayılmayacaktır. İslam toplumunda sınıf ayrımı olmadığı için herhangi bir grubun fasıklar grubu veya münafıklar grubu olarak nitelendirildiği görülmemiştir. İnsanlara zahiren fasık ya da münafık denilmemiştir. Bazı ameller belirtilmiş bu amelleri işleyenlerin münafık veya fasık ya da başka bir özellik taşıdığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla kimse bir günahından sonra artık fasık oldu diye nitelendirilmez. Çünkü fasık olarak niteleyen Allah (c.c.) o günah sahibi için açık bir kapı bırakmıştır. Hz. Peygamber de somut müeyyideler ile ilgilenmiş soyut olanları ve açık kapı bırakılanları için de peygamberlik görevi gereği tebliğ ve ıslah çalışmalarını yapmaya devam etmiştir.

Hz. Peygamber'in emriyle Mistah b. Üsase, Hamne bt. Cahş ve Hassan b. Sabit'e seksener celde vurularak kazf cezası uygulanmıştır. (İbn Hişam, 1955, s. 2/302; Buhari, Meğazi: 4141; Müslim, Tevbe: 2770; Ebu Davud, Hudud: 4475; Berzenci, 2007, s. 2/200; İbnü'l-Esir, 1997, s. 2/81; Belâzuri 1996, s. 1/343; İbn Kayyim, 2019, s. 3/307.) Başka rivayetlerde Hz. Aişe'nin dilinden iki erkek ve bir kadına uygulandığı geçmektedir. (İbn Mace, 2009, s. 45) Celde kelimesi, insan vücudunda deriye her vurulan sopaya denmektedir. Acıyı ete geçirmeyen deride bırakan bir vuruştur. Kazf haddi uygulanırken vücudun çıplak olmaması gibi giyilen elbisenin de fazla kalın olmaması gerekmektedir. Vuran değneğin ne çok kalın ne de çok ince olmaması iktiza etmektedir. Kazf uygulanırken vücudun

hassas bölgelerine vurulmayacağı gibi sadece bir yere vurulmayıp vücutta değişik yerlere vurulması uygulamanın kurallarındandır. (Elmalılı, 2012, s. 5/608-609.) Kaynaklar Abdullah b. Übey b. Selül'e had cezasının uygulanmadığını söylemektedir. Çünkü İbn Selül'ün her ne kadar iftirayı başlattığı bilirse de kendi arkadaşlarının yanında yaptığı için onun yaptığına dair somut delilin bulunmadığı belirtilmiştir. (İbn Kayyim, 2016, s. 3/307.) İbn Selül'ün bu iftirayı atarken tedbirli davranarak aleni bir şekilde suç teşkil edecek sözler sarf etmemiş, aleyhine konuşmayacaklarını bildiği arkadaşlarının yanında rahatça konuşmuştur. (İbn Kayyim, 2019, s. 3/307; Kutup, t.y., s. 10/395.)

İbn Selül'ün cezalandırılmayıp üç değerli sahabînin cezalandırılması olayına İslam dinindeki suçun sabitliği (Gazali; t.y., s. 295.) esası yönünden de bakılabilir. İbn Selül karakteri gereği suçunu itiraf etmemiş ve iftirayı çıkarma işinde sinsice davrandığı için güya cezadan muaf tutulmuştur. Nazil olan ayetlerde asıl büyük cezanın kendisine olacağı açıkça ifade edilmiştir. (en-Nur: 24/11.) Diğer ceza alan üç kişiye bakıldığında Mistah b. Üsase'yi zaten annesi Hz. Aişe'ye bildirmiştir. Buradan Mistah b. Üsase'nin hem akrabası hem de kendisine yardımda bulunan Hz. Ebubekir'in kızına yönelik kötü söylemleri annesinin zoruna gitmiş ve ayağının tökezlemesini Mistah'a bağlayarak ona ağır bedduada bulunmuştur. (İbn Hişam, 1955, s. 2/298; Vâkıdî, 1989, s. 2/429; Berzenci, 2007, s. 2/201.) Hamne bt. Cahş ise Hz. Aişe'nin kuması olan ve kumalar arasında rakibi sayılan kız kardeşi Zeynep bt. Cahş'ın iyiliğini düşündüğünü sanarak böyle bir fiile ortak olmuş ve bunu da itiraf etmiştir. (İbnü'l-Esir, 1994, s. 7/71; Fayda, 2000, s. 21/508; Aykaç, 1997, s. 15/497.) Hâlbuki Zeynep bt. Cahş Hz. Aişe hakkında hayırdan başka bir şey bilmediğini ikrar etmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Vâkıdî, 1989, s. 2/430; İbn Hacer 2011, s. 565.) Hassan b. Sabit'in ise yazdığı bir şiiriyle Hz. Aişe'den özür dilemesiyle suçunun sabitliği anlaşılmaktadır. (Buhari, Meğazi: 4146.) Olayın tamamına bakıldığında Müslümanlar karakteri gereği suçlarını itiraf etmiş ve Allah'ın emrine uyarak cezaların bu dünyada çekmeyi tercih etmişlerdir. Münafıklar ise karakterleri gereği yalana başvurarak, sözlerini süsleyerek suçlu kabullenmemişler ve kendilerince ceza almaktan kurtulmuşlardır. (İbn Kayyim, 2016, s. 370.) Ancak asıl ve ebedi cezaya müstahak olma yolunda ilerlemeye devam etmişlerdir.

Hz. Peygamber'in cezalandırma yöntemine bakıldığında sadece işlenen suça belirlenen cezanın verildiği görülmektedir. Suçlunun işlediği suçtan ötürü cezalandırılmasında ne akrabalık ilişkisine ne önceden İslam için yaptığı yararlı işlere ne de toplum içindeki konumlarına bakılmamıştır. Hamne bt. Cahş'ın Hz. Peygamber'in halasının kızı ve baldızı olduğu yukarıda belirtilmiştir. Ayrıca bir bayan olduğu da unutulmamalıdır. Mistah b. Üsase'nin ilk Müslümanlardan, ilk hicret edenlerden ve Bedir Gazvesi'ne katılanlardan olduğu bilinmektedir. Hassan b. Sabit'in de Medine'de saygın bir şair olduğu, şiirleriyle İslam'a hizmet etmekten geri durmadığı hatta Hz. Peygamber'in kendisine bizzat destek verdiği bir şahıs olması da bilinen bir gerçektir. Ancak had cezasının uygulanmasında bütün bu özelliklere bakılmamış suçun işlenip işlenmediğinin tespiti yapılmış ve ardından ceza uygulanmıştır. Nitekim verilen cezanın bu dünyaya yönelik bir müeyyide olması, affedilmeleri ve günahlarının kefareti için bir vesile olması ümidi taşımaktadır.

H.z. Peygamber'in uygulamaları incelendiğinde, cezalandırmada kayırma olmadığı gibi ceza uygulandıktan sonra da sanki hiçbir şey olmamış o suç işlenmemiş gibi hayata kaldığı yerden devam ettikleri görülmektedir. Yani kişinin yaptığı suça karşılık gelen ceza uygulanmakta ancak aynı kişinin güzel meziyetleri devam ettiği için onunla ilişkiler kesilmemekte ve gerektiğinde yaptığı iyiliklere karşılık taltif edilebilmektedir. Bu durumu izah eden iki örnek bu olayda görülmektedir.

Bu örneklerden ilki Safvân b. Muattal ile Hassan b. Sabit arasında geçen bir olaydır. Safvân b. Muattal kendisi için hiciv yazan Hassan b. Sabit ile karşılaşınca yazdığı şiir için onunla kavga etmiş ve bir kılıç darbesi vurmuştur. Daha sonra Safvân b. Muattal, Hassan b. Sabit'in ölme ihtimalinde kendisine kısas uygulanmak üzere H.z. Peygamber'in emriyle hapsedilmiştir. (Vâkıdî, 1989, s. 2/437; İbn Sa'd, 2015, s. 5/155.) Ölümcül bir yara almayan Hassan b. Sabit'in Safvân b. Muattal'ı affetmesiyle İbn Muattal serbest bırakılmıştır. H.z. Peygamber, Hassan b. Sabit'in bu davranışından dolayı mesrur olmuştur. Bu güzel davranışı karşısında daha önce Mukavkıs'ın kendisine gönderdiği iki cariye den Sirin adlı bir cariye ve Beyraha adlı bir malikâneyi kendisine hediye etmiştir. (İbn Kesir, 1997, s. 2/81.) Başka bir rivayette Hassan b. Sabit'e Safvân b. Muattal'ı affetmesini bizzat H.z. Peygamber istemiştir, kendisi de hemen bu talebi yerine getirmiştir. (İbn Hişam, 1955, s. 2/305; Vâkıdî, 1989, s. 2/437; İbnü'l-Esir, 1997, s. 2/81; Kandemir, 2008, s. 35/485-486; İbn Kesir, 1997, s. 2/81.) Bu olay H.z. Peygamber'in ifk hadisesini dahi kişiselleştirmedigini, Yüce Allah (c.c.) tarafından belirlenen cezanın dışında bir ceza uygulamadığını göstermektedir. Eşi H.z. Aişe hakkında atılan iftirayı yayma suçundan hüküm yemiş ve cezasını çekmiş ancak Safvân b. Muattal'ı serbest bıraktığı için kendisine hediyeler göndermiştir. İşte bu tutum H.z. Peygamber'in dengeyi ne kadar titiz bir şekilde tuttuğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İkincisi ise H.z. Ebubekir ile Mistah b. Üsase arasında vuku bulan bir örnektir. H.z. Ebubekir geçimini ticaret ile uğraşarak sağlamaktadır. (Altun, 2013, s. 277.) Takdir edilir ki ticaret ile uğraşanların maddi durumu genelde iyi olur. H.z. Aişe'nin temize çıkarılması nazil olan ayetler ile sabit olduktan sonra H.z. Ebubekir bir anlık öfke ile ifk olayının faillerinden Mistah b. Üsase'ye düzenli olarak verdiği maddi desteği keseceğine dair yemin etmiştir. H.z. Ebubekir'in yemini üzerine Nur Süresi 22. ayeti nazil olmuştur. Ayet mealen şöyledir: *Aranızdaki erdemli ve varlıklı kimseler yakınlarına, yoksullara ve Allah yolunda yurtlarından hicret edenlere yardım etmeyeceklerine dair yemin etmesinler. Allah sizi affetsin istemez misiniz? Allah affedicidir, merhametlidir.* (en-Nur: 24/22.) Nazil olan bu ayeti kerimeden sonra H.z. Ebubekir de Allah'ın kendisini affetmesini tercih ederek yaptığı yeminden vazgeçmiş ve akrabası olan Mistah b. Üsase'ye düzenli olarak yardımda bulunmaya devam etmiştir. (Müslim, Tevbe: 2770; Berzenci, 2007, s.2/203; Belâzuri, 1996, s. 9/391.) H.z. Peygamber'in eşi ve kendi kızı olan Aişe'ye iftira suçu sabit olan birine maddi yardım desteğinde bulunması H.z. Ebubekir'in kendisi hakkında nazil olan ayetin gereğini yerine getirdiğinin ve H.z. Peygamber'in sünnetine ittiba ettiğinin göstergesi olmuştur.

SONUÇ

Kadınlara verdiği değeri hayatında somut bir şekilde gösteren Hz. Peygamber onları genellikle yanından ayırmamış hatta savaşlara dahi giderken yanında eşlerinden birini ya da ikisini götürmüştür. Nitekim Beni Müstalik Gazvesi'ne giderken de Hz. Aişe'nin kendisine eşlik etmesi çekilen kura yoluyla belirlenmiştir.

Beni Müstalik Gazvesi'ne gazvenin kolay geçeceğini tahmin etiklerinden dolayı birçok münafiğin katıldığı ve sayılarının çok olmasının da Hz. Peygamber'e ve onun ashabına sıkıntı çıkardığı tespit edilmiştir. Münafıklardan Abdullah b. Übey b. Selül'ün sıkıntı çıkarmada öncü olduğu, genelde kargaşayı başlatıp sonra sessizce ve sinsice kenara çekilerek sebep olduğu olumsuzlukları izlediği saptanmıştır.

İfk hadisesinde de Hz. Aişe'ye ve Safvân b. Muattal'a ilk iftirayı atanın Abdullah b. Übey olduğu kaynaklar tarafından doğrulanmaktadır. Ancak izlediği metot ile somut delil bırakmamaya çalışarak gelebilecek müeyyidelerden kendini uzak tutmaya çalışmıştır. İfk hadisesinde ana faktörün münafıklar olduğu ancak iftiraya inanan bazı samimi Müslümanların da iftiranın yayılmasında rol aldığı tespit edilmiştir. Özellikle Hz. Peygamber'i ve Hz. Ebubekir'i üzenin de cahiliye döneminde bile kendilerine böyle ithamlarda bulunulamazken İslamiyet'in böyle yayıldığı ve kendine hâkimiyet alanı oluşturduğu bir dönemde böylesi bir iftiranın Müslümanlar tarafından da dillendirilmesi olmuştur.

Nazil olan ayetlerde bu olayın görünürde şer olarak hesap edildiğini ancak Müslümanlar için hayır olduğunun vurgulandığı bilinmektedir. Yine bu iftirayı atanların Müslümanların içinden bir grup olduğu da özellikle belirtilmiştir. Bu iftirayı yayanların gereken cezaya çarptırılacağını, başlatanın ise büyük bir azaba düçar olacağını ifade etmiştir. Hz. Aişe ile ilgili inen ayetlerden cezanın ayrıntısının olmadığı ancak aynı sürenin dördüncü ayetinde aynı suça verilecek cezanın detaylarının mevcut olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber'in, eşini temize çıkaran ayetlerin nazil olmasıyla doğal olarak sevindiğini ve bunu mescitte minbere çıkararak halka duyurduğu ardından suça karışanlara gerekli müeyyidelerin uygulanmasını emrettiği görülmektedir. Bu emir doğrultusunda Mistah b. Üsase, Hassan b. Sabit ve Hamne bt. Cahş'a kazf cezasının uygulandığı bilinmektedir. Abdullah b. Übey b. Selül'ün ceza aldığına dair az ve zayıf rivayetler olsa da rivayetlerin kahir çoğunluğunun İbn Selül'ün kazf cezası almadığı yönünde olduğu tespit edilmiştir.

Hz. Peygamber'in ifrat ve tefritten uzak bir şekilde cezalandırmaya gittiği, cezayı uyguladığı kişilerin akrabalık, İslam'a olan bağlılık ve yapılan hizmetler gibi meziyetlerine bakılmaksızın yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde ceza uygulandıktan sonra özellikle tevbe etmeleri zahiri olmuş ve suçunu çekmiş olanların toplumdan dışlanmadıkları, hatta birbirilerini affettikleri ve daha

öncesinde yaptıkları iyilikleri yapmaya devam ettikleri görülmektedir. Nazil olan ayetlerde de buna vurgu yapıldığı ve Allah'ın Müslümanlara karşı şefkati ve merhameti hatırlatılmıştır.

Toplumda kişileri ilgilendiren suçlara, suça maruz kalan kişilerin hem ilahi kanunların dışında hem de kendilerinin bizzat ceza vermesinin uygun olmadığı Safvân b. Muattal ve Hassan b. Sabit örneğinden anlaşılmaktadır. İlahi ölçülerle belirlenmiş cezanın iktidar güçleri tarafından uygulanması dışında kişisel intikamın tasvip edilmediği, yapılması halinde yine iktidar güçleri tarafından müstakil bir vaka olarak kabul edilip ona göre yeni bir işlem yapıldığı da Hz. Peygamber'in Safvân b. Muattal'ı geçici olarak hapsedmesinden anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktan, Hamza (2022). "Kazf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Algül, H. (2020). Mistah b. Üsase. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aykaç, M. (1997). Hamne bint Cahş. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Belazuri, A. b. Y. (1996). *Ensabü'l-Eşraf* (1. bs., C. 1-13). Beyrut: Daru'l-Fikir.
- Berzenci, M. b. T. (2007). *Tarihu Taberi* (1. bs., C. 1-13). Beyrut: Daru İbn Kesir.
- Beyhaki, E. A. b. H. (2003). *Süneni'l-Kübra* (3. bs., C. 1-11). Beyrut: Daru'l Kitabu'l İlmiyye.
- Ebu Zehra, M. (2018). *Son Peygamber Hz. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*. (C. 1-4). (Çev. Mehmet Keskin). Ankara: İ'tisam Yayınları.
- Elmalı, H. (1997). Hassan b. Sabit. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Elmalılı, M. H. Y. (2012). *Hak Dini Kur'an Dili* (C. 5). İstanbul: Zehraveyn.
- Fayda, M. (2000). İfk Hadisesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gazali, M. (t.y.). *Fıkhu's-Sire* (1. bs.). Şam: Daru'l Kalem.
- İbn Abdülberr, Y. b. A. (1992). *El-İsti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab* (1. bs.). Beyrut: Daru'l Cil.
- İbn Hacer, Ş. A. b. A. (2011). *El-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*. (S. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- İbn Hibban, M. b. H. (t.y.). *Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbaru'l-Hulefa* (3. bs., C. 1-2). Beyrut: El-Kitabu's-Sekafiyye.
- İbn Hişam, A. b. H. (1955). *Es-Siretü'n-Nebeviyye* (2. bs., C. 1-2). Mısır: Şirketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa.
- İbn İshak, M. b. İ. (1978). *Siretü İbn İshak* (1. bs.). Beyrut: Daru'l Fikir.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, E. A. Ş. M. (2016). *Fıkhu's-Siyre*. (H. Akın, Çev.). İstanbul: Polen Yayınları.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, E. A. Ş. M. (2019). *Zadü'l-Me'ad fi Hüda Hayri'l-İbad* (1. bs., C. 1-7). Beyrut: Daru İbn Hazm.
- İbn Kesir, E.F. (1997). *El-Bidaye ve'n-Nihaye* (1. bs., C. 1-21, C. 6). Riyad: Daru Hicr.
- İbn Mace, M. b. Y. (2009). *Sünenü İbn Mace* (1. bs., C. 1-5). Daru Risaleti'l-İlmiyye.

- İbn Sa'd, M. b. S. (2015). *Kitabü't-Tabakati'l-Kebir*. (M. Akbaş ve K. Yusuf Ziya, Çev.) (2. bs., C. 1-11). İstanbul: Siyer Yayınları.
- İbn Seyyidünnas, M. b. M. (1993). *Uyunü'l-Eser fi Fünuni'l-Meğazi ve 'ş-Şemail ve 's-Siyer* (1. bs., C. 1-2). Beyrut: Daru'l Kalem.
- İbnü'l-Esir, E. H. İ. A. (1994). *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifetü's-Sahabe* (1. bs., C. 1-8). Daru'l Kitabu'l İlmiyye.
- İbnü'l-Esir, E. H. İ. A. (1997). *El-Kamil fi't-Tarih* (1. bs., C. 1-10). Beyrut: Darul Kitabu'l Arabi.
- İlbay, M. N. (2019). *Asr-ı Saadet'te Cenazenin Techiz, Tekfin, Tedfin İşlemleri ile Kabir Ziyareti ve Taziye Uygulamaları*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- İsfahani, R. (2010). *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü*, (Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çev.) İstanbul: Çıra Yayınları
- Kandemir, M. Y. (2008). Safvân b. Muattal. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kutup, S. (t.y.). *Fizılal-il Kur'an*. (İ. H. Şengüler, M. E. Saraç ve B. Karlığa, Çev.) (C. 1-16.) İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Müslim, M. b. H. (1955). *Sahihu Müslim* (C. 1-5). Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi.
- Nisaburi, M. b. A. H. (1990). *El-Müstedrek ala's-Sahihayn* (1. bs., C. 1-4). Beyrut: Daru'l Kitabu'l İlmiyye.
- Sabuni, M. A. (1997). *Safvetü't-Tefasir* (1. bs.). Kahire: Daru's-Sabuni.
- Suruç, S. (2005). *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Taberani, S. b. A. (1984). *Müsnedu's-Şamiyyin* (1. bs., C. 1-4). Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Taberani, S. b. A. (1994). *El-Mu'cemil Kebir* (2. bs., C. 1-25). Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye.
- Taberi, M. b. C. (t.y.). *Camiu'l-Beyan* (C. 1-24). Mekketü'l-Mükerreme: Daru't-Terbiyye.
- Taberi, M. b. C. (1967). *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülük*, (2. bs., C.1-11). Beyrut: Darut-Terbiyye
- Umeri, E. Z. (1988). *Medine Toplumunu*. (N. Yıldız, Çev.). İstanbul: Risale Yayınları.
- Vahidi, A. b. A. (t.y.). *Esbabü'n-Nüzul* (1. bs.). Beyrut: Daru'l Kitabu'l İlmiyye.
- Vâkıdî, M. b. Ö. (1989). *Meğazi* (C. 1-3). Beyrut: Daru'l İlmiyye.

TÜRKİYE’DE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ: SAĞLIK VE SOSYAL YAŞAM KOŞULLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

CHILD LABOR IN TURKEY: AN EVALUATION IN THE CONTEXT OF HEALTH AND SOCIAL LIFE CONDITIONS

Nurten Ebru ÖZDEMİR¹

Elif AKYİĞİT ALBAYRAK²

Mümtaz KORKUTAN³

Öz

Amaç: Çalışmanın amacı çocuk işçiliği ile çocuk refahı ve çocuk sağlığı arasındaki bağlantı ve etkilerini incelemektir. Çalışmanın ana odağı, çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve sağlığı üzerindeki etkilerini anlamak ve bu olumsuz etkileri azaltmaya yönelik stratejilerin incelenmesidir.

Önem: Çin’in Wuhan kentinde 2019’da ortaya çıkan ve günümüzde etkileri devam eden SARS-CoV-2, çoğu ülkede sağlık sistemlerine ve birçok ekonomik alana aşırı yük bindirmiş ve büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır. Damlacık yolu ile bulaşma özelliğine sahip SARS-CoV-2 hızlı bir yayılım göstererek insan sağlığına olumsuz etkiler göstermiş, ayrıca çocukların sağlığını da olumsuz yönde etkilemiştir. Buna bağlı olarak bu süreçte işgücü kayıplarının olması, bunun sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve işgücü piyasası sonuçları, insanların yaşamları ve geçim kaynakları üzerinde derin izler bırakmıştır. Özellikle bu dönemde yaşanan ekonomik zorluklar maddi olanakları kısıtlı olan ailelerde ve çocuklarında olumsuz etkiler oluşturmuştur. Bu etkilerin en önemlisi çocuk işçiliği ve çocuk refahı alanlarında yaşanmıştır. Bu da özellikle çocuk işçiliği ve çocuk refahı alanında inceleme ve araştırmaların önemini bir kez daha göstermiştir.

Yöntem: Çalışmada veri toplam aracı olarak alanyazın taraması yapılmıştır. Ayrıca çocuk sağlığı ve çocuk işçiliği konularında çalışan kurum ve örgütlerin verileri taranarak araştırma hazırlanmıştır.

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü neozdemir@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3113-2378

² Öğr.Gör., Bitlis Eren Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, afelik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9914-0649

³ Öğr.Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, mkorkutan@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7588-6836

Gönderim Tarihi: 02.01.2024

Yayına Kabul Tarihi: 12.02.2024

Yayın Tarihi: 31.05.2024

Atf: Özdemir, N. E., Albayrak, E. A., Korkutan M. (2024). Türkiye’de çocuk işçiliği: sağlık ve sosyal yaşam koşulları bağlamında bir değerlendirme. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*. 7(1). 44-

Sonuç: Çocuk işçiliği, çocukların eğitim haklarına kısıtlamalar getirdiği gibi düşük ücret, tehlikeli çalışma koşulları ve sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar gibi faktörlerin yanında çocuk sağlığında da olumsuz etkiler oluşturabileceği belirlenmiştir.

Anahtar Kelime: Çocuk, Çocuk İşçiliği, Çocuk Sağlığı, Çocuk Refahı

Jel Kodları: Jel I00, JEL I10, JEL I30

Abstract

Objective: The aim of the study is to examine the relationship and effects between child labor and child welfare and child health. The main focus of the study is to understand the effects of child labor on child welfare and health and to examine strategies to reduce these negative effects.

Importance: SARS-CoV-2, which appeared in Wuhan, China in 2019 and the effects of which continue today, has put an excessive burden on health systems and many economic areas in most countries and has led to major economic losses. SARS-CoV-2, which has the property of transmission by droplet, has shown a rapid spread and has shown negative effects on human health, and has also negatively affected the health of children. Accordingly, the presence of labor losses in this process, the resulting economic and labor market consequences, have affected people's lives and livelihoods very deeply. In particular, the economic difficulties experienced during this period have had a negative impact on families and their children with limited financial opportunities. The most important of these effects were experienced in the areas of child labor and child welfare. This has once again shown the importance of research and research, especially in the field of child labor and child welfare.

Method: In the study, a literature search was performed as a data collection tool. In addition, the research was prepared by scanning the data of institutions and organizations working on child health and child labor issues.

Conclusion: It has been determined that child labor may have negative effects on children's health in addition to factors such as low wages, dangerous working conditions and difficulties in accessing health services, as well as restrictions on children's educational rights.

Key Words: Child, Child Labor, Child Health, Child Welfare

Jel Codes: Jel I00, JEL I10, JEL I30

GİRİŞ

Çocuk refahı ve çocuk sağlığı temel insan hakları çerçevesinde incelenen bir kavramdır ve geçmişten günümüze çocuk işçiliği de bu alanları etkileyen bir durum olmuştur. Çocuk işçiliği, ekonomik faktörlerden dolayı ortaya çıkmakla birlikte çocukların fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimine yönelik potansiyel sorunlar içerir. Çocukların, oyun oynamak, eğitim almak ve sağlıklı bir çocukluk geçirmek gibi temel haklarında yaşanan kısıtlılıklar hem çocuğu, hem aileyi hem de toplumu olumsuz yönde etkileme özelliğine sahiptir.

Çocuk işçiliği, insanlık açısından ahlaki ve insani bir sorun olmaya devam ederken, bu olgu çocukların yaşamını derinden etkileyen, onların refahını ve sağlığını ciddi bir şekilde tehdit eden bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Çocuk işçiliği, çoğu ülkede hala varlığını sürdürmektedir. Sadece

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

ekonomik açıdan değil, aynı zamanda çocukların gelişimi, eğitimi ve sağlığı üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle çocuk işçiliğinin, özellikle çocuk refahı ve sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini anlamak, hem toplumsal hem de bireysel açıdan daha sağlıklı ve sürdürülebilir çözümler geliştirmek için önemli bir adımdır. Bu bağlamda, araştırma, çocuk işçiliğinin çocukların refahını ve sağlığını nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamakta olup, bu etkilerin altında yatan mekanizmaları açıklamayı hedeflemektedir. Çocuk işçiliğinin bu alanlardaki etkilerini anlamak, hem yerel hem de küresel düzeyde etkili müdahale stratejileri geliştirmek için kritik bir adımdır. Bu bağlamda, çocuk işçiliğiyle mücadelede uluslararası işbirliği, etkili politikaların geliştirilmesi ve uygulanması, eğitim olanaklarının genişletilmesi gibi çok yönlü stratejilerin hayata geçirilmesi kaçınılmazdır.

Çocuk işçiliğinin etkilerini daha iyi kavramak, sadece bireysel olarak çocukların hayat kalitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda toplumsal açıdan da kapsamlı ve etkili önleme çalışmalarını geliştirmek için temel bir adım olacaktır. Çocuk işçiliği konusuna odaklanarak, bu olgunun çocukların hayatlarına ve toplumsal yapıya olan etkilerini daha iyi kavramak, gelecekte daha adil ve sürdürülebilir bir dünya için önemli bir adımdır.

Günümüzde, çocuk işçiliği dünya genelinde önemli bir sosyal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve sağlığı üzerindeki derinlemesine etkilerini anlamak, sosyal refah, toplumsal kalkınma ve insan hakları perspektifinden önemli bir araştırma alanını oluşturmaktadır. Çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal gelişim süreçlerini şekillendiren bu olguyu incelemek, çocuk işçiliğinin yarattığı riskleri ve bu risklerin çocukların yaşam kalitesi üzerindeki potansiyel uzun vadeli etkilerini anlamak adına kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve sağlığı üzerindeki kompleks dinamiklerin analizi, etkili müdahale stratejilerinin belirlenmesine yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Yapılan sistematik bir değerlendirme kapsamında çocuk işçiliğinin çocukların yetersiz ve dengesiz beslenmesine neden olduğu, çeşitli zararlılarla temasa bağlı birçok hastalığın geliştiğini ve çocuk işçilerin kaza ve yaralanmalara daha çok maruz kaldığı bildirilmiştir (Batomen Kuimi, Opong-Nkrumah, Kaufman, Nazif-Munoz, & Nandi, 2018: 663-672). Yapılan bir diğer sistematik değerlendirme çalışmasında ise çocuk işçiliğinin azaltılmasına yönelik yürütülen politikalara bağlı olarak çocuk işçi sayısında azalmaların olduğu, çocuk sağlığına ve eğitimine ve buna bağlı olarak da çocukların yaşam kalitesine katkısı olabileceği bilgisi verilmiştir (Gonsamo, Lo, & Chan, 2021: 8563).

Çocuk işçiliğinin sosyal ve ekonomik sorunlara bağlı olarak geliştiği bilinen bir durumdur. Bu durumlara yönelik önlenme politikaları uzun vadeli olmaktadır. Bu nedenle günümüzde güvenli çocuk işçiliğine yönelik bir kavram oluşturulmuştur. Bu kavrama göre çocuk işçiliği; gerçeği ve iş sağlığı potansiyeli hakkındaki sosyal ve mesleki farkındalık, en azından çocuk işçiliğini güvenli çocuk işçiliğine dönüştürme fırsatını temsil edebilmesi açısından önem arz ettiği belirlenmiştir (Sámano-Ríos, 2018: 550-557).

Araştırmada hem çocuk sağlığı hem de çocuk refahına yer verilerek çocuk işçiliğinin incelenmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede araştırma kapsamında çocuk işçiliği ile mücadele edebilmek için çocuk işçiliğine sebep olan etmenlerin incelenmesine gerek duyulmuştur. Çocuk işçiliğine sebep olan etmenler TÜİK verileri dikkate alınarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Söz konusu veriler en son 2019 yılında paylaşıldığı için bu yılın verileri incelenmiştir. Verilere göre Türkiye’deki çocuk işçilerin sayıları, çalışma nedenleri, istihdam oranları ve istihdam edildikleri ekonomik faaliyet alanlarına ait istatistiksel veriler değerlendirilmiştir.

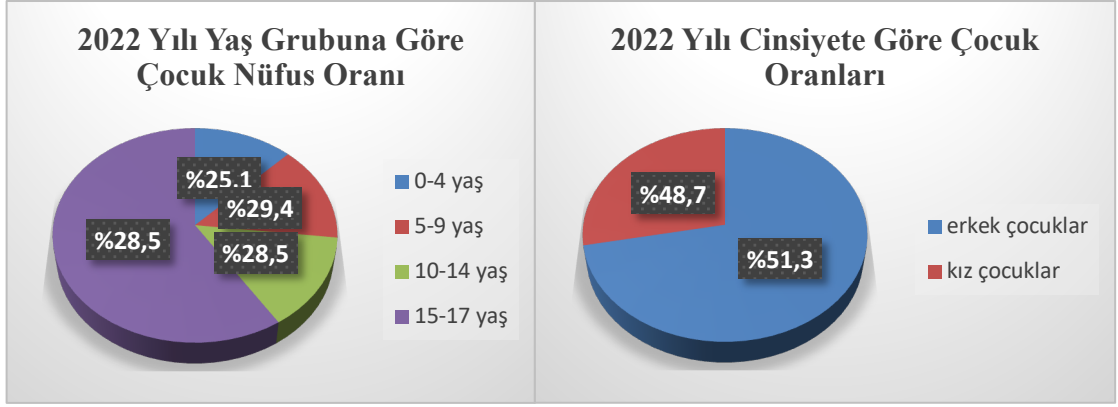
1. ÇOCUKLUK DÖNEMİ ve ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Çocuk, doğumdan ergenliğe kadar olan yaş aralığında bulunan bireyi tanımlayan bir olgudur. Biyolojik, psiko-sosyal ve kültürel faktörler çocukluk dönemini etkileyen temel unsurlardır. Bu dönem, bireyin fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini içermektedir. Çocukluk dönemi bakım için bir başkasına gereksinim duyan bir evre olarak tanımlanmakta ve çocuğun çeşitli becerileri, değerleri ve kimliği üzerinde şekillenmeye başladığı kritik bir dönem olarak kabul edilmektedir (Güçlü, 2016: 2). Çocukluk dönemi sadece biyolojik bir olguyu değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir yapıyı da açıklamaktadır. Farklı kültürlerde ve toplumlarda çocukluğun tanımı ve çocukluk kavramının anlamı değişebilmektedir. Çocukluk, bir yandan bireyin yetişkinliğe doğru evirildiği bir süreç olarak görülebilirken, diğer yandan çocukların özgün haklara ve kendine özgü ve özel gelişim dönemlerine sahip olan bir birey olarak tanımlanmasını içermektedir (Tunç & Pamuk, 2023: 63).

Çocukluk ve gençlik dönemlerini birbirinden ayırmak için kişilerin buldukları yaş durumları belirleyici olmaktadır. Fakat dikkate alınan yaş sınırı da ülkelere, kırsal-kentsel duruma, cinsiyete ve uluslararası bazı belgelere göre değişkenlik göstermektedir (Tokol, 2012: 180). Çocukluk dönemleri genel sınıflandırması; yenidoğan dönemi, bebeklik dönemi, okul öncesi dönem, okul dönemi, ergenlik dönemi olarak yapılabilir (Alderman, Behrman, Glewwe, Fernald, & Walker: 2017).

Uluslararası belgelere göre çalışan çocuk işçiler; esnafın yanında veya sanayi iş kolunda çalışan çocuklar ve tarım işlerinde aile fertleri ile birlikte ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocuklar olarak tanımlanmaktadır (Avşar & Öğütoğulları, 2012: 11). Çocukluk kavramı; Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) “138 sayılı İstihdama Kabulde Asgari Yaş Sözleşmesi’ne” göre 15 yaşın altında aile bütçesine katkı sağlamak ve hayatını idame ettirmek amacıyla çalışan çocukları “çocuk işçi ya da diğer adı ile çalışan çocuk” olarak tanımlamaktadır (Tokol & Alper, 2018: 414). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin birinci maddesi ise 18 yaşın altında olan bireyleri “çocuk” olarak kabul etmektedir. Söz konusu sözleşme dikkate alındığında Türkiye’deki çocuk sayıları ve bunların bazı demografik dağılımları Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: TÜİK 2022 yılı Türkiye Çocuk Yaş ve Cinsiyet Dağılımları



(Kaynak: TÜİK, 2022)

Şekil 1’de görüldüğü gibi; Türkiye’nin nüfusu 2022 TÜİK verilerine göre 85 milyon 279 bin 553 kişi olarak açıklanmıştır. Söz konusu nüfusun 22 milyon 578 bin 378 kişilik kısmı çocuklardan oluşmaktadır. 2020 TÜİK verilerine göre; Türkiye nüfusunun %25’i çocuk nüfusuna karşılık gelmektedir. Çocuk nüfusun %51,3’i erkek, % 48,7’sini kız çocuklar oluşturmaktadır. Çocukların yaş gruplarına göre dağılımlarına baktığımızda; % 25,1’ini 0-4 yaş arasında, %29,4’ünü 5-9 yaş arasında, %28,5’ini 10-14 yaş arasında ve %28,5’in de 15-17 yaş arasında olduğu anlaşılmaktadır (TÜİK, 2022).

2. ÇOCUK İŞÇİ VE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Çocuk işçi, yasal yaşın altındaki çocukların, genellikle 18 yaşın altındaki bireylerin, çalışma yaşamına katılması ve ücretli veya ücretsiz olarak bir işte çalıştırılması olarak tanımlanabilir. Çocuk işçilik ise, genellikle çocukların fiziksel, zihinsel veya duygusal gelişimine zarar verebilecek koşullarda yapılan çalışmayı ifade etmektedir. Çocuk işçiliği, çocukların güvenli bir çevrede büyüme hakkını ihlal etmektedir. Genellikle çocukların maruz kaldığı olumsuz koşullar, düşük ücretler, aşırı çalışma süreleri ve eğitim haklarının ihlali gibi sorunları içermektedir. Dolayısıyla çocuk işçiliği yoksulluk, eğitim eksikliği, aile içi sorunlar gibi faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Karakaş & Çevik, 2016: 892).

Çocuk işçiliği, çocukların yeterli eğitim almalarına, sağlıklı bir çocukluk geçirmelerine ve fiziksel-ruhsal gelişimlerine engel olacak şekilde, genellikle kötü çalışma koşullarında istihdam edilmesidir. Diğer bir ifade ile çocuk işçiliği; çocukların çocukluklarını yaşamasını engelleyen, potansiyel ve saygınlıklarını düşüren, zihinsel ve fiziksel gelişimleri açısından zararlı işler olarak bilinmektedir. Bu durum, çocukların yaşlarına ve gelişim düzeylerine uygun olmayan işlerde çalıştırılmalarını da kapsamaktadır. Çocuk işçiliği, genellikle aşırı çalışma süreleri, düşük ücretler, tehlikeli koşullar, fiziksel ve duygusal istismar gibi unsurları içermektedir. Çocuk işçiliği, çocukların eğitim hakkını, oyun ve sosyal aktivitelerle çocukluklarını yaşama hakkını, sağlıklı bir gelişim ve büyüme sürecini engellemektedir.

Çocuk işçi ve çocuk işçiliği geçmişten günümüze özellikle covid-19 dönemini ve akabinde yaşanan ekonomik kriz ile birlikte her zaman mevcudiyetini koruyan birey, toplum ve ülke bazında önemli bir problem olmuştur. Bu problem bireysel anlamda çocukların bedensel ve ruhsal gelişimlerini

etkilerken; toplumsal anlamda ise yoksulluk ve işsizlik gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ülke bazında irdelediğimizde ise; ciddi sosyal, ekonomik ve insan hakları sorunlarına yol açan sosyal bir soruna sebep olmaktadır. Ayrıca yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik gibi sosyal sorunlar bir toplumun mutluluğunu ve refahını ciddi bir şekilde etkilemektedir (Gül & Öztürk, 2020: 143).

Çocuk işçiliği ile mücadele eden uluslararası normlar ve standartlar vardır. Örneğin, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, çocukların eğitim haklarına, sağlıklı bir çocukluk geçirmelerine ve güvenli bir ortamda büyümelerine vurgu yapmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise çocuk işçiliğiyle mücadele etmek amacıyla bir dizi standart belirlemiştir. ILO ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası kuruluşlar, çocuk işçiliğini önlemeye yönelik standartlar belirlemiş ve bu konuda çeşitli çalışmalar yürütmüşlerdir. Çocuk işçiliğiyle mücadelede alınan önlemler arasında çocuk işçiliğini yasaklayan yasal düzenlemeler, eğitim olanaklarının artırılması, ailelere destek sağlanması ve çocuk haklarına saygı gösteren politikaların uygulanması yer alır (Dur & Öztürk, 2017: 623). Ancak, çocuk işçiliği özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, enformel çalışmanın yaygın olduğu sektörlerde hala bir sorun olmaya devam etmektedir.

Çocuk işçiliği; çocukları çocukluklarını yaşamasını engelleyen, potansiyel ve saygınlıklarını düşüren, zihinsel ve fiziksel gelişimleri açısından zararlı işler olarak bilinmektedir. Yaşamın her döneminde ve her zaman mevcudiyetini koruyan önemli bir problem olmuştur.

Tablo 1. Çocuk İşçilerin Sayıları ve Çalışma Nedenleri (TÜİK, 2019)

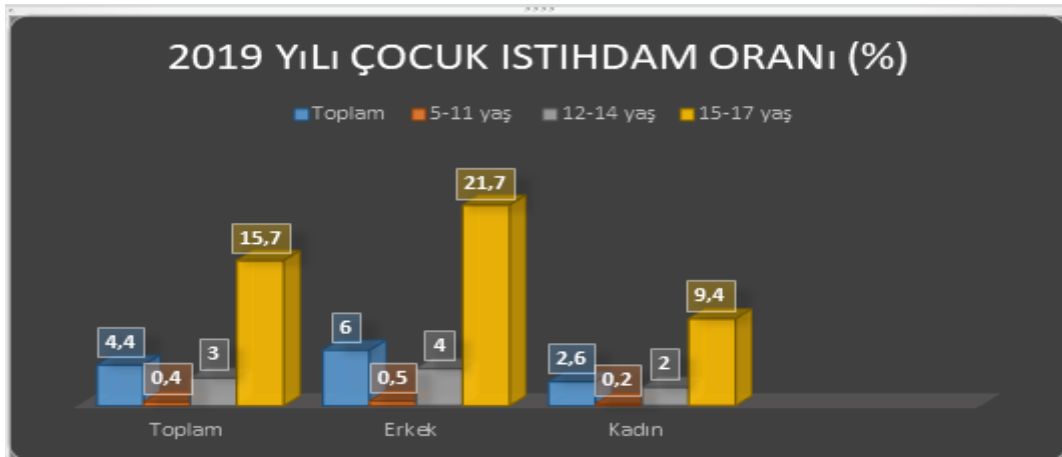
Yaş grubu ve cinsiyet	Çalışma Nedeni											
	Hane halkı gelirin katkıda bulunmak		Hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak		İş öğrenmek, meslek sahibi olmak		Kendi ihtiyaçlarını karşılamak		Diğer		TOPLAM	
	n	%	N	%	n	%	n	%	n	%	N	%
Toplam	167	23,2	259	35,9	247	34,3	46	6,4	1	0,2	720	100
5-14	17	11,6	108	74,0	15	10,3	5	3,4	1	0,7	146	100
15-17	150	26,1	150	26,1	232	40,4	41	7,1	-	-	574	100
Erkek	128	25,2	184	36,2	158	31,1	38	7,5	1	0,2	508	100
5-14	9	8,9	73	72,3	14	13,9	4	4,0	1	1,0	101	100
15-17	120	29,5	110	27,0	144	35,4	33	8,1	-	-	407	100
Kadın	39	18,4	75	35,4	90	42,5	9	4,2	-	-	212	100
5-14	8	17,8	35	77,8	1	2,2	1	2,2	-	-	45	100
5-17	30	18,0	40	24,0	89	53,3	8	4,8	-	-	167	100

(Kaynak: TÜİK, 2019)

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

Çocuk ve çocukluk dönemlerine yönelik 2022 yılına ait verilere ulaşılırken; çocuk işçilerin sayıları ve çalışma nedenleri ile ilgili güncel olarak 2019 yılında yayınlanan veriler bulunmaktadır. 2019 yılı TÜİK verilerine göre; 05-17 yaş arasındaki çocuk çalışanların çalışma nedeni ve cinsiyet dağılım oranı Tablo 2’de yer almaktadır. Çalışan çocukların çalışma nedenlerine baktığımızda birinci sırayı %35,9 ile “hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak” alırken, %34,4 ile “iş öğrenmek, meslek sahibi olmak” ve %23,2 ile “hane halkı gelirine katkıda bulunmak” izlemektedir. Çocukların %6,4’ü ise “kendi ihtiyaçlarını karşılamak” amacıyla çalışmaktadır. Yaş grubu ve cinsiyet dağılımı dikkate alındığında, çocuklar, hane halkının ekonomisine katkı sağlamak amacıyla çalışırken aynı zamanda, iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak için çalışmak durumunda kalmıştır (Tablo 1). Bu sayısal verilere bakıldığında çocukların ekonomik katkı sağlamak amacıyla çalışma alanlarına katıldığı ve aileye ekonomik destek sunmak amacıyla çalıştığı görülmektedir. Bu durum çocuk işçiliğinin en önemli sebeplerinden biri olan ekonomik koşulların olduğunu düşündürmüştür. Aynı zamanda bir iş sahibi olmak veya iş öğrenmek amacıyla yapılan işlerin çocukların erken dönemlerde gelecek kaygısı yaşamış olabileceklerini de düşündürmektedir.

Şekil 2. 2019 Yılı Çocuk İstihdam Oranları (TÜİK, 2019)



(Kaynak: TÜİK, 2019)

2019 yılı TÜİK verilerine göre çocuk istihdam oranına bakıldığında; 5-11 yaş aralığındaki çocuklarda hem erkek hem de kadınlarda istihdama dâhil olma oranı %0,4 ile en az iken; 15-17 yaş aralığında ise hem kadın hem erkeklerde istihdama dâhil olma oranı %15,7 ile en fazla orana sahiptir. Ayrıca erkek çocukların istihdam edilme oranı %32,2 iken kadın çocukların istihdam oranı % 14,2 olduğu tespit edilmiştir (Şekil 2). İstatistiklere göre 5-11 yaş aralığındaki çocuklarda, hem erkekler hem de kızlar için istihdama dâhil olma oranı çok düşüktür (%0,4). Bu yaş grubundaki çocuklar genellikle eğitim çağında oldukları için çalışma yaşamına katılmazlar ve daha çok okul öncesi veya ilkökul düzeyinde eğitim almaları gerekmektedir. Ancak, 15-17 yaş aralığındaki çocuklarda istihdama dâhil olma oranı önemli ölçüde artar ve hem kız hem de erkek çocuklar için %15,7'ye ulaşır. Bu yaş grubundaki çocuklar genellikle ortaokul ve lise çağındadırlar ve bazıları aile gelirine katkıda bulunmak

amacıyla çalışabilirler. Ayrıca, erkek çocukların istihdam edilme oranı (%32,2) kız çocuklardan (%14,2) daha yüksektir. Bu durum, cinsiyet temelli eşitsizliklerin işgücüne katılımında da görüldüğünü göstermektedir. Geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri ve kız çocukların eğitime yönelik bazı engeller, kız çocukların istihdam oranını etkileyebilir.

Sosyal politika bağlamında, bu veriler çocuk işçiliği, eğitim politikaları ve ailelerin ekonomik durumunu incelemek için önemlidir. Çocukların eğitim haklarını korumak ve işgücüne katılımlarını sağlıklı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirmek için çocuk işçiliğiyle mücadele stratejileri geliştirilmelidir. Ayrıca, eğitim olanaklarının eşit ve erişilebilir olması, çocukların işgücüne katılımlarını azaltabilir ve onları daha iyi bir geleceğe hazırlayabilir.

Tablo 2. Ekonomik Faaliyetlerde Çalışan Çocuklar (TÜİK, 2019)

Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı			
	Erkek	Kadın	Toplam
Ekonomik faaliyet koluna göre ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuklar	507	212	720
Tarım	143 (28,2)	78 (36,8)	221 (30,8)
Sanayi	141(27,8)	29 (13,7)	171 (23,7)
Hizmet	223(43,9)	105(49,4)	328 (45,5)

(Kaynak: TÜİK, 2019)

Tablo 2’de görüldüğü gibi TÜİK verilerine göre çalışan çocukları ekonomik faaliyet koluna göre gruplandırıldığında; sırasıyla çocukların %45,5’i hizmet, %30,8’i tarım ve %23,7’sinin sanayi iş kolunda çalıştığı görülmektedir. Bu durumda çocukların en çok çalıştığı sektörün hizmet sektörü olduğu tespit edilmiştir.

TÜİK 2019 yılındaki hane halkı işgücü istatistikleri verilerine göre; Türkiye genelinde 5-17 yaş grubunda çalışan çocuk işçi sayısı 720 bin olarak açıklanmıştır. Çalışan çocuk işçilerin %79,7’sini 15-17 yaş grubu arasında yer alan çocuklar oluştururken, %15,9’u 12-14 yaş grubu ve %4,4’ü ise 5-11 yaş arasındaki çocuklardan meydana gelmiştir. Çocuk işçiliğinin 2019 yılındaki cinsiyet dağılımına baktığımızda ise; %70,6’sına erkek çocuklar, %29,4’üne ise kız çocukları karşılık gelmektedir. Çalışan çocukların sektörel dağılımını incelendiğinde %30,8’i tarım, %23,7’si sanayi, %45,5’i ise hizmet sektörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sektörel dağılımda çocuk yaş gruplarına göre irdelediğimizde ise; 5-14 yaş grubu arasında yer alan çocuk işçilerin % 64,1’i tarım sektöründe genellikle ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakla birlikte; 15-17 yaş grubunda çalışan çocuk işçilerin ise; %51 oranı ile hizmet sektöründe çalıştığı görülmektedir (TÜİK, 2019).

3. ÇOCUK REFAHI VE ÇOCUK SAĞLIĞI

Refah olgusu hem bireysel hem de kolektif olarak ilişkili olabilir ve hem maddi hem de manevi ihtiyaçları da kapsayabilmektedir (Greve, 2008: 50). Bu nedenle refah kelimesi birçok, çeşitli ve farklı kombinasyonlar ile birlikte tanımlandığı için refah kavramını tek bir tanım altında açıklamak mümkün olmamaktadır. Genel bir ifade ile refah kavramı; “mutluluk, güvenlik, tercihler, ihtiyaçlar, bolluk, sağlık, iyilik” (Fitzpatrick 2001, 5) gibi anlamlara karşılık gelirken çocuk refahı ise; çocuğun iyi olma hali olarak tanımlanmaktadır (Karakaş & Çevik, 2016: 887). Çocuğun iyi olma hali; çocuğun kendini iyi hissetmesi (öznel iyi olma hali), sağlık, eğitim ve sosyo-ekonomik özellik gibi farklı alanlarda çocuğun daha iyi olmasını hedefleyerek çocuk refah ve gelişimini de kapsayan bir yaklaşım olarak görülmektedir (Müderrişoğlu vd., 2013: 20). Özellikle son on yılda çocukların refahının ölçülmesine ilgi giderek artmaktadır. Çocukluk çağı sosyal göstergelerine yönelik son dönemdeki bu yaygın ilgi, kısmen, çocukların karşılaştığı koşullar ve çeşitli programların elde ettiği sonuçlar hakkında daha doğru ölçümler sağlamak için artan miktarda veri gerektiren hesap verebilirliğe dayalı kamu politikasına yönelik bir hareketten kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda aile yaşamındaki hızlı değişimler, çocuk gelişimi uzmanlarının, sosyal bilimcilerin ve kamuoyunun çocukların refahına ilişkin daha iyi bir tabloya yönelik talebin artmasına da yol açmaktadır (Lee, 1997: 301-308). Ayrıca gelişmiş bir toplum olmanın özelliklerinden biri de toplum içinde bulunan tüm çocukları kapsamı gereken modern çocukluk yaklaşımı bakımından da ulaşılması hedeflenen bir olgudur. (Yolcuoğlu, 2009a: 88). Bu doğrultuda Türkiye’de de çocuk refahının sağlanması amacıyla OECD ve AB ülkelerinin kabul ettiği bazı kriterler (gelir, eğitim, sağlık, sosyal katılım) mevcuttur (Karakaş & Çevik 2016: 891).

Sağlık kavramı için birçok tanımlama yapılmasına rağmen en kapsamlı ve kabul görmüş tanımlama Dünya Sağlık Örgütü’nün yaptığı tanımlama olduğu görülmektedir. DSÖ’ye göre sağlık; “sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil aynı zamanda fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hali”dir (DSÖ, 2024). Kişinin büyümesi ve gelişmesi üzerinde etkisi olan çocuk sağlığı; çocukların yaşamları boyunca zihinsel ve fiziksel sağlıklarının yanı sıra gelişim dönemlerinde ve işlevselliklerinde de yaygın negatif sonuçları bulunmakta ve ayrıca önemli risk etmenleri arasında yer almaktadır (Weitzman, 2021: 402-404). Bilişsel, duygusal, motor ve sosyal kapasitelerindeki gelişim, yaşamın başlangıcından fetal ve yeni doğan dönemleri, bebeklik, çocukluk ve ergenlik boyunca değişiklikler ile devam eden çocukluk döneminde karşılaşılabilecek hastalıklar, annenin ve ailenin sağlığı, sosyo-ekonomik faktörlerde çocuk sağlığı ile ilişkilidir. Dünya Sağlık Örgütü çocuk sağlığına kümülatif bir perspektiften bakmaktadır. Yani, çocuk hakları ve çocuk iyilik halinin yakalanması gibi durumları beraber değerlendirmektedir (Karakaş & Çevik, 2016: 892; Cioni & Sgandurra, 2013: 111). Bu doğrultuda çocuk sağlığı ise; çocukların sadece hastalık ya da sakatlıkların olmayışı değil aynı zamanda çocukların ruhsal, sosyal ve bedenen tam bir iyilik halinde olmalarıdır. Çocuklar fizyolojik ve bilişsel yönleri nedeniyle gelişimleri devam eden fiziksel, ruhsal ve gelişimsel özellikleri farklı ve bireysel özellikleri değişebilen bireylerdir. Bu nedenle çocukların her dönem büyüme ve gelişmelerinin

desteklenmesi, sağlıklarının korunması ve aynı zamanda geliştirilmesi tüm toplumların ana hedefleri arasında yer almaktadır. Toplumların aynı zamanda gelişmişlik düzeyleri ile ilgili olan çocuk sağlığı düzeyleri; anne sağlığı, aile ve toplum sağlığının yanında beslenme, aktivite, sosyo-ekonomik durum, çevre ve sosyal destek sistemlerinden de etkilenmektedir (Tüylüoğlu & Tekin, 2009: 12). Çocuk sağlığını olumsuz yönde etkileyen çocuk işçiliği; yerin altında, su altında, tehlikeli yüksekliklerde, kapalı alanlarda, tehlikeli makine, ekipman veya aletlerle yapılan işlerde, ağır yüklerin taşınmasını içeren, çocuğun tehlikeli maddelere, ajanlara, işlemlere, sıcaklıklara maruz bırakan sağlıksız ortamlarda çalışması ve sağlığa zarar veren gürültü, titreşimler, uzun çalışma saatleri gibi sorunlar çocuğun gelişim dönemlerinde takılmalarına neden olabilmektedir (Miller, 2010: 103-112). Çocuk işçiliğine bağlı olarak gelişebilecek en önemli sorunlar arasında bilişsel yetenekler, kişisel güvenlik, kişisel kimlik, kişisel eylem duygusu ve refahın duygusal ve somatik ifadelerinde bozulmalar oluşabilmektedir (Fantoni d'Andon, Greene, Pellenq, Yilma, Champy, Canavera, & Pasquini, 2022).

2019 yılının sonlarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan SARS-CoV-2'nin neden olduğu pandemi, çocuk işçiliği veya diğer bir ifadeyle çalışan çocuk kavramı ile birlikte çocuk refahı ve sağlığı konularını, akademisyenler, ekonomistler ve siyasal aktörler tarafından önemli bir tartışma alanı haline getirmiştir (Yüceol, 2022: 40). Bu bağlamda, çocuk işçilerine odaklanarak, bu konunun detaylı bir şekilde incelenmesi ve ele alınması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu kapsamda, Türkiye İstatistik Kurumu'nun güncel verileri başta olmak üzere, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ilgili verileri araştırılmış ve incelenmiştir. Bu çerçevede, çocukların refah ve sağlık seviyelerinin artırılması amacıyla çocuk işçilerine yönelik alınabilecek önlem politikalarının değerlendirilmesi ve Türkiye'de uygulanabilirliği üzerine odaklanılarak, bu konuda akademisyenlere ve siyasal aktörlere rehberlik etme amacı güdülmüştür. Bu bağlamda, Türkiye'nin çocuk işçileri konusundaki verileri detaylı bir şekilde ele alınacak, temel kavramsal çerçeve çizilecek ve Türkiye verileri ile uluslararası raporlardan elde edilen bilgiler değerlendirilecektir.

Bir toplumun geleceği olarak görülen çocukların hem sağlığının hem de refah durumlarının iyi olması hem ülke hem de çocuklar açısından büyük öneme sahiptir. Son yıllarda çocukların durumuna, refahına ve yaşam kalitesine olan ilginin artması, farklı toplumlarda ve ülkelerde çocuğun durumunun ölçülmesine yönelik çabaların artmasına neden olmuştur. Bu çabalar çocukların durumunu ölçme odağının değişmesine katkıda bulunmuştur. Uzun süredir çocukların durumuna ilişkin çok sayıda istatistiksel veri yayınlanmış olmasına rağmen, alanda çalışan (Ben-Arieh, 2000: 240-241). Bu doğrultuda toplumların geleceği olarak çocukların maruz kaldıkları sorunların değerlendirilmesi ve çözüme kavuşturulması hayati önem arz etmektedir (Karakaş & Çevik, 2016: 889). Çocuk refahı ile ilgili politikaların günümüzdeki refah politikalarına uygun bir yaklaşımla yürütüldüğü, çocuğun faydası gözetilerek onu her türlü tehlikeden koruduğu ve çocuk haklarını temel alan çocuk koruma sistemleri şeklinde ortaya çıktığını gösteren görüşler mevcuttur (Yolcuoğlu, 2009b: 48). Çocuğun iyi olma hali

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

yani refah durumları değerlendirildiğinde; uygun barınma, giyinme, beslenme ve korunma koşullarının olup olmadığı, mevcut koşulların çocukların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine imkân verip vermediği, dezavantajlı bir konuma sahip olup olmadığı gibi unsurlar dikkate alınmalıdır (UNICEF, 2013: 8). Bu çerçevede Türkiye’de çocuk refahı AB ve OECD ülkelerinin ortak kabul ettiği ölçüm araçları doğrultusunda dört boyutta (gelir, sağlık, eğitim ve sosyal katılım) incelenmektedir. Çocuk refahı kavramı, çocuğun genel iyilik haliyle ilgili bir perspektifi ifade eder ve bu kapsamda çocuğun ruhsal, fiziksel ve sosyal sağlığını içermektedir. Ancak, çocuk refahı ve çocuk sağlığı arasında ayırım yapılmasının belirli gerekçeleri bulunmaktadır. Bu ayırımın gerekçelerini açıklamak için şu önemli noktalara odaklanabiliriz (UNICEF, 2013: 5):

- **Gelir;** gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde var olan sosyo-ekonomik sorunlardan olumsuz olarak en çok etkilenen kesim çocuklardır. Çocuk refahının ve iyilik halinin sağlanması bakımından en önemli ölçüm araçlarından birisi gelirdir. Gelir düzeyi, çocukların yaşamlarını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Özellikle hane halkının gelir düzeyi ile çocuk refahının sağlanmasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Aynı zamanda gelir, çocukların sağlık, eğitim ve sosyal katılımın negatif ve pozitif yönde doğrudan etkilemektedir. Diğer bir ifade ile gelir eksikliği ya da adaletsizliği çocukları sadece maddi olarak etkilemekle kalmayıp aynı zamanda eğitim ve sağlığa erişim ve sosyal katılım aşamasında çocukların iyi olma hali önündeki en önemli tehdit unsuru olabilmektedir. TÜİK 2019 verilerine göre; çalışan çocuk işçilerin %79,7’sini 15-17 arası yaş grubu, %15,9’u 12-14 yaş arası grubu ve %4,4’ü 5-11 yaş arası grubunu oluşturmaktadır. Çocukların iyi olma hali kriterlerinin başında gelen gelir; çocukların yoksulluğu ve refahı ile ilişkilendirildiğinde OECD ve TÜİK verilerine bakıldığında; Türkiye’de çocuklar daha çok hane geliri, daha yüksek bir gelir eşitsizliği ve yoksulluk altında bulunmaktadır (UNICEF, 2013: 8).
- **Sağlık;** çocuk refahının sağlanması ve çocuk refahının göstergeleri arasında yer alan diğer bir faktör de sağlıktır. Dünya Sağlık Örgütü çocuk hakları doğrultusunda çocuk refahının sağlanmasının çocuk sağlığının geliştirilmesinde önemli olduğunu vurgulamıştır. 2018 TNSA verilerine göre çocuk sağlığı; çocukların beslenme durumları, uluslararası standart referans alınan yaş, kilo ve boy karşılaştırmasına göre değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yaşa göre boy, boya göre ağırlık ve yaşa göre ağırlık olmak üzere üç endekse göre çocuğun sağlığı ve gelişimi hakkında gerekli olan bilgiler elde edilmektedir. Bu karşılaştırma temel alınarak 2018 TSNA verilerine göre; 5 yaş altı çocukların %6’sı bodur, %2’si düşük kiloludur. Dolayısı ile yaşına ve yaşıtlarına göre gelişiminin gerisinde kalmaktadır. Bu durum kronik olarak çocuğun kötü beslenmesine bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur. Ayrıca kötü beslenmeye bağlı olarak bu yaşlarda çocuk ölümleri de görülebilmektedir. Buna göre çocuk ölümlerin azaltılması ve

enfeksiyona bağlı ortaya çıkan hastalıkların önlenmesi gibi tedbirlerden ziyade erken yaştan itibaren çocuğun psikolojik ve fiziksel gelişiminin desteklenmesi, çocuğun şiddetten uzak tutulması ve çocuğun/çocukların sosyal karar alma süreçlerine katılımının sağlanması Dünya Sağlık Örgütü'nün önceliklerindedir (TNSA, 2018; Karakaş & Çevik, 2016: 892).

- **Eğitim;** çocukların hem fiziksel, biyolojik, bilişsel ve psikolojik gelişimleri hem sağlıkları hem de refah durumları açısından eğitim, yaşamları boyunca ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda çocuk refahının ve iyi bir yaşam standardının en belirleyici özelliği erken yaşlarda (0-6 yaş aralığında) verilen çocukluk eğitimidir. Bir çocuğun eğitimi her ne kadar ailede başlasa da, okul öncesi eğitimin de çocuk için önemli bir süreç olduğu bilinmektedir (Karakaş & Çevik, 2016: 892). Çocukların dilsel, zihinsel, bedensel, duygusal ve sosyal becerilerinin ilk adımı bu evrede atılmakla birlikte hem öğrenmenin yoğun olduğu hem de eğitim hayatının geri kalan kısmının biçimlendiği evredir (UNICEF, 2013: 10). Ayrıca çocukların okul öncesi eğitime geçiş sürecinde kolaylık sağlamaktadır ve çocukların paylaşım duygularının artırılarak özgüvenleri yüksek fertler olmalarına yardımcı olmaktadır (Tuzcu, 2006: 101). Bu doğrultuda çocukların erken eğitime başlamaları hem gelişimleri hem de bilinçli bir şekilde yetiştirilmeleri açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de çocuk işçiliğinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik politikaların yürütülmesi, keza zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması gibi faaliyetlerin ve özellikle çocuk nüfusunun azalmasına rağmen çocuk işçiliği / çalışan çocuklar problemi hala önemini korumaktadır (T.C. Başbakanlık DPT, 2007: 46).
- **Sosyal Katılım;** çocukların iyilik halinin temel göstergeleri arasında yer alan sosyal katılım aynı zamanda Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin temel yol gösterici ilkelerinden birini oluşturmaktadır. Sosyal katılım sadece aileye, kültüre ve toplumsal yaşama katılımı ifade etmemektedir. Aynı zamanda çocukların okul hayatlarındaki kulüp faaliyetlerine, okul gezilerine ve sosyal etkinliklere katılımını sağlayarak çocukların kendi yaşam alanlarında karar alma süreçlerine katılmasının sağlanmasıdır. Sosyal katılımın göstergeleri arasında çocukların kendi deneyimlerini göstermelerinin yanında gelirin de dikkate alınması gerekmektedir. Gelir düzeyi düşük ya da geliri olmayan çocuklar diğer bir ifade ile yoksul, çalışan ya da dezavantajlı çocuklar; spor, sanat, müzik vb. sosyal aktivitelerden yoksun kalabilmektedirler. Özellikle kırsal kesimde çocukların, çocuk işçi ya da ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılması çocukların sosyal katılımlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca çocukların sırf çocuk olmasına bağlı olarak görüşlerinin alınmaması, konuşmasına izin verilmemesi, karar mekanizmalarına dâhil edilmemesi de sosyal katılımlarını etkileyen diğer unsurlar arasında yer almaktadır. Bu durumların varlığı çocukların iyi olma halleri ve sosyal refah seviyelerini olumsuz etkilemektedir. (UNICEF, 2013: 10). Çocukların sosyal

katılımlarının artması için; katılımcı mekanizmaların sağlanmasından ziyade, çocukların bu mekanizmalara dâhil olma olanakları sağlanmalıdır

5. ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN NEDENLERİ

Gelişmekte ve gelişmiş olan ülkelerin temel sosyal politika sorunları arasında yer alan çocuk işçiliğinin nedenleri arasında ekonomik, sosyal ve siyasal nedenler yer almaktadır. Türkiye’de göç, yoksulluk ve geleneksel bakış açısı gibi durumlar çocuk işçiliğinin temel nedenleri olarak belirtilmektedir. Ayrıca kişilerin asgari yaşam standartlarına erişememe ve temel ihtiyaçların karşılanması hususundaki güçlükler de çocuk işçiliğinin nedenleri arasında belirtilmektedir (Tor, 2010: 32). Dolayısıyla bu çalışmada çocuk işçiliğinin ekonomik, sosyal ve siyasal nedenleri ve bu durumun çocuk sağlığı ve refahı üzerindeki etkileri ayrıntılı bir şekilde aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

5.1. Çocuk İşçiliğinin Ekonomik Nedenleri

Çocuk işçiliğinin ekonomik nedenleri karmaşık bir dizi faktöre dayanmaktadır ve genellikle ülkeden ülkeye değişmektedir. Yapılan literatür taramasına göre çocuk işçiliğinin ekonomik nedenlerini gelir yetersizliği, yoksulluk, göç ve çocuk iş gücüne olan talep şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Gelir yetersizliği ile karşı karşıya kalan ailelerin, temel ihtiyaçlarını karşılamaları ve yaşam standartlarının devam etmesi için gelir kaynaklarına ihtiyaçları vardır. Bu nedenle aile içinde gelir kaynağı olarak görülen çocukların çalışması çocuk işçiliğinin ekonomik nedenlerinden ilkinin oluşturmaktadır. Gelir yetersizliği ya da geliri olmayan ailelerin çocukları, ailelerinin geçimine katkıda bulunmak amacıyla erken yaşta çalışma hayatına dâhil olmaktadır. Türkiye’de çalışma hayatında yer alan çocuklar genel olarak yaşadıkları bölgelere göre farklılaşmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan çocuklar; mevsimsel işler ve geleneklere bağlı olarak tarım alanlarında çalışırken, kentsel bölgelerde yaşayan çocukların sanayi, hizmet, ticaret alanlarında ve sokakta çalıştıkları görülmektedir (Boybek, 2009: 89-90). Eğitim hayatının devam etmesi gereken yaştaki çocuklar, ailelerinin geçimine katkıda bulunmak için çalışma hayatında yer almaktadır. Bu durum çocuk işçiliğinin artmasına sebep olurken aynı zamanda çocukların refahını ve sağlığını olumsuz etkilemektedir.

Yoksulluk, şiddete maruz kalmak, marjinal ve kırılabilir toplumlarda yaşama zorunluluğu ve temiz/hijyen suya erişimin kısıtlı olması olarak görülmektedir (Gordon vd., 2000: 28). Yoksulluk olgusu bir ailenin temel ihtiyaçları arasında yer alan barınma, yeme-içme, gibi fizyolojik imkânlardan mahrum olmasının yanında eğitim, sağlık, sosyal güvencesiz vb. imkânlardan bireylerin, ailelerin ve toplumların dışlanması şeklinde ifade edilmektedir. Yoksulluk içinde yaşayan ailelerin çocukları; çocukluk döneminde ve gelişim aşamasında olan çocukların zihinsel, fiziksel, duygusal, ruhsal ve bilişsel gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Uluslararası Çocuklara Yardım Fonu “yoksul çocuk” kavramını; *“hayatta kalmak, gelişmek için ihtiyaç duyulan maddi-manevi-duygusal kaynaklar açısından yoksulluk yaşayan, gerekli haklardan yararlanamayan, tam potansiyellerine ulaşamayan, topluma dâhil olamayan ve toplumda eşit bir üye olamayan kişiler”* (UNICEF, 2005: 6) şeklinde tanımlamıştır.

Çocuk işçiliğinin ekonomik göstergeleri arasında kabul edilen bir diğer parametre çocuk işçi gücüne olan taleptir. Ucuz ve uysal emek olan çocuk işçiliği işverenler tarafından özellikle son dönemlerde yaşanan ekonomik sorunlardan kaynaklı olarak daha fazla tercih edilmektedir (Kireçdağ, 2017: 29). Çalışan çocuklar genellikle düşük maliyetli ve itaatkâr işgücü olarak değerlendirilir; bu nedenle işverenlerin tercihleri arasında önemli bir yer tutmaktadırlar. Ayrıca çocukların yasalar hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları da işverenlerin çalışan çocukları tercih sebepleri arasında yer almaktadır (Şişman, 2003: 7). Çocuk işçilerin haklarını savunma konusunda gerekli donanımına sahip olmamaları ve bu konuda yetersiz olmaları, sosyal güvencelerinin olmayışı ve yasal olarak iş sözleşmelerinin olmaması nedeniyle kolay bir şekilde işveren tarafından işten çıkarılabilmeleri avantaj olarak görülmektedir (Drew, 2003: 6-7). Çocukların fiziksel özelliklerinin getir götür işlerinde, örgü ürünleri, halı dokumacılığı, süs eşyaları gibi ürünlerin üretiminde avantaj sağlaması ve bazı işlere daha uygun olması çalışan çocuğa olan talebin artmasına sebep olmaktadır.

Çocuk işçiliği ya da çalışan çocuk konuları irdelenirken göç konusu üzerinde durmak çocuk refahı ve sağlığı açısından ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle 1960 yılından sonra kırdan-kente göç hareketleri ivme kazanmıştır. Bunun sonucunda kronik işsizlik, yoksulluk, ihtiyaçların karşılanamaması, sosyal desteklere ciddi bir talebin artışı gibi toplum için birçok sorunun ortaya çıktığı bilinmektedir (Yolcuoğlu, 2010: 55). Dolayısıyla göç eden aileler gelir elde etmek ve yoksulluk sorununu azaltmak/yoksulluğu bir nebze düşürebilmek amacıyla yaptıkları girişimler çocukların çalışması sorununu doğurmuştur. Ayrıca göç etmiş ailelerin çocukları yoksulluk ve gelir sorunları ile karşı karşıya kaldıkları için çocukların sağlık ve refah sorunlarını da beraberinde getirmiştir (UNICEF, 2013: 66).

5.2. Çocuk İşçiliğinin Sosyal Nedenleri

Çocuk işçiliğinin sosyal nedenleri arasında demografik yapı, eğitim sistemindeki sorunlar, çocuk yaşta evlilikler, erken ve zorla evlilikler, çocuk suçluluğu, çocuk pornografisi, madde bağımlılığı ve sosyal refah gibi faktörler bulunmaktadır (Çiçek & Dikmen, 2016: 136). Gelişmekte olan ülkelerdeki sosyo-ekonomik faktörler, çocuk yaşlarda yaşanan evlilikler, kalabalık aile yapıları gibi unsurlar demografik özellikler arasında bulunmaktadır (Tunçcan, 2000: 246). Yapılan literatür taramalarında eğitim ve gelir durumlarının düşük olduğu aileler daha fazla çocuk sahibi olduğu dolayısı ile artan çocuk sayısı ile orantılı olarak yoksul nüfusun artacağı tahmin edilmektedir (Bulut, 1997: 55). Bu durum çocuk işçiliğine neden olmakla birlikte çocukların erken yaşlarda çalışma hayatına atılmalarına neden olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kırsal kesiminde hızlı ve çarpık demografik yapının ana nedeni çocukların “potansiyel işgücü” olarak görülmesidir. Diğer bir ifade ile nüfusun hızla artması; çarpık kentleşme, işsizlik ve gelir dağılımı gibi sorunlara sebep olmaktadır. Dolayısıyla aile gelirinde yaşanan düşüşler küçük çocukları da içine alacak şekilde tüm aile bireylerini çalışmaya itmektir (Tunçcan, 2000: 246).

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

Temel bir insan hakları sorunu olan çocuk işçiliği, çocukların eğitime devam etmesi, çocukların sağlıklı ve iyilik hallerinin daha iyi olmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Eğitimin yetersizliği, kalitesizliği, maliyeti, anne-babaların eğitimde bir gelecek görmemeleri, eğitime olan ulaşımın yetersiz olması, nitelikli eğitim faaliyetlerinin sunulmaması, ailelerin bilinçsiz ve eğitimsiz olması ve toplumun eğitime olan güvensizliği gibi özellikler ebeveynlerin çocuklarını çalıştırmalarına neden olmaktadır (Bakırcı, 2004: 23-24). Son dönemlerde eğitim sistemi ve faaliyetlerinin iş arzına hitap edememesine bağlı olarak, eğitim hayatını tamamlayan kişilerin iş hayatına atılmalarının zor olması, çocukların eğitimden beklentilerinin azalmasına ve çocukların okumayıp direkt iş hayatına atılıp çocuk yaşta çalışmalarına neden olmaktadır (Erder & Lordoğlu, 1993: 8). Bu durumun ana etkenleri arasında ailelerin gelirlerinin olmaması ya da gelirlerinin düşük olmasının yanında ailenin eğitim düzeyi de çocuk işçiliğinin üzerinde etkili olmaktadır.

Çocuk işçiliğinin sosyal nedenleri ayrı ayrı irdelendiğinde; gelir seviyesi, yoksulluk, eğitim ve göç gibi bir toplumun sosyal refahını gösteren faktörler karşımıza çıkmaktadır. Çocuk işçiliği, gerek çocukların sosyal refahları üzerinde yarattığı negatif etkiler gerekse de ulusal kalkınmada yarattığı sosyal sorunlar açısından çocukların her anlamda korunması, fırsat eşitliği imkânlarının sunulması hem toplumun hem de çocukların refahı ve mutluluğu için önem arz etmektedir. Özellikle yoksulluğun ve toplumsal eşitsizliklerin yoğun olduğu bölgelerde çocuk refahına ilişkin durumun iyileştirilmesi bakımından hanedeki çalışabilen kişilerin istihdamına ilişkin sunulacak önerilerin haneye kazanç getirmesi ve çocuk emeğinin sömürülmesini engelleyici potansiyeli bağlamında dikkate almak gerekmektedir (UNICEF, 2013: 112).

5.3. Çocuk İşçiliğinin Siyasal Nedenleri

Ülkelerin benimsedikleri ve uyguladıkları siyasi politikalar çocuk işçiliğini, refahını ve sağlığını etkilemektedir. Siyasi politikalar aynı zamanda ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısına şekil vermektedir. Genel olarak çocuk işçiliğinin siyasi nedenleri, ülkelerin yasal mevzuat altyapılarında bulunan noksanlıklar ve ülkeler arasında süren sıcak-soğuk savaşlar olarak iki başlık üzerinde değerlendirebiliriz (Erbay, 2013: 157).

Ülkelerin yasal mevzuat altyapılarındaki noksanlıklar, çocukların çalıştırılmasında ve çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukların korunmalarına ve haklarına karşın yasal mevzuatın eksik olduğu ve denetimlerin istendik düzeyde olmadığı ülkelerdeki işverenler, rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlamak ve daha fazla kar elde etmek için yetişkinlerin yerine çocukları çalıştırmayı tercih etmektedirler (Gül & Öztürk, 2020: 141). Özellikle çocukların çalıştıkları ev hizmetleri, küçük işletmeler, tarım alanları gibi enformel işlerin denetim zorluğu ve buralarda cezaların uygulanamaması ciddi problemlerin başında gelmektedir (ÇSGB, 2005: 30). Çocukları korumak için yeterli yasal düzenlemelerin olmaması veya var olan yasaların etkili bir şekilde uygulanmaması, çocuk işçiliğini teşvik edebilir.

Çocuk işçiliğinin siyasal nedenlerinden bir diğeri uluslararası çatışmaların, sıcak ve soğuk savaşların mevcudiyetidir (Çakan, Mercan & Uzun, 2018). Bu dönemlerde, ülkeler ideolojik mücadeleler içinde olduklarından, iç politikaların gözden kaçması ve sosyal konularda yeterli önemin verilememesi söz konusu olabilir. Bu durum, çocuk işçiliğinin önlenmesi için gerekli politika ve yasal düzenlemelerin oluşturulmasını zorlaştırabilir.

Ülkelerin arasında yaşanan sıcak ve soğuk savaşlar ülkeleri ekonomik, nüfus, göç gibi faktörler açısından etkileyebilmektedir. Bu durum aileleri ve dolayısıyla en çok dezavantajlı gruplar arasında yer alan çocukları da etkisi altına almaktadır. Savaşlar genellikle göçe neden olmaktadır. Göç eden ailelerin ekonomik olarak yetersiz olması da aile bireyleri arasında yer alan çocukların çalışma hayatına girmesine neden olmakla birlikte çocukların eğitim, sağlık ve refah durumunu olumsuz etkilenmektedir (UNICEF, 2013: 112-113). Çocuk işçiliği kompleks bir sorun olup, bir dizi faktörün etkileşimi sonucunda ortaya çıkan çok yönlü bir sorundur. Çocuk işçiliğinin siyasal nedenleri arasında şu faktörler öne çıkmaktadır. Bunlar;

- ***Ekonomik Yetersizlik ve Yoksulluk:*** Birçok ülkede ekonomik sıkıntı ve yoksulluk, aileleri çocuklarını çalıştırmaya yönlendirebilir. Aileler, çocuklarının çalışmasını zorunlu bir ihtiyaç olarak görebilirler ve çocukların gelir elde etmeleri ailenin geçimini sağlama amacına hizmet edebilir (Barışık, Ege & Şimşek, 2016: 162).
- ***Eğitim Sisteminin Eksiklikleri:*** Eğitim sisteminin yetersizliği veya ulaşılabılır olmaması, çocukların eğitim almak yerine iş gücüne katılmalarına neden olabilir. Eğitim sistemi zayıf olduğunda veya çocuklara eğitime erişim sağlanamadığında, çocuklar iş gücü olarak kullanılabilir (Çöpoğlu, 2018: 378).
- ***Yasal Düzenlemelerin Eksikliği veya Zayıflığı:*** Çocuk işçiliğiyle mücadele eden yeterli yasal düzenlemelerin olmaması veya mevcut yasaların zayıf uygulanması, çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasına neden olabilir. Zayıf yasal korumalar, çocukları istismar ve sömürüye açık hale getirebilir (Yardımcıoğlu, 2023: 229).
- ***Toplumsal Normlar ve Kültürel Faktörler:*** Bazı toplumlarda, çocukların erken yaşlarda çalışması, kültürel normlar ve geleneklerle ilişkilendirilebilir. Aileler, çocuk işçiliğini doğal bir süreç olarak görebilirler ve bu durumu destekleyen toplumsal normlar, çocuk işçiliğinin devam etmesine neden olabilir (Kalaycı & Karadeniz, 2023: 223).
- ***İşsizlik ve Ekonomik Baskılar:*** Ailelerin işsizlikle mücadele ettiği durumlarda, çocukların çalışması aile ekonomisine destek olma amacı güdebilir. Ekonomik baskılar altında olan aileler, çocuklarını eğitim almaktan ziyade çalışmaya yönlendirebilirler (Çöpoğlu, 2018: 370).

- **Siyasi İstikrarsızlık:** Bir ülkede siyasi istikrarsızlık ve çatışma durumları, çocuk işçiliğini artırabilir. Bu tür durumlarda, aileler ekonomik ve sosyal güvencelerini kaybedebilir, bu da çocukları çalışma hayatına itebilir (Işık, 2021: 29).

Çocuk işçiliği sorununu ele almak, bu siyasal nedenleri anlamak ve bu bağlamda etkili çözümler geliştirmekle mümkündür. Uluslararası işbirliği, güçlü yasal düzenlemelerin oluşturulması, eğitim olanaklarının genişletilmesi ve sosyal politikaların geliştirilmesi gibi adımlar, çocuk işçiliğinin azaltılması ve sona erdirilmesi için önemli bir rol oynayabilir.

6. ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİN ÇOCUK REFAHI VE ÇOCUK SAĞLIĞINA ETKİLERİ

Çocuk işçiliği, sadece ekonomik bir sorun olarak değil, aynı zamanda çocukların genel refahı ve sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olan bir sosyal sorundur. Toplumların bu soruna karşı ortak bir çaba göstermeleri ve çocuk haklarına saygı göstermeleri, çocuk işçiliğinin azaltılması ve sona erdirilmesi için kritik öneme sahiptir. Bu çabalar, gelecekteki nesillerin daha sağlıklı ve refah içinde bir yaşam sürmelerine yardımcı olabilir (Thoma, Bernays, Eising, Pfluger, & Rohner, 2021).

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve sağlığı üzerine olumlu etkilerinden ziyade olumsuz etkileri daha fazladır. Çocuk işçiliği, genellikle çocukların eğitim haklarına, oyun ve sosyal gelişim olanaklarına zarar vermektedir. Çocuklar, normal çocukluk dönemlerini yaşayamazlar ve iş koşulları nedeniyle psikososyal sorunlarla karşılaşabilirler. Ayrıca, düşük ücretler ve kötü çalışma koşulları nedeniyle, çocuk işçilerin ve ailelerinin ekonomik durumunu da olumsuz etkilemektedir (Amuda, 2010: 53-72). Bu durum, çocukların genel refahlarını ciddi şekilde tehlikeye sevk etmektedir. Bunun yanı sıra çocuk işçiliğinin çocuk sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri de göz ardı edilemez. Zorlu çalışma koşulları, çocukların genel sağlığını olumsuz etkileyebilir. Yetersiz beslenme, yetersiz dinlenme ve düşük hijyen standartları, çocuk işçilerin büyüme ve gelişmelerini olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, tehlikeli iş koşulları nedeniyle çocuklar kazalara maruz kalabilir ve bu durum ciddi yaralanmalara veya ölümlere yol açabilmektedir.

Çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu kapsamda çocuk işçiliği ile mücadelede, uluslararası toplumun ve yerel hükümetlerin işbirliği çok önemlidir. Çocuk işçiliğine karşı etkili yasal düzenlemelerin oluşturulması, denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve ailelere destek sağlanması önemlidir. Ayrıca, çocukların eğitime erişimlerini artırmak ve sosyal hizmetlere ulaşmalarını sağlamak da çocuk işçiliği ile mücadelede etkili bir stratejidir (Haspels & Jankanish, 2000).

Çocuk işçiler genelde tehlikeli sınıf grubuna giren işlerde çalışmaktadırlar. Tarım alanlarında çalışan çocuklar makinelere, pestisitlere, toza ve diğer işlerde dumanlara, kimyasallara, asitlere, pamuk ve yün elyafına maruz kalarak sağlık sorunları yaşamaktadır. Çocuklar bazı iş alanlarında kendi istekleri dışında ve ağır işlerde çalıştırılmakta ve buna bağlı birçok sosyal gereksinim ile birlikte sağlık bakım gereksinimlerini de karşılayamamaktadırlar. Kentsel alanlarda çalışan çocuklar daha çok ev işlerinde

yardımcı olmak, çıraklık ve oto tamir işleri gibi işlerde çalışmalarına bağlı birçok kimyasala maruz kalmaktadır. Özellikle çocuk işçilerin çalıştırılan işe ve çalışma sürelerine karşı çıkamaması diğer bir sorundur. Uzun çalışma saatlerine bağlı olarak gerekli sağlık ve eğitim olanaklarından mahrum kalan çocuklar; büyüme ve gelişmede olumsuzluklar yaşamının yanında ruhsal ve sosyal sorunlar da yaşamaktadırlar (Srivastava, 2019: 633-638).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve çocuk sağlığını olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Uluslararası toplum, çocuk işçiliğiyle mücadele ederek çocuk haklarını koruma ve çocukları istismardan koruma amacıyla çeşitli önlemler almaktadır. Bu önlemler arasında yasal düzenlemeler, eğitim olanaklarının artırılması, ailelere destek sağlanması ve çocuk haklarına saygı gösteren politikaların uygulanması bulunmaktadır. Çocuk işçiliği, çocukların çocukluklarını yaşamalarını engelleyen, potansiyellerini ve saygınlıklarını zedeleyen, zihinsel ve fiziksel gelişimlerine zarar veren işler olarak bilinen bir olgudur. Bu sorun, yaşamın her evresinde varlığını sürdüren ve önemli bir problem olma özelliğini koruyan bir konudur. Çocuk işçiliğinin bireysel düzeyde, çocukların bedensel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz etkilediği bilinirken; toplumsal düzeyde ise yaşam koşullarında zorluklar, olumsuz yaşantılar ve toplumların refah düzeyinde azalmaya neden olmaktadır. Bu durum, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bireysel anlamda çocukların beden ve ruhsal gelişimlerini etkilerken; toplumsal anlamda ise yoksulluk ve işsizlik gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yoksulluk, işsizlik, eğitimsizlik gibi sosyal sorunlar bir toplumun mutluluğunu ve refahını ciddi bir şekilde etkilemekte olup aynı zamanda çocuk işçiliği kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Çocuk işçiliği, yalnızca bireysel çocukları değil, aynı zamanda toplumun genel refahını ve sürdürülebilir kalkınmasını da etkileyen önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, çocuk işçiliğiyle mücadelede hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası toplumun bir araya gelerek etkili politika ve programları hayata geçirmesi gerekmektedir. Bu önemli mücadelede atılacak adımların, çocukların sağlıklı bir çocukluk geçirmelerini, güvenli bir ortamda büyümelerini ve gelecekteki potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarını desteklemesi, aynı zamanda genel çocuk sağlığına yönelik bir taahhüt anlamına gelmektedir. Çocuk işçiliğiyle mücadelede atılacak adımların, çocukların sağlıklı bir çocukluk geçirmelerini, güvenli bir ortamda büyümelerini ve gelecekteki potansiyellerini en üst düzeye çıkarmalarını destekleyecek şekilde olması kritik bir öneme sahiptir. Bu, toplumun temel bir unsurunu oluşturan çocukların sağlıklı gelişimini güvence altına alarak sürdürülebilir bir geleceğin inşasına katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular çocuk işçiliğinin; çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığını olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Özellikle düşük ücretli ve tehlikeli iş koşullarında çalışan çocukların maruz kaldığı riskler, çocuk sağlığındaki kırılganlığı artırmaktadır.

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

Araştırma, çocuk işçiliğinin çocukların eğitim haklarına getirdiği kısıtlamaların, gelecekteki sosyal ve ekonomik fırsatlarını sınırlayabileceğini ve toplumsal mobilitiyi engelleyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çocuk işçiliğiyle mücadelede öncelikle eğitim olanaklarının artırılması ve çocukların okula devam konusunda teşvik etmeye yönelik stratejilerin geliştirilmesi önemli olacaktır.

Sonuç olarak; çocuk işçiliğinin önlenmesi ve çocukların refahlarının artırılması için etkili politikaların geliştirilmesi büyük bir öneme sahiptir. Çocuk işçiliğine karşı sıfır tolerans politikaları, eğitim olanaklarının genişletilmesi, sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi ve ailelere yönelik destek programlarının hayata geçirilmesi gibi önlemler, çocuk refahı ve sağlığı üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Türkiye’de çocuk işçiliğiyle mücadelede çeşitli adımlar atılmıştır. 2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu’nda yapılan değişikliklerle, 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılması genel olarak yasaklanmıştır. Ancak, 15-18 yaş arası genç işçilerin çalışma şartları belirli kısıtlamalara tabi tutulmuştur. Bu yasal düzenlemelerle çocuk işçiliğine karşı mücadelede adımlar atılmış, ancak uygulama ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ihtiyacı devam etmektedir. Bu bağlamda, çocuk işçiliğiyle mücadelede sadece hukuki düzenlemeler değil, aynı zamanda toplumsal farkındalık ve eğitim faaliyetleri de önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’de çocuk işçiliğine en büyük önlem 8 yıllık zorunlu eğitimin varlığı olarak görülmektedir. Ancak buna rağmen sokak çocukları ve sokakta çalışan çocukların sayısı ve sorunu halen devam etmektedir. Bu çerçevede gerekli yasal düzenlemelerin ve stratejik politikaların devlet eliyle yürütülmesi beklenmektedir. Ayrıca çalışan çocukların sağlık durumlarını korumak, tedavi etmek ve geliştirmek amacıyla Sağlık Bakanlığı bünyesinde özel programların yapılması ve geliştirilmesi çocuk refahı ve sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Pandemi sürecinde 65 yaş üstü ve 18 yaş altı kişilerin sokağa çıkma yasakları sebebiyle belli bir süre çocukların çalışmaması özellikle çocukların sağlıklarının korunması açısından önemli olmuştur. Nitekim etkilerinin halen devam ettiği Covid-19 salgınına karşı en az etkilenen grubun çocuklar olduğu bilinmektedir. Bu çözüm önerileri, çocuk işçiliği sorununu azaltmak ve çocukların refahını artırmak için bir arada uygulandığında daha etkili olabilir. Ancak tüm bu çabaların toplumsal ve politik kararlarla desteklenmesi gerekmektedir. Çocuk işçiliği; çocukların eğitim haklarına kısıtlamalar getirirken, düşük ücret, tehlikeli çalışma koşulları ve sağlık hizmetlerine erişimdeki zorluklar gibi faktörlerin de çocukların sağlığını olumsuz yönde etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Alderman, H., Behrman, J. R., Glewwe, P., Fernald, L. & Walker, S. (2017). Evidence of Impact of Interventions on Growth And Development During Early and Middle Childhood. *Child and Adolescent Health and Development*, 8, 1790.
- Amuda, Y. J. (2010). Working Conditions and Consequences of Child Labour in Nigeria. *OIDA International Journal Of Sustainable Development*, 1 (7), 53-72.

- Avşar, Z. & Ögütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2 (1), 9-40.
- Bakırcı, K. (2004). *Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması*. Beta Yayınları.
- Barışık, S., Ege, T. & Şimşek, T. (2016). Türkiye’de Çocuk İşçiliği ve Ekonomik Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (2), 161-179.
- Batomen Kuimi, B. L., Oppong-Nkrumah, O., Kaufman, J., Nazif-Munoz, J. I. & Nandi, A. (2018). Child Labour and Health: A Systematic Review. *International Journal of Public Health*, 63, 663-672.
- Ben-Arieh, A. (2000). Beyond Welfare: Measuring and Monitoring the State of Children: New Trends and Domains. *Social Indicators Research*, 52 (3), 235-257.
- Bozbek, S. (2009). Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*. TC Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Bulut, I. (1997). *Psiko-Sosyal Gelişim Sorunları, Sanayi Bölgelerinde Çalışan Çocukların Sorunları*. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları. Ankara.
- Cioni, G. & Sgandurra, G. (2013). Normal Psychomotor Development. *Handbook Of Clinical Neurology*, 111, 3-15.
- Çakan, A., Mercan, M., & Uzun, E. M. (2018). Okul Öncesi Kurumlarına Devam Eden Mülteci Çocukların Sosyal-Duygusal Gelişimleri. İçinde (Ed. Özpolat, V.) *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar* (267-386), HEGEM Yayınları. Ankara
- Çiçek, Ş. E. & Dikmen, S. (2016). Sosyal Bütçeleme Örneği Olarak Çocuk Dostu Bütçe. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (2), 131-147.
- Çöpoğlu, M. (2018). Türkiye’de Çocuk İşçiliği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 357-398.
- ÇSGB, (2005). *Türkiye’de Çocuk İşçiliği Bilgilendirme Materyali*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Bölümü. ÇSGB Yayınları. Ankara.
- Drew, S. Y. (2003). *Child Labour An Information Kit For Teachers*. Educators And Their Organizations (Book1). International Labour Organization.
- DSÖ, (2024). *DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü) Sağlık Tanımı*. <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/page/view.php?id=6900> (Erişim Tarihi: 07.02.2024)

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

- Dur, A. İ. B. & Öztürk, M. (2017). Türkiye’de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (3), 613-635.
- Erbay, E. (2013). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24 (1), 157-168.
- Erder, S. & Lordoğlu, K. (1993). *Geleneksel Çiraklıktan Çocuk Emegine: Bir Alan Araştırması*. Friedrich Ebert Vakfı. https://mimoza.marmara.edu.tr/~klordoglu/yazilar/cirakliktan_cocuk_emegine.pdf (Erişim Tarihi: 02.02.2024)
- Fanton d’Andon, C., Greene, C., Pellenq, C., Yilma, T. M., Champy, M., Canavera, M., & Pasquini, C. (2022). Child Labor and Psychosocial Wellbeing: Findings From Ethiopia. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 19 (13), 7938. Doi: 10.3390/ijerph19137938
- Gonsamo, D. D., Lo, H. H. M., & Chan, K. L. (2021). The Role of Stomach Infrastructures on Children’s Work and Child Labour in Africa: Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18 (16), 8563.
- Gordon, D., Adelman, L., Ashworth, K., Bradshaw, J., Levitas, R., Middleton, S., ... & Williams, J. (2000). *Poverty and Social Exclusion in Britain*. Published by Joseph Rowntree Foundation. <https://www.bristol.ac.uk/poverty/pse/Poverty%20and%20Social%20Exclusion%20in%20Britain%20JRF%20Report.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2024)
- Greve, B. (2008). What is Welfare?. *Central European Journal of Public Policy*, 2 (01), 50-73.
- Güçlü, S. (2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları. *Sosyoloji Dergisi*, (Özel sayı), 1-22.
- Gül, T. & Öztürk, M. (2020). Çocuk İşçiliğinin Nedenleri Üzerine Kavramsal Bir Çalışma. *Journal Of Süleyman Demirel University Institute Of Social Sciences*, (37), 130-148.
- Haspels, N. & Jankanish, M. (2000). *Action Against Child Labour*. International Labour Organization.
- Işık, S. (2021). Covid-19’un Çocuk İşçiliği Üzerindeki Etkileri: Alınması Gereken Önlemler. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 5 (1), 27-35.
- Kalaycı, C. & Karadeniz, M. (2023). Çocuk Yoksulluğu ve Çocuk İşçiliğinin Önlenmesinde Sosyal Korumanın Rolü. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9 (2), 207-229.
- Karakaş, B. & Çevik, Ö. C. (2016). Çocuk Refahı: Çocuk Hakları Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 887-906.

- Kireçdağ, N. (2017). Antakya’da Bir Alan Araştırmasına Dayalı Gözlemler: Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 16 (62), 29-35.
- Lee, B. J. (1997). *The Use Of CensusaAnd Surveys: Implications for Developing Childhood Social Indicator Models*. In (Ed. Ben-Arieh, A. and Wintersberger, H.), *Monitoring and Measuring the State of Children - Beyond Survival*, Eurosocial Report No. 62 (European Centre for Social Welfare Policy and Research, Vienna, Austria), pp. 301-308.
- Miller, M. E. (2010). Child Labor and Protecting Young Workers Around the World: an Introduction to This Issue. *International Journal Of Occupational And Environmental Health*, 16 (2), 103-112.
- Müderrişoğlu, S., Semerci, P. U., Çakar, B. Y., Karatay, A. & Akkan, B. E. (2013). *Çocuk Refahı Belgesi*. TC Kalkınma Bakanlığı ve UNICEF Türkiye Temsilciliği. <https://www.unicef.org/turkiye/media/4131/file> (Erişim Tarihi 06.01.2024).
- Sámano-Ríos, M. L. (2018). Trabajo Infantil Y Salud Ocupacional en México: Un Desafio Para La Medicina. *Revista Médica Del Instituto Mexicano Del Seguro Social*, 56 (6), 550-557.
- Srivastava, R. N. (2019). Children at Work, Child Labor and Modern Slavery in India: an Overview. *Indian Pediatrics*, 56, 633-638.
- Şişman, Y. (2003). Sosyal Politika Açısından Türkiye’de Çocuk ve Genç İşgücü. *Kamu- İş ve İktisat Dergisi*, 7 (2), 3-34.
- T.C. Başbakanlık DPT. (2007). Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele, Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013. *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Gelir-Dagilimi-ve-Yoksullukla-Mucadele-OIK.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2024).
- Thoma, M. V., Bernays, F., Eising, C. M., Pfluger, V. & Rohner, S. L. (2021). Health, Stress, and Well-Being in Swiss Adult Survivors of Child Welfare Practices and Child Labor: Investigating the Mediating Role of Socio-Economic Factors. *Child Abuse & Neglect*, 111, 104769.
- TNSA, (2018). *Analiz ve Rapor*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. https://hips.hacettepe.edu.tr/tr/2018_tnsa_analiz_ve_rapor-56 (Erişim Tarihi: 04.02.2024).
- Tokol, A. (2012). *Özel Olarak Korunmas› Gereken Gruplar (Dezavantajlı Gruplar)*. İçinde (Ed. Oral, A. İ. & Şişman, Y.) *Sosyal Politika* (174-193). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2628.
- Tokol, A. & Alper, Y. (2018). *Sosyal Politika*. Dora Yayıncılık.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal Of World Of Turks*, 2 (2), 25-42.
- Tunç, E.N. & Pamuk, İ. (2023). Hayat Bilgisi Dersinde Çocuk Hakları: Bir İhtiyaç Analizi Çalışması. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 50-63.

Türkiye’de Çocuk İşçiliği: Sağlık ve Sosyal Yaşam Koşulları Bağlamında Bir Değerlendirme

- Tunçcan, N. (2000). Çocuk İşçiliği: Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu. *In Journal Of Social Policy Conferences* (243-259).
- Tuzcu, G. (2006). *Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci ve Eğitimde Vizyon*. Türk Eğitim Derneği.
- TÜİK, (2019). *Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Child-Labour-Force-Survey-2019-33807> (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- TÜİK, (2020). *Demografik Veriler*. <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- Tüylüoğlu, Ş. & Tekin, M. (2009). Gelir Düzeyi ve Sağlık Harcamalarının Beklenen Yaşam Süresi ve Bebek Ölüm Oranı Üzerindeki Etkileri. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1), 1-31.
- UNICEF, (2005). *The State Of The Worlds’ Children*. New York: UNICEF. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children-2005> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- UNICEF, (2013). *Erken Yaşlarda Çocuk Refahı ve Kadın İstihdamı Politika Belgesi*. T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve UNICEF Türkiye Temsilciliği. <https://www.unicef.org/turkiye/media/4381/file/Erken%20Ya%C5%9Flarda%20%C3%87ocuk%20Refah%C4%B1%20ve%20Kad%C4%B1n%20%C4%B0stihdam%C4%B1%20Politika%20Belgesi.pdf> (Erişim Tarihi: 05.02.2024).
- Weitzman, M. (2021). Social Influences On Child Health. *Pediatrics in Review*, 42 (7), 402-404.
- Yardımcıoğlu, D. (2023). Çocuk İşçiliğini Önlemeye Yönelik Yeni Bir Adım: Avrupa Parlamentosu ve Konseyi’nin Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespitine Dair Direktif Önerisi. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (48), 225-276.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2009a). Sosyal Çalışma ve Çocuğun İyilik Hali. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20 (1), 85-94.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2009b). Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18 (18), 43-58.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2010). Sosyal Çalışmada Gereksinim Kavramı ve Çocuk Refahı Sisteminde Gereksinim Temelli Politikalar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23 (23), 47-56.
- Yüceol, H. M. (2022). “Çocuk İşçiliği” Sorununun Analizi ve Politika Önerileri. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (2), 40-53.

İSİ, HASAN: TANTRİK TÜRK BUDİZMİ METİNLERİNDE BUDİST ŞAHSİYET VE VARLIKLAR, TEMATİK VE DİLSEL İNCELEME

Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022, ss. 1096. ISBN: 978-625-8118-75-9.

İSİ, HASAN: TANTRIK BUDDHIST PERSONS AND BEINGS IN TURKISH BUDDHISM TEXTS, THEMATIC AND LINGUISTIC STUDY

Abdullah YILDIRIM^{1*}



2019 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde *Eski Türkçe tantrik bir metin: Uşnīṣa vijaya dhāraṇī sūtra*² başlıklı doktora teziyle doktor ünvanını alan Hasan İsi, doktora mezuniyeti olan 2019 yılından günümüze değin Eski Uygurcanın Budist söz varlığı üzerine birçok inceleme ortaya koymuştur. Günümüzde daha çok Tibet Budizmi etkili Budist söz varlığına yönelik yaptığı çalışmalarla tanınan Hasan İsi'nin incelemelerinden biri de, 2022 yılında Paradigma Akademi Yayınevi tarafından basılan *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar (Tematik ve Dilsel İnceleme)* adlı çalışmadır.

Tokyürek, Buddha teriminin 'farkında olmak, düşünmek, dikkat çekmek, uyanmak' anlamlarındaki *budh* kökünden türediğini belirterek terimin anlamını 'tam bilinç, tam aydınlanma' biçiminde verir (2019: 68). Başta tarihî Buddha olmak üzere, Buddha dini içerisinde yer alan birçok kutsi varlığın ele alındığı bu çalışmada, yazar öncelikle *Tantrik Türk Budizmi* kavramına değinmektedir. İsi'ye göre, Klasik Sonrası Budist Uygur Edebiyatı olarak adlandırılan *Tantrik Türk Budizmi*, Tibet Budizmi'ne dayalı gelişen ve 13-14. yüzyıllara denk gelen dinî yazı geleneğidir. Klasik Öncesi ve Klasik Uygur dönemlerinde ağırlıklı olarak Buddha öğretisinin felsefi yönü üzerine görüşlerin yansıtıldığı Budist Uygur metinleri, Tibet Budizmi doğrultusunda Tibet yerli inancının Budizm ile sentezlendiği Tantrik akımlar doğrultusunda, hem felsefi hem de Gurular, Tanrıçalar, Şeytanlar vb. büyüye ve meditasyona dayalı uygulamalarla meydana gelmiş canlı ve hareketli bir edebiyat özelliği göstermektedir (s. 1). İsi tarafından zikredilen açıklamalar temelinde

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE, abdullahyildirim350@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2111-9874.

² Aynı eser, 2021 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır; bk. Hasan İsi (2021). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uşnīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 342 sayfa. ISBN: 978-975-17-4902-4.

Uygurlardaki Budist harekâtın son kolu olarak Tantrizm'den bahsedilmesi, Uygurların Budizm ile olan tarihsel ilişkilerini kronolojik açıdan göstermesi bakımından önemlidir.

İsi, yirmiden fazla Eski Uygurca Tantrik metni tarayarak oluşturduğu çalışmasını şu başlıklara ayırmıştır:

Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar	
(Tematik ve Dilsel İnceleme)	
Çalışmanın Başlıkları	Giriş (s. 1-15)
	Budist Uygur Dinî Terminolojisi (s. 17-59)
	Buddha Kişiliği (s. 67-286)
	Bodhisattva Kişiliği (s. 287-301)
	Budist Topluluk Üyeleri (s. 303-338)
	Öğreti Ustaları (s. 339-438)
	İlah ve Tanrıçalar (s. 439-610)
	Mitolojik Varlıklar (s. 611-740)
	Hint Toplum Düzeni İçerisinde Yer Alan Kişiler (s. 741-764)
	Sonuç (s. 765-803)
	Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları (s. 805-845)
	Karşılaştırmalı Budist Terimler (s. 847-978)
	Dizinler (s. 979-1028)
	Eski Uygurca Budist Terimler Dizini (s. 979-990)
Moğolca Budist Terimler Dizini (s. 991-1028)	
Açıklamalar (s. 1029-1096)	

Tablo 1. Çalışmanın İskelet Bölümleri

'Budist Şahsiyetler' temelinde kapsamlı başlıklardan oluşan bu çalışmada görüldüğü üzere, hem tematik hem de dilsel incelemeler söz konusudur. Yaklaşık 15 bölümden oluşan eser, ansiklopedik nitelikte de sayılabilir.

Eserin başlıklarına bakıldığında, yazar *Giriş* (s. 1-15) bölümünde, Eski Uygurcanın tanımını yaparak Eski Uygurcanın dönemleri hakkında genel bir bilgi vermiştir. Araştırmacı, daha sonra çalışmasının amacını, araştırma sorularını, özgünlüğünü ortaya koyarak çalışmada uyguladığı

yöntemlerden bahsetmiştir. Bu başlıklardan anlaşılacağı üzere yazar, araştırmasını net bir şekilde ortaya koyarak doğacak belirsizliklere karşı okuyucuyu bilgilendirmiştir.

Çalışmanın *Budist Uygur Dinî Terminolojisi* başlıklı bölümünde (s. 17-59) ise Uygur dinî terminolojisi üzerine yerli ve yabancı araştırmacıların yaptığı değerlendirmelere yer verilmiş, Budist Uygur terminolojisine kaynak olan diller hakkında bilgilere yer verilmiştir. İlgili dil tanıtılmakla birlikte, Eski Uygurcaya kaynak ya da aracı olan dilin Türk dili ile olan ilişkisi de ön plana alınmıştır. Çalışmada Soğdca, Toharca, Çince, Moğolca, Sanskritçe, Tibetçe dilleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Burada, ağırlıklı olarak *Tantrik Türk Budizmi'nin Dinî Terminolojisinin Kaynak Dilleri* başlığında Eski Uygurca malzemenin karşılaştırıldığı diller hakkında bilgiler yer almaktadır. İlgili bölümler ve çalışmada tespit edilen söz varlığı karşılaştırıldığında, 'Budist Şahsiyetler' noktasında Eski Uygurcaya Moğolca ve Palice'den terim alınmadığı görülmüştür. Burada, araştırmacı hem dil ilişkileri hem de Budist söz varlığını ortaya koyma adına Palice ve Moğolcaya yer verse de, zikredilen her iki dil 'Budist Şahsiyetler' temelinde Eski Uygurcaya kaynak oluşturmamaktadır. Bu sebeple, ilgili dilleri aynı bölümde farklı başlıklarla vermenin daha doğru olacağı kanaatindeyim.

Çalışmanın *Buddha Kişiliği* (s. 67-286) bölümünde araştırmacı, Buddhayı şöyle tanımlamış: *Buddha*, "uyanmış" anlamına gelen dinî bir terimdir. Buddha, aydınlanmayı, bilgeliğin ve şefkatin mükemmelliğini kazanmış, iki belirsizliğin karanlığını temizleyen ve iki yönlü bilgeliğin yeşerdiği kişidir. Özellikle Buddha terimi, Budizm'in kurucusu Śākyamuni olarak da bilinen Siddhārtha Gautama'ya verilen unvandır (s. 61). Çalışmanın en kapsamlı olan bu bölümünde Buddha şahsiyetine dair adlandırmalar, Budhha'nın unvanları, Budhhalar, Buddha'nın öğrencileri, Buddha'nın dört soylu kişisi (Āryapudgala), Buddha'nın düşmanı: Devatta, Buddha Babası ve Buddha Anası: Yab Yum ve Buddha'nın fiziksel özellikleri (otuz iki büyük özellik / seksen küçük özellik) alt başlıklar ile okuyucuya doyurucu bilgiler verilmektedir. Bu bölümdeki dinî terminolojiye ait kavramlar tanıklar eşliğinde araştırmacıların görüşlerine yer verilerek dilsel ve tematik açıdan incelenmiştir. Ağırlıklı olarak Beş Meditasyon Buddhası ve onlara ait Bodhisattvalarının ele alındığı bu bölüm, Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmi'ne nazaran kapsamlı örneklere sahiptir.

Çalışmanın *Bodhisattva Kişiliği* (s. 287-301) adlı bölümünde Bodhisattva kavramının kökeni ve taşıdığı anlamlar hakkında bilgiler verilerek Bodhisattva kavramlarıyla ilgili *ḍakā*, *mahāsattva*, *mahā-upaputra* gibi dinî terminolojiye ait ifadeler, tanıklar ışığında dilsel ve tematik açıdan ele alınmıştır. *Buddha Kişiliği* (s. 67-286) bölümüne göre, buranın kısa olmasının sebebi, araştırmacının Beş Buddha Ailesine ait Bodhisattvaları bu bölümde işlemesinden ileri gelmektedir.

Çalışmanın *Budist Topluluk Üyeleri* (s. 303-338) başlıklı bölümünde ise gerek Buddha cemaatine mensup bireyler gerek Buddha cemaati dışındaki üyelerin hem maddi hem de manevi katkıları üzerinde durulmuştur. Budist cemaate dair genel bilgilerin yer aldığı bu bölüm, sahip olduğu söz varlığı ürünleriyle Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmiyle uyuşmaktadır.

Çalışmanın özgün ve kapsamlı bölümlerinden biri de, 'Öğreti Ustaları' (s. 339-438) kısmıdır. İlgili bölümde, Öğreti ustalarına dair terimler, Dördüncü mücevher: Guru ve Gurular alt başlıklarıyla işlenen *Öğreti Ustaları* bölümü, çalışmanın hacimli bölümlerinden biridir. Bu bölümde tanıklarıyla *açarè, bahşı, k(e)şi, lama, isdonpa, upadyayè* ve *yogaçarè* isimli öğreti ustaları hakkında detaylı bilgiler verilerek Tantrik düşüncelerin uygulama biçimi ve ilgili öğreti ustaların görevlerine ilişkin değerlendirmeler işlenmiştir. İlgili bölümde, Tantrik öğretiye hizmet eden 45 Guru ismi tespit edilmiş, bunlara yönelik dilsel ve tematik incelemeler yapılmıştır.

Çalışmanın belki de en ilgi çekici kısmı olan *İlah ve Tanrıçalar* (s. 439-610) bölümü, *Koruyucu Tanrılar ve İlahlar* ile *Tanrıça* alt başlıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. *Koruyucu Tanrılar ve İlahlar* alt başlığında Tantrik Türk Budizmi'nde tanıklanan şahsiyetlerin Budist Uygurlardaki yeri ve önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Diğer bir alt başlık olan *Tanrıça* bölümünde ise Tantrik Türk Budizmi'nde kadına verilen değer ön plana çıkarılarak bu yönüyle Klasik Budizm ile ayrıldığı noktalar vurgulanmak istenmiştir. Burada hem Budist gelenekte yer alan ilahlar hem de sembolik işlevdeki nesnelere Tantrik Budistlerce ilahlaştırıldığı örnekler ele alınmıştır.

Çalışmanın *Mitolojik Varlıklar* (s. 611-740) bölümü *Efsanevi Varlıklar* ile *Kötü Ruh ve Şeytanlar* alt başlıklarıyla oluşturulmuştur. Bu bölümde Hinduizm'den Tantrik Türk Budizmi'ne geçen efsanevi şahsiyetler ile Tibet Budizmi'ne has yerel ruhlar ayrıntılı bir biçimde işlenmiştir. İlgili bölüm, kapsamlı örneklerle sahip olup bünyesinde 'Tantrik' fikri yansıtan muhteva barındırmaktadır.

Çalışmanın 'Budist Şahsiyetler' temelinde son bölümü, *Hint Toplum Düzeni İçerisinde Yer Alan Kişiler* (s. 741-764) adlı kısımdır. Bu bölümde, ağırlıklı olarak Budist toplumun önde gelen şahsiyetleri olan *Krallar* (Ajātasātru, Vaidehī (Ajātasātru'nun Annesi), Triśaṅku), *Prenler* (Jeta, Sudhana), *Kast Sistemi Üyeleri* (Brāhmaṇa (Rahipler), Kṣatriya (Savaşçılar/Soylular), Vaiśya (Tüccarlar) ve *Marjinal Bir Dinî Grup: Kāpālīka* kavramları tanıklar eşliğinde ele alınmıştır. Bu bölüm, genel olarak Klasik Öncesi ve Klasik Uygur Budizmi'nin söz varlığı uyuşmakla birlikte, Tantrizm'e özgü kavramları da bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmanın *Sonuç Bölümü* (s. 765-803), iki ana eksen etrafında işlenmiştir. Birinci kısımda, *Çalışmanın Araştırmaları Soruları* başlığında ortaya konan sorular temelinde, soru-cevap yöntemiyle 6 soru sorulup ayrıntılı cevaplar verilmiştir. İkinci kısımda ise tematik ve dilsel açıdan ele alınan 419 terimin hem köken ilişkisine göre hem ödünçleme ilişkilerine göre elde ettiği verileri tablolar hâlinde somutlaştırma yoluna gidilmiştir. Bu yönüyle, ilgili bölüm çalışmada elde edilen söz varlığı ürünlerinin dilsel düzeyde yorumunu 'terminoloji' noktasında göstermekle birlikte, Budist Uygurların Türk dilini kullanma ve işleme gücünü de yansıtmaktadır.

Zengin bir kaynakçaya sahip çalışma, alfabetik sıra ile verilerek *Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* (s. 805-845) adı altında tek başlık hâlinde hazırlanmıştır. İlgili bölümde, yer yer yazım hataları söz konusu olsa da, bunların çalışmanın yeni baskısında düzeltileceği ümidindeyim.

Çalışmada ortaya konan söz varlığı unsurlarının özeti niteliğindeki bölümü, *Karşılaştırmalı Budist Terimler* (s. 847-978) başlıklı kısımdır. Burada, çalışmada madde başı olarak dizilen 419 Eski Uygurca terimin başta Sanskritçe olmak üzere, diğer dillerdeki karşılıkları yer almaktadır. Araştırmacı tarafından okuyucuya kolaylık sağlayacağı söylenen bu bölüm, her ne kadar çalışmada bir kolaylık olarak yer alsada, böyle bir tabloya yer verilmeyebilirdi de.

Çalışmanın *Dizinler* Bölümünde (s. 979-990), iki dizin yer almaktadır: *Eski Uygurca Budist Terimler Dizini* ve *Moğolca Budist Terimler Dizini*. Araştırmacının çalışmasını iki dizin ile taçlandırması şüphesiz eserin değerini arttırmıştır. Çünkü özellikle Moğolcanın bütünüyle Budist Uygur söz varlığıyla karşılaştırıldığı çalışma sayısı çok azdır. Ayrıca, çalışmada *Moğolca Budist Terimler Dizini* ile Moğolca sözcükler alfabetik olarak sıralanmış, dipnotlarda ilgili Budist terimi oluşturan Moğolca kelimelerin anlamı gösterilmekle birlikte, Moğolca ekler hakkında da bilgiler ortaya konmuştur.

Çalışmanın son kısmı olan *Açıklamalar* (s. 1029-1096) bölümünde ise *Budist Şahsiyet ve Varlıklar* ile ilgili önemli görülen bazı dinî terim ve kavramlar üzerine görüşler yer almaktadır. Bu bölümde açıklanan terimler, çalışmada dipnotta verilse de, çalışmanın hacmi göz önüne alındığında, bu yöntemin ‘görsel bir kalabalık’ oluşturacağı barizdir.

Netice itibariyle, her eser bünyesinde bir ‘fikir’ ve bu ‘fikir’ temelinde bir ‘yöntem’ barındırmaktadır. Her çalışmada olduğu gibi, eldeki eserde bünyesinde taşıdığı ‘fikir’ ve ‘yöntem’ açısından değerlidir. Çalışmada yer yer yazım hataları ve düşük/devrik cümleler söz konusudur. Çalışmanın hacmi ve bünyesinde taşıdığı fikir düşünüldüğünde bu durum ‘normal’ olarak karşılanabilir. Eldeki eser, hacimli olmasına rağmen, çalışmanın bütünü göz önüne alındığında, araştırmacı ortaya koyduğu bölümlere hâkim olup konuyu ‘Sonuç’ Bölümü’ne taşıyabilmiştir.

Bu yönüyle, yirmiden fazla *Tantrik Türk Budizmi* metni taranarak ortaya konmuş 419 Eski Uygurca terim, tanıklar temelinde, ilgili eserin geniş bir yelpazeye sahip olduğunu göstermektedir. Yerli ve yabancı araştırmacıların görüşleriyle desteklenerek tematik ve dilsel değerlendirmeler ile ele alınan bu eser, ciddi bir çalışma ve özverinin ürünü olarak alandaki boşluğu dolduracak niteliktedir. İlgili eserin Türk dili, tarihi ve kültürü için önemli bir kaynak olacağı umudundayım. Türkoloji literatürüne bu eseri kazandıran Dr. Öğr. Üyesi Hasan İsi’yi kutlar, bundan sonraki çalışmalarında başarılar dilerim.

KAYNAKÇA

İsi, H. (2022). *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar (Tematik ve Dilsel İnceleme)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.